Ю. О. ЖЛУКТЕНКО, Т. А. ЯВОРСЬКА

ВСТУП ДО ГЕРМАНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

Ю. О. ЖЛУКТЕНКО, Т. А. ЯВОРСЬКА

ВСТУП ДО ГЕРМАНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

Допущено Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти УРСР як підручник для студентів факультетів романо-германської філології університетів та педагогічних інститутів іноземних мов

ВИДАННЯ ДРУГЕ, ДОПОВНЕНЕ

КИЇВ
ГОЛОВНЕ ВИДАВНИЦТВО ВИДАВНИЧОГО ОБ'ЄДНАННЯ
«ВИЩА ШКОЛА»
1978

4
Ж76

У підручнику викладено стисло і в доступній для студентів формі положення германського мовознавства, які становлять наукову основу вивчення таких фахових дисциплін, як історія англійської й німецької мов, їх практична й теоретична граматика, фонетика, лексикологія, стилістика. Розглядається історія й розвиток германських племінних діалектів у мови народностей і далі в національні мови, значення мови рунічних пам'яток і готської мови, подається порівняльна характеристика основних закономірностей фонетичної й граматичної систем германських мов. У заключному розділі подано короткий нарис історії германістики за рубежем і в нашій країні. У додатку вміщено матеріал до семінару з готської мови.

Підручник складено за програмою Мінвузу СРСР і розраховано на студентів факультетів іноземних мов (або романо-германської філології) університетів та педінститутів, викладачів вузів та вчителів іноземних мов середньої школи.

Рецензент — доктор філологічних наук, професор *Г. Г. Почепцов*

Редакція літератури з філології та педагогіки

Зав. редакцією *В. Г. Петік*

Ж $\frac{70101\text{-}173}{\text{М211(04)-78}}$ 105-78

© Видавниче об'єднання «Вища школа», 1974.

ВІД АВТОРІВ

«Вступ до германського мовознавства» належить до тих лінгвістичних дисциплін, які закладають основи підготовки філологів-германістів. Грунтуючись на положеннях загального мовознавства, цей курс має вводити студента в спеціальну лінгвістику.

Викладання германського мовознавства у вищій школі нашої країни має дуже давні традиції, і радянська германістика як наука має ряд безперечних і загальновизнаних досягнень. Проте сучасне мовознавство і суміжні з ним науки розвиваються такими швидкими темпами, що це дуже ускладнює відбір найважливішого матеріалу, тим більше що пропедевтичний характер курсу потребує викладу, приступного для розуміння студента другого курсу і стислого за формою.

Підручник побудовано за програмою відповідного курсу, затвердженою Міністерством вищої та середньої спеціальної освіти СРСР.

Автори присвячують свою працю пам'яті відомого українського радянського германіста професора І. В. Шаровольського, їхнього вчителя і наставника.

§ 1—18 і загальну редакцію підручника виконав Ю. О. Жлуктенко, § 19—23 і семінар з готської мови написала Т. А. Яворська.

За ряд цінних порад і зауважень висловлюємо щиру подяку професору Г. Г. Почепцову, а також авторам рецензій на перше видання цього підручника: професору Я. П. Білоштану («Радянська освіта,» 1976, 6 березня), старшому науковому співробітнику В. Н. Бублику («Мовознавство», 1975, № 3) і доценту О. В. Огоновській («Іноземна філологія», вип. 37, 1975).

Список скорочень

Граматичні терміни

відм.	— відмінок
відн. займ.	— відносний займенник
відн. ч.	— відносна частка
вказ. займ.	— вказівний займенник
вл. н.	— власна назва
дав.	— давальний відмінок
див.	— дивись
ж. р., жін. рід	— жіночий рід
запер.	— заперечення
запер. ч.	— заперечна частка
знах.	— знахідний відмінок
кличн.	— кличний відмінок
множ.	— множина
наз.	— називний відмінок
непр. д.	— неправильне дієслово
одн.	— однина
орудн.	— орудний відмінок
ос. займ.	— особовий займенник
пит. займ.	— питальний займенник
пит. ч.	— питальна частка
през.	— презенс
прет.	— претерит
прет. през.	— претерито-презентне дієслово
прийм.	— прийменник
прикм.	— прикметник
присв. займ.	— присвійний займенник
присл.	— прислівник
род.	— родовий відмінок
сл. д.	— слабке дієслово
сн. д.	— сильне дієслово
спол.	— сполучник
сер. рід	— середній рід
числ.	— числівник
ч. р., чол. рід	— чоловічий рід

Назви мов і діалектів

авест.	— авестійська
англ.	— англійська
брет.	— бретонська
вірм.	— вірменська
гал.	— гальська
герм.	— германські (мови)
гот.	— готська
грецьк.	— грецька
дат.	— датська
д. англ.	— давньоанглійська
д. в. нім.	— давньоверхньонімецька
д. грецьк.	— давньогрецька
д. дат.	— давньодатська
діал.	— діалектне
д. інд.	— давньоіндійська
д. ірл.	— давньоірландська
д. ісл.	— давньоісландська
д. кімр.	— давньокімрська
д. норв.	— давньонорвезька
дор.	— дорійський (діалект)
д. прус.	— давньопруська
д. рус.	— давньоруська
д. сакс.	— давньосаксонська
д. сканд.	— давньоскандінавська
д. слов.	— давньослов'янська
д. фриз.	— давньофризька
д. швед.	— давньошведська
зах. герм.	— західногерманські
і. є.	— індоєвропейські
кімр.	— кімрська
лат.	— латинська
латиськ.	— латиська
лит.	— литовська
нім.	— німецька
н. нім.	— нижньонімецька
оськськ.	— оськська
півд. нім.	— південнонімецькі
пол.	— польська
рос.	— російська
рун.	— рунічна
санскр.	— санскрит
с. в. нім.	— середньоверхньонімецька
сер. лат.	— середньолатинська
сп. герм.	— спільногерманська
сп. і. є.	— спільноіндоєвропейська
суч.	— сучасна
уельськ.	— уельська (валійська)
укр.	— українська
умбр.	— умбрська
франк.	— франкський (діалект)
чеськ.	— чеська
швед.	— шведська

І. ГЕРМАНСЬКІ МОВИ І ГЕРМАНСЬКА ПИСЕМНІСТЬ

§ 1. ГЕРМАНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО І ПРЕДМЕТ ЙОГО ВИВЧЕННЯ

Германське мовознавство, або германістика, це наука, предметом якої є германські мови. Вона вивчає походження, розвиток і структуру мов цієї групи, їх взаємні зв'язки, спільні закономірності й тенденції в їхньому розвитку й структурі та співвідношення цих мов з мовами інших груп індоєвропейської сім'ї. Одним з важливих завдань германістики є також реконструкція давніх германських мовних форм і структурних одиниць, які існували в дописемний час. Велика увага, яка приділяється германським мовознавством давнім епохам мовного розвитку, пояснюється тим, що цілий ряд важливих процесів відбувається в мовах протягом дуже довгого часу і через це в багатьох випадках ті чи ті особливості сучасної будови германських мов не можна пояснити, якщо не вивчати їх в історичній перспективі.

Германське мовознавство грунтується на засадах і положеннях загального мовознавства. Воно також тісно пов'язане з такими лінгвістичними науками, як порівняльне мовознавство, діалектологія, лінгвістична географія. У своїх дослідженнях германістика постійно користується здобутками суміжних з мовознавством наук — історії, археології, етнографії, історії мистецтва тощо.

Останнім часом встановилася традиція розглядати як окремі галузі германського мовознавства скандінавістику (наукове вивчення германських мов північної групи), англістику тощо.

§ 2. ГЕРМАНСЬКА ГРУПА МОВ

За чисельністю мовців германські мови є однією з найбільших груп індоєвропейської сім'ї мов. Історично вони виникли з спільноіндоєвропейської мови-основи, яка існувала за кілька тисячоліть до н. е. як мова певної сукупності етнічно споріднених індоєвропейських племен. Поширившись на просторах євроазіатського континенту, індоєвропейці неминуче мусили поділитися на велику кількість племен і племінних союзів. У зв'язку з цим у мові-основі поступово виникали місцеві відмінності, вирізнялися так звані мовні ареали, на основі яких з часом створювалися окремі діалекти. Діалектне розчленування поступово поглиблювалося, і протягом дуже довгого періоду відбувалося перетворення мови-основи на цілу низку окремих споріднених мов. Вважають, що розпад спільноіндоєвропейської мови стався в другому тисячолітті до нашої ери.

В останній період свого існування спільноіндоєвропейська мова була вже досить розвиненою і мала порівняно складну будову.

Ті індоєвропейські мови, які виділялися з мови-основи, успадкували її фонетичні й граматичні риси, а також досить значний спільний лексичний фонд.

Поділ спільноіндоєвропейської мови на діалекти і створення на їх основі різних індоєвропейських мов були наслідком насамперед територіального відокремлення певних частин індоєвропейської етнічної спільності. Деякі мовознавці, наприклад А. Мейє, вважають, що в процесі формування тих мов, на які ділилася мова-основа, велике значення мала дія мовного субстрату, тобто інших неіндоєвропейських мов, які існували на територіях, куди приходили індоєвропейці. Облишивши власні мови й засвоївши індоєвропейську, аборигени зберігали свої власні артикуляційні та інші мовні навички, а це відбилося на розвитку засвоєної індоєвропейської мови. Ця теорія має певні підстави, але вплив субстрату в ній перебільшено. Здебільшого він був обмеженим і не визначав специфіки тієї мови, яка цього впливу зазнавала.

Вважають, що в західній частині території, на якій жили індоєвропейці, досить рано визначилася певна група діалектів, яку в науці звуть західним ареалом індоєвропейської мови-основи. З нього в середині першого тисячоліття до нашої ери й утворилася єдність, яка в майбутньому лягла в основу германських мов. Період, коли ця єдність діалектів формувалася як окрема група і розвивалася далі в напрямі виділення з мови-основи, дістав назву епохи спільногерманської, або протогерманської, мови. Зберігаючи основні риси індоєвропейської будови, ця мова водночас виробляла в собі й специфічні германські особливості, які визначили обрис майбутніх германських мов і стали основою їхнього дальшого окремого розвитку.

§ 3. ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ВІДОМОСТЕЙ ПРО ДАВНІХ ГЕРМАНЦІВ

Основними джерелами відомостей про давніх германців є свідчення грецьких і римських письменників, які з певних причин цікавилися їхнім життям і побутом. Найпершим свідченням про германців вважають розповідь грецького торговця й астронома Пітея (Pytheas) з Масілії (тепер. Марсель), який близько 330 р. до н. е. обігнув на своєму кораблі західне узбережжя Європи, пройшов Ла-Манш і, можливо, доплив до Балтійського моря. На південно-західному узбережжі Північного моря він зустрів германське плем'я тевтонів. Твір Пітея до нас не дійшов, але його більш-менш докладно переказали в своїх творах Плутарх, Страбон і Пліній. У творах грецьких істориків і географів II—I ст. до н. е. знаходимо згадки про напади бастарнів на елліністичні держави північного Причорномор'я, починаючи з 230 р. до н. е. Про навалу кімврів і тевтонів на південну Галлію і північну Італію (114—101 рр. до н. е.), що поставила під загрозу саме існування Римської держави, розповідають джерела як грецькі (Посідоній), так і римські (Тіт Лівій та ін.).

З середини першого століття до нашої ери маємо вже багато повнішу й надійнішу інформацію про германців. У цей час германські племена ввійшли в безпосередній контакт з римлянами, і розпочалися тривалі війни. Особливо цінні відомості наводить Юлій Цезар у своїх «Записках про гальську війну» (52 р. до н. е.). З германцями йому довелося не раз воювати й вести переговори, тому Цезар докладно вивчав цього серйозного противника. В «Записках» він не тільки подає звіт про свої походи на германців, а й наводить цінні відомості про ці племена, їхній суспільний лад, побут, вірування й звичаї.

Від Юлія Цезаря усталилося вживання назви «германці», він один з перших почав відрізняти їх від кельтів.

Життя германських племен у I ст. н. е. описували в своїх творах грецькі географи Страбон (18 р. н. е.) і Птолемей (середина II ст. н. е.), що користувалися даними своїх попередників і сучасників, твори яких до нас не дійшли.

Але набагато важливішими в цьому відношенні є історичні праці римських письменників Плінія Старшого (3—79 рр. н. е.) і Корнелія Таціта (близько 55—120 рр. н. е.). Пліній сам служив у війську, що стояло на кордоні з германцями (47—57 рр.), і брав участь у поході проти хавків і фризів у 47 р. Його велика праця в 20-ти книгах про війни з германцями («Bella Germaniса»), на жаль, не збереглася, лише деякі уривки з неї наведено в творах пізніших латинських письменників. Але в іншому творі Плінія, «Природній історії» («Naturalis historia», близько 77 р.), також міститься чимало надзвичайно цінних відомостей про германців. Твір Таціта «Германія» (повна назва «De origine et situ Germanorum», 98 р.) розповідає про розселення германських племен, їхній суспільний лад, вірування і поетичну творчість. На відміну від Плінія, Таціт сам ніколи не бував у германських землях, але був добре поінформований про них з творів раніших авторів, з офіційних донесень римських полководців, розповідей купців і легіонерів, що відвідали землі за Рейном. У висвітленні історичних фактів Таціт часом тенденційний, часто ідеалізує германців, намагаючись протиставити їхні патріархальні звичаї моральному розкладові рабовласницького суспільства Риму. Незважаючи на це, історико-етнографічні відомості, які Таціт повідомляє, в основному можна вважати вірогідними. Деякі факти про германців є і в інших історичних творах Таціта — «Анналах», «Історіях», «Життєписі Юлія Агріколи».

Історичні події більш пізнього часу (III—V ст.) відображені в творах багатьох античних авторів — сучасників «великого переселення народів». Серед них відзначається Амміан Марцеллін (близько 330—400 рр.), що лишив докладний опис подій римської історії з 353 до 378 р., в тому числі алеманських воєн, повстання вестготів на Дунаї, розгрому остготського царства Ерманаріка і навали гуннів. Марцеллін був за походженням сірійський грек, служив довгий час у римському війську і був очевидцем багатьох подій, про які писав. Про долю остготів в Італії після смерті короля Теодоріка (535—554 рр.) розповідає в творі «Історія воєн з готами» візантійський історик Прокопій з Кесарії, що був свідком загибелі остготської держави.

Після утворення в V—VI ст. на руїнах Римської імперії нових варварських держав, заснованих франками, готами, лангобардами та іншими германськими племенами, з'являються латинські «історії» цих племен. Їх авторами були германці, що дістали освіту в Римі й прагнули прославити свій народ, розповівши про його походження й подвиги. Найранішим зразком такого твору, що спирався на традиції латинської історіографії, був історичний твір готського консула Кассіодора, написаний у 526—533 рр. за розпорядженням остготського короля Теодоріка. Цей твір дійшов до нас тільки в стислому викладі в «Історії готів» Йордана. З церковного середовища вийшли історія й літописи перших Меровінгів Григорія Турського і Фредегара (VI ст.), а також «Церковна історія народу англів» Беди Високоповажного (початок VIII ст.). До діячів латинської церковної освіти, близьких до Карла Великого, належав також Павло Діакон, автор докладно документованої «Історії лангобардів» (близько 790 р.). Ще пізніше були створені «Історія саксів» Відукінда (967 р.) та «Історія данів» Саксона Граматика (близько 1200 р.). Близька своїм характером до цих творів «Книга норвезьких королів», або інакше «Земне коло», давньоісландського політичного діяча, поета й історика Сноррі Стурлусона (близько 1230 р.).

Більшість цих авторів поряд з описом справжніх історичних подій повідомляє також чимало напівлегендарних фактів, беручи їх з усних легенд, народного епосу та інших джерел. І все ж сучасна наука вважає, що за умов критичного підходу ці твори є надзвичайно цінним історичним джерелом.

Значно пізніший історико-етнографічний матеріал містять англосаксонські літописи («Саксонська хроніка», з середини IX ст., в якій використано більш ранні джерела) і особливо давньоісландські родинні саги, де розповідається про заселення Ісландії норвезькими племенами (870—930 рр.) та їх життя на новій землі.

Історичний матеріал знайшов своє відображення і в деяких пам'ятках давньогерманського епосу. В англосаксонській епічній поемі «Беовульф» (близько 700 р.) збереглися спогади про племінні чвари їхніх скандінавських сусідів на континенті, в Ютландії, перед тим як англи і сакси почали переселятися на Британські острови (III—IV ст. н. е.). У поемі «Відсіт» (VII—VIII ст.) знаходимо віршований перелік давньогерманських племен та їхніх владарів, що жили переважно на узбережжі Північного й Балтійського морів. Пісня про бій готів з гуннами, яка збереглася в давньоісландському творі «Сага про Хервор» (XIII ст.), прославляє перемогу над гуннами на Каталаунських полях у 451 р. Є в ній також згадки про більш ранні сутички між цими народами на берегах Дніпра й Дону.

Важливим мовним та історичним джерелом є «Варварські правди» (Leges barbarorum) — записи законів германських держав, де наводиться багато відомостей про їхню соціальну структуру. Спочатку їх писали латинською мовою, а пізніше мовами германськими (англосаксонською, фризькою, скандінавськими).

Як для історії давніх германців, так і для вивчення їхніх мов має велике значення дослідження назв місцевостей (топонімів), імен і

прізвищ (антропонімів). У деяких випадках, коли від тієї чи тієї германської мови не лишилося ніяких писемних пам'яток, ці назви становлять єдине джерело, за яким можна скласти хоч приблизне уявлення про характер цієї мови. Велику користь приносять також дані археології, даючи змогу проникнути глибше в доісторичне минуле й відновити ті його етапи, від яких не маємо писемних джерел.

§ 4. ІСТОРИЧНІ ВІДОМОСТІ ПРО ДАВНІХ ГЕРМАНЦІВ

У VI—V ст. до н. е., тобто в часи, коли з відповідної групи діалектів індоєвропейської мови-основи створювалася спільногерманська мова, германські племена посідали північну частину низини між Ельбою (Лабою) і Одером (Одрою), півострів Ютландію і південну частину Скандінавського півострова. Ця територія була тоді вкрита лісами та болотами, тому германці жили переважно вздовж морського узбережжя і в річкових долинах. На захід і на південь від них, якщо судити з даних топоніміки, жили кельтські племена. Є підстави вважати, що в ті часи кельти стояли в культурному відношенні вище за германців і навіть певний час германці були їх підлеглими. Про це свідчить, наприклад, те, що в германських мовах є дуже давні запозичення з кельтських, які стосуються управління, влади, становлять назви металів, зброї, укріплень тощо.

Наймогутнішим серед кельтів було плем'я, яке римські письменники називають «вольками» (Volcae). Цією назвою в германізованій формі (давньоверхньонімецьке *walha*, звідки прикметник *walhise*) германці стали пізніше називати всіх кельтів взагалі, в тому числі й тих, що романізувалися. Звідси сучасне німецьке *Welsche — італійці*, іноді — *французи*, тобто сусідні романські народи. З німецької ця назва перейшла в слов'янські мови — пор. укр. *волохи*, рос. *Валахия*, пол. *włoch — італієць*.

З IV по I ст. до н. е. германці поширювали свої володіння на захід до Рейну. Це просування відбувалося швидше на менш заселеній півночі, а на півдні йшло повільніше, тут ще й на початку нашої ери засвідчено кельтські племена. Багато племен, які тоді жили між Лабою й Вісло́ю, були слов'янськими, й античні джерела помиляються, подаючи їх як германців. Взагалі галли й римляни вважали за германців усіх, хто жив на схід від Рейну, не дуже розбираючись у їхній справжній етнічній приналежності.

За даними античних авторів, германських племен було в цей час дуже багато, в тому числі чимало дуже дрібних. Їх уже тоді поділяли на три головні групи: східну, до якої входили готи, бургунди, вандали, бастарни та ін.; західну, яку складали свеви, хатти, херуски, англи, сакси, батави, убії, маркомани та ін.; північну — свіони, гаути, дани та ін. Найдокладнішу класифікацію германських племен дав Пліній, який поділив їх на шість груп, а саме:

1. Віндили, до яких відносив він готів і бургундів. Ці племена жили на сході.

2 Інгевони (або інгвеони), що жили в північно-західній частині германської території — на берегах Північного моря.

3. Істевони (іскевони), які жили на заході германських земель, тобто на Рейні.

4. Герміони (гермінони), що жили на півдні теперішньої Федеративної Республіки Німеччини.

5. Певкіни і бастарни, що жили по сусідству з даками на території теперішньої Румунії.

6. Гіллевіони, які жили в Скандінавії.

Ф. Енгельс високо оцінив цю класифікацію, внісши в неї лише одну поправку. Племена п'ятої і першої груп, на його думку, слід об'єднати, оскільки й ті й ті жили на сході. До того ж Пліній не дав п'ятій групі ніякої спільної назви, подавши лише назви двох племен.

Класифікація племен на п'ять головних груп цілком відповідає тій класифікації германських мов, яку запропонували мовознавці XIX ст., виходячи з чисто лінгвістичних даних, а саме:

племена:		*мови:*
віндили	→	східногерманські
інгевони, істевони, гермінони	→	західногерманські
гіллевіони	→	північногерманські

Першим увійшло в контакт з греко-романським античним світом германське плем'я бастарнів, що належало до східної групи. Бастарни жили раніше по середній і верхній течії Вісли і першими серед германців залишили свої землі й вийшли на кордони Римської імперії. Близько 182 р. до н. е. вони дійшли до Карпат і, перейшовши їх, вийшли до гирла Дунаю. Частина їх оселилася на дунайському острові Певке, через що їх стали звати певкінами.

У I ст. до н. е. у верхів'ях Дунаю з'являються й інші германські племена, які вступають у безпосередні стосунки з римлянами. Першою значною воєнною сутичкою римлян і германців був напад кімврів і тевтонів, які прорвалися в південну Галлію і північну Італію і в 113—105 рр. до н. е. завдали римському військові кілька серйозних поразок. Це були ще напівкочові племена, які пересувалися з місця на місце, женучи з собою худобу й везучи на возах майно, жінок і дітей. Зрештою римський полководець Марій розгромив їх під Аквами Секстійськими (102 р. до н. е.) і під Верцеллами (101 р. до н. е.). Переможених частково знищили, а решту перетворили на рабів.

Після цього римляни перейшли в наступ. Завойовник Галлії Юлій Цезар розпочав боротьбу з германцями, що перейшли на лівий берег Рейну. В 56—55 рр. він переміг Аріовіста, вождя германського племені свевів, побудував міст через Рейн і здійснив похід на германське правобережжя.

За імператора Клавдія римляни продовжили спроби завоювати германську територію за Рейном. Полководці Друз і Тіберій завоювали землі від Рейну до Везера, але панування римлян там тривало недовго. Плем'я херусків під проводом Армінія в 9 р. н. е. оточило легіони римського намісника Вара в Тевтобурзькому лісі і знищило їх вщент.

Римляни помстилися за цю поразку, провівши в 14—17 рр. кілька успішних походів проти германців, але зрештою переконалися, що окупувати германські землі й тримати їх у покорі їм не під силу, і перейшли до оборони своїх кордонів.

У кінці першого — на початку другого століття нашої ери між верхів'ями Рейну й Дунаю було побудовано довгий ланцюг укріплень — так званий «Римський вал». Під його захистом на так званих десятинних землях було поселено близько 100 тисяч римських військових колоністів з родинами. По всій укріпленій лінії виникають численні римські військові й торговельні колонії, з яких пізніше розвинулися теперішні міста Кельн, Кобленц, Майнц, Трір, Страсбург, Відень та ін. Військові колонії стали головними центрами римського культурного впливу на германців. Ті германські племена, що жили найближче до валу, поступово зазнають сильної романізації.

Укріплена лінія дещо захистила римські кордони від германців і збільшила можливість мирних торговельних і культурних стосунків. Загалом це відіграло важливу роль у суспільному розвитку західних германців. У цей час у германські мови запозичено багато латинських слів — переважно назв хліборобських знарядь, культурних рослин, оборонних споруд, хатнього майна, термінів виноградарства, торгівлі, будівельної справи тощо. Разом з цим відбувався й процес етнічного змішування. Багато германців служили в римському війську і в державному апараті Риму; серед рабів, вільновідпущеників і римських колонів теж було багато германців.

Але повного миру між римлянами й германцями не було. У другій половині II ст. на дунайських кордонах протягом п'ятнадцяти років (165—180) точилася кривава війна з маркоманами й квадами. Ці племена прорвали укріплення, вторглися в Північну Італію, і римлянам насилу пощастило їх звідти витіснити. Довелося зрештою виділити їм землі між верхів'ями Рейну й Дунаю, по цей бік Римського валу, де квади й маркомани й оселилися як союзники імперії. В середині III ст., коли Рим переживав особливо гостру соціальну й політичну кризу, перейшли Рейн свеви й франки. В ці ж часи розпочалися значні переміщення східногерманських племен.

Те, що германці були такими схильними до воєн та переселень, зумовлювалося особливостями їхнього суспільного й економічного ладу. За часів Цезаря вони жили в умовах общинно-родового устрою, були вже осілими, займалися хліборобством. Техніку хліборобства мали дуже примітивну: панувала перелогова система, за якої поле швидко виснажувалося, і його потрібно було через рік або два міняти. Тому германці час від часу кидали ті землі, які займали, і переходили на інші. Вирощували вони жито, пшеницю, ячмінь, овес. Велику роль у їхньому житті відігравали скотарство і мисливство. Приватної власності на землю ще не було, жили германці родами, і кожен рід володів землею спільно, обробляв її колективно.

Германське плем'я становило сукупність споріднених родів. В основному панував уже патріархат. Класів ще не було, так само як і держави Вожді, старійшини та інші урядові особи були виборними. Коли виникала воєнна ситуація, окремі племена об'єднувалися в союз. На

час війни обирали собі спільного військового вождя, який набирав бойову дружину. Кінчалася війна, розпадалася й дружина. Але війни спалахували часто. Екстенсивна система землеробства і велика роль скотарства зумовлювали постійну потребу в нових землях і пасовиськах, а це викликало невпинну боротьбу між племенами.

Верховна влада в племені належала народним зборам, які в часи Цезаря скликалися нерегулярно. На них мали рівні права всі дорослі чоловіки — воїни (тому Ф. Енгельс назвав суспільний лад давніх германців «воєнною демократією»). У мирний час плем'я не мало спільних вождів.

За часів Таціта германці перебували вже на вищому щаблі розвитку. Вони добували й обробляли залізо, золото, мідь, срібло, олово, свинець, займалися ткацтвом, гончарством, ковальством. Дещо більшого значення набуло хліборобство, але головним достатком, як і раніше, лишалася худоба. Зміцніла осілість, мешкали германці в селах і хуторах. Поліпшилася хліборобська техніка. Поле обробляли важким плугом, якого тягла пара, а то й дві, волів. На полі працювали так званими великими родинами, в яких об'єднувалися три покоління. Щороку землю перерозподіляли, але вже не порівну, а «за гідністю». Знать одержувала кращі землі. Отже, відбувалося певне соціальне розшарування, що було наслідком зростання виробничих сил. Рабів було небагато, їх наділяли землею й вони сплачували за неї чинш натурою. Раби й худоба не підлягали контролю общини, тому їх можна було нагромаджувати, і саме вони, а не власність на землю, стали основою, на якій породжувалася нерівність в общині. Але основними виробниками матеріальних благ лишалися, як і раніше, вільні члени общини.

Незважаючи на процес соціальної диференціації, родові порядки в германських племенах мали ще велике значення. За родами гуртувалося військо, всі члени роду несли спільну відповідальність за вбивство, спільно платили штрафи за інші провини. Існував і звичай родової помсти. Зберігалися й деякі пережитки матріархату — великий вплив жриць, особливе шанування жінок тощо.

Перехідний характер германського суспільства, яке перетворювалося з безкласового на класове, відбивався й на політичній структурі. Народні збори стали постійним органом, вони вирішували питання війни і миру, і були верховною судовою інстанцією. Членами їх були, як і раніше, всі дорослі воїни, але вже не було колишньої рівності, вирішальна роль стала закріплюватися за радою старійшин і вождів. Влада старійшин племені стає спадковою. Військових вождів і урядових осіб обирали, але тільки з середовища знаті. Навколо вождів групувалися постійні дружини, куди входили вояки з різних родів і племен. Єдиним заняттям дружинників були війни і грабунки. В умовах постійної боротьби за нові землі та частих переселень значення вождів і дружин дуже зросло.

У міру того як зростали виробничі сили, почали виникати міцні воєнні союзи племен. Це посилювало воєнну могутність германців і створювало сприятливіші умови для переселень. За рахунок воєнної здобичі зростало багатство вождів і дружини та їхній вплив. У деяких

племенах влада вождів перетворювалася на королівську, хоч її й обмежувала рада знаті.

Різні племена розвивалися неоднаково: деякі ще цілком перебували в стадії родового ладу, в інших же процес його розкладу зайшов досить далеко. Зв'язки з рабовласницькою Римською імперією прискорювали й загострювали процеси соціальної диференціації. Виникнення приватної власності на землю, умови тривалої осілості, нагромадження в руках незначної частини суспільства воєнної чи просто награбованої здобичі, володіння рабами, зосередження великої кількості худоби — все це створювало передумови до розкладу родових відносин і соціальної нерівності.

Зміни в господарському й суспільному житті германців позначалися й на долі окремих племен. Зникли численні дрібні родо-племінні об'єднання, засвідчені Цезарем і Тацітом,— сугамбри, тубанти, марси, бруктери та ін. Їх поглинули більші племінні союзи франків, алеманів, саксів та інші, які об'єднали в собі цілі групи племен. Вони мали вже спадкову королівську владу.

Східні германські племена, що перебували далеко від сфери римської культури, і далі вели рухливий спосіб життя. Це вже само собою свідчило про примітивніший ступінь їхнього суспільного розвитку. Саме переміщення східних германців і послужили початком так званого «великого переселення народів». Особливо важливу роль у цьому відношенні відіграли готи.

В епоху Таціта готи жили на узбережжі Балтійського моря по нижній течії Вісли. За переказами, про які повідомляє Йордан, вони прийшли на континент «з острова Скандза», тобто з Скандінавії. На півдні Скандінавського півострова справді, навіть уже в історичну епоху, жило плем'я гаутів, яке було, напевно, спорідненим з готами. Готами (gotar) називали себе також мешканці острова Готланд.

Більшість германістів погоджується на тому, що готи й інші східногерманські племена (вандали, бургунди, бастарни, герули, ругії, скіри) спочатку входили до північної (скандінавської) групи германських племен і пізніше (в III — I ст. до н. е.) переселилися з південної частини Скандінавського півострова на балтійське узбережжя між Одрою і Вислою, де їх і застають античні письменники (Цезар, Тацiт та інші) по сусідству з племенами балтійськими (айсти) і слов'янськими (венеди).

У II ст. н. е. готи рушають на південь і на початку III ст. з'являються в Причорномор'ї, де розселяються по степах від Дніпра до Дунаю, вийшовши на східні кордони Римської імперії. Тут вони мешкали близько 150 років, розпавшись на дві племінні групи — західну, що звалася візиготи (Visigoti), і східну, що мала назву остроготи (Austrogoti). Ці назви були пізніше переосмислені й набрали форми відповідно «вестготи» і «остготи».

Близько 250 р. готи увійшли на територію Криму. Їхнім центром тут було укріплене місто Дорос на півдні півострова. Рано прийнявши християнство від візантійських місіонерів, кримські готи протягом багатьох століть користувалися відносною автономією, номінально перебуваючи спершу під владою Візантії, а пізніше під владою хазар,

татар і турків. Цікаво, що власна мова кримських готів зберігалася ще в XVI ст. У 1560—1562 рр. фламандець Бусбек зустрів у Константинополі кількох кримських готів і записав від них 86 слів і кілька речень готською мовою. Це поки що єдине джерело, звідки ми дістаємо хоч трохи відомостей про кримську готську мову. Вважають, що кримські готи зберігали свою етнічну відмінність аж до XVIII ст.

Вестготи дуже непокоїли римські кордони, і в 270 р. імператор Авреліан мусив відступити їм провінцію Дакію (тепер. Румунія), сподіваючись таким чином захиститися від інших варварів.

На схід від Дністра, за свідченням Йордана, в середині IV ст. склався великий міжплемінний союз, куди входили сармати, слов'яни, скіфи та інші племена, але керівна роль належала готам. У часи найбільшої могутності на чолі цього союзу протягом 50 років стояв остготський король Ерманарік. У 375 р. зі сходу насунули гунни й розгромили готський союз. Ерманарік загинув у бою, але пам'ять про нього лишилася в германському героїчному епосі (наприклад, у скандінавській «Едді» та в середньоверхньонімецьких поемах про Дітріха Бернського).

Вестготи під натиском гуннів у 376 р. перейшли Дунай і вступили в римську провінцію Мезію (тепер. Болгарія). Була це велика сила — вестготів було близько мільйона, в тому числі 200 тисяч озброєних воїнів. До них прилучилися повсталі раби, і в 378 р. у битві біля Адріанополя вестготи розгромили римське військо. Імператор Валент, який його очолював, загинув. Новому імператору Феодосію I пощастило якось домовитися з вестготами і оселити їх на Балканах, віддавши їм найкращі землі. Тут частина вестготів прийняла християнство в формі так званого «аріанства», що пізніше було засуджене в Візантії як єретичне. Саме в цей час готський єпископ Вульфіла переклав на готську мову «Євангеліє», що дійшло до нас як найдавніша літературна пам'ятка германських мов.

Після смерті Феодосія I Римська імперія поділилася на Східну й Західну частини, між якими точилася запекла боротьба. Східний імператор увесь час нацьковував вестготів проти Західної Римської імперії. Деякий час їх стримував римський полководець Стиліхон, але він загинув у придворних інтригах. В 409 р. вестготський король Аларік, майже не зустрічаючи опору, вступив на територію Італії. До його війська пристало близько 40 тисяч повсталих рабів і з їхньою допомогою в 410 р. було взято Рим. Аларік планував побудувати флот і йти на Африку, але того ж року помер.

Вестготи перейшли з Італії в Південну Галлію, де в 419 р. створили перше варварське королівство на території Римської імперії — Аквітанію зі столицею в Тулузі. Його залежність від Риму була чисто номінальною. В кінці V — на початку VI ст. це королівство поширилося за Піренеї, в Іспанію, й столицю було перенесено в Толедо. Вестготське королівство існувало аж до 711—713 рр.

Під натиском східногерманських племен зрушилися й західні германці. У 213 р. починаються алеманські війни, які з перервами тривають протягом третього й четвертого століть. У кінці III ст. алемани остаточно захопили «десятинні землі», а на кінець IV ст. вже володіли

всією верхньою течією Рейну та Дунаю. Близько 242 р. на нижньому Рейні повстали франки, що почали систематично нападати на північну Галлію. Зрештою римляни мусили віддати їм прикордонну територію, сподіваючись за своїм давнім звичаєм використати франків як союзників проти інших германців. На початку V ст. франки вже заволоділи нижнім і середнім Рейном. У цей час вони розпалися на два племінні союзи — саліїв (салічних франків), які жили по нижній течії Рейну, і рипуаріїв (рипуарських франків), що займали район теперішнього Кельна. Таким чином обидва береги Рейну стали належати германцям. Ті кельти, що жили в цій місцевості і були вже майже цілком романізовані, частково були витіснені, а частково змішалися з франками, забувши власну мову.

Германські племена просувалися неухильно вглиб Римської імперії. Її політичний лад і економіка дедалі більше розкладалися, імперія щодалі слабшала від безперервних повстань рабів і воєн з варварами. На початку V ст. вона остаточно розпалася під натиском германців.

Остготи ще з Причорномор'я мусили йти з гуннами, разом з ними перекочували в Паннонію (тепер. Угорщина), брали участь у походах проти римлян. У першій третині V ст. гунни об'єдналися під проводом Аттіли (435—453), який повів їх у похід на західну Галлію. Римський намісник Галлії Аецій згуртував проти Аттіли галлів і частину германських племен і змусив його відійти. 15 червня 451 р. на Каталаунських полях поблизу міста Труа сталася славнозвісна «битва народів». На боці римлян билися вестготи, бургунди, франки та інші племена, на боці гуннів — остготи, сармати, інші дрібніші племена. Аттіла зазнав у цій битві поразки і повернувся в Паннонію, де незабаром помер. Гуннське королівство розпалося.

Східногерманські племена вандалів і свевів знялися з місця майже одночасно з готами, у 406 р. пройшли Галлію і в 409 р. захопили частину Іспанії, де свеви розмістилися в північно-західній частині (тепер Країна Басків), а вандали на півдні, в теперішній Андалузії (від колишнього Вандалусія). У 429 р. під тиском вестготів вандали переправилися через Гібралтар на узбережжя Північної Африки (територію колишнього Карфагену), де створили власне королівство — друге варварське королівство на території Римської імперії. З Африки вандали чинили наскоки на Італію, в 455 р. вони захопили Рим і 14 днів так жорстоко грабували й нищили місто, не жалкуючи навіть рідкісних історичних пам'яток, що поняття «вандалізм» залишилося навіки в пам'яті людства. Вандальське королівство було знищене в 533—534 рр. військом візантійського імператора Юстініана, який докладав зусиль до відновлення колишньої Римської імперії. Свеви, що лишилися на території Іспанії, поступово розчинилися в місцевому населенні.

Східногерманське плем'я бургундів на початку V ст. зробило спробу закріпитися на середньому Рейні між франками й алеманами, де виникло бургундське королівство (третє варварське королівство на території Римської імперії) з центром у місті Вормс. Але римський намісник Галлії Аецій розгромив бургундів, а в 473 р. їх дуже понищили

гунни, які вбили в бою бургундського короля Гундікарія «разом з родом і племенем», як про це розповідається в германському героїчному епосі (в скандінавській «Едді» й німецьких «Нібелунгах» розповідається про загибель короля бургундів Гунтера і його дружини в бою з гуннами). Тих бургундів, які лишилися живими, Аецій зігнав докупи й оселив у 443 р. на південному заході Галлії (в тепер. Савойї). Звідти вони пізніше поширилися на південь по долині річки Рони, де створили так зване «Друге бургундське королівство». Воно існувало до 532—534 рр., коли було приєднане до франкської держави Меровінгів. Лишилася тільки назва Бургундія у території, що пізніше стала французькою провінцією Бургонь (Bourgogne).

У 476 р. германський воєначальник Одоакр скинув з престолу останнього римського імператора Ромула Аугустула й оголосив себе королем Італії. Але владарював він недовго — в 488 р. на Італію насунули остготи, які після розпаду гуннської держави стали незалежними. Вождь остготів Теодорік переміг Одоакра і став сам царювати в Італії, прийнявши титул «короля готів та італіків». Та відразу після смерті Теодоріка остготське королівство в Італії було знищене візантійцями. Остготи частково були знищені, частково змішалися з рештою населення Італії.

Перемога візантійців віддала їм Італію не надовго. У 568 р. сюди прийшло західногерманське плем'я лангобардів під проводом короля Альбуїна. Створилося лангобардське королівство з центром у місті Павія. Воно існувало до 774 р., коли Карл Великий приєднав його до франкської держави. Як згадка про нього лишилася назва італійської провінції Ломбардії.

Західногерманські племена на початку «великого переселення народів» займали територію між Рейном і Ельбою (Лабою). Як уже говорилося, на нижньому й середньому Рейні мешкали франки, на південь від них (після знищення першого бургундського королівства) жили алемани. Східну частину германської території займали на півночі сакси, посередині туринги, а на півдні баварці. Землі, що тяглися на схід від Лаби, заселяли слов'янські й балтійські племена.

Велике значення для дальшого історичного розвитку західних германців мало створення франкської держави. Почалося воно з того, що вождь Хлодвіг з роду Меровінгів об'єднав салічних і рипуарських франків. У 486 р. він захопив північну Галлію, знищивши там рештки римського панування. В 496 р. Хлодвіг переміг алеманів на верхньому Рейні, а в 507—509 рр. приєднав до своєї держави вестготську Аквітанію. Найближчі спадкоємці Хлодвіга підкорили германське плем'я турингів (531 р.) і «Друге бургундське королівство» (534 р.). Зверхність франків були змушені визнати й баварці, хоч вони й лишилися відносно незалежними. Так під владою Меровінгів було зібрано більшість західногерманських племен континенту. У 496 р. Хлодвіг прийняв християнство, щоб забезпечити собі підтримку римської церкви.

У другій половині VI ст. держава Меровінгів розпалася. Тільки в VIII ст. до її відновлення взялися місцеві магнати — королівські майордоми. Завершив об'єднання Карл Великий (768—814 рр.), який

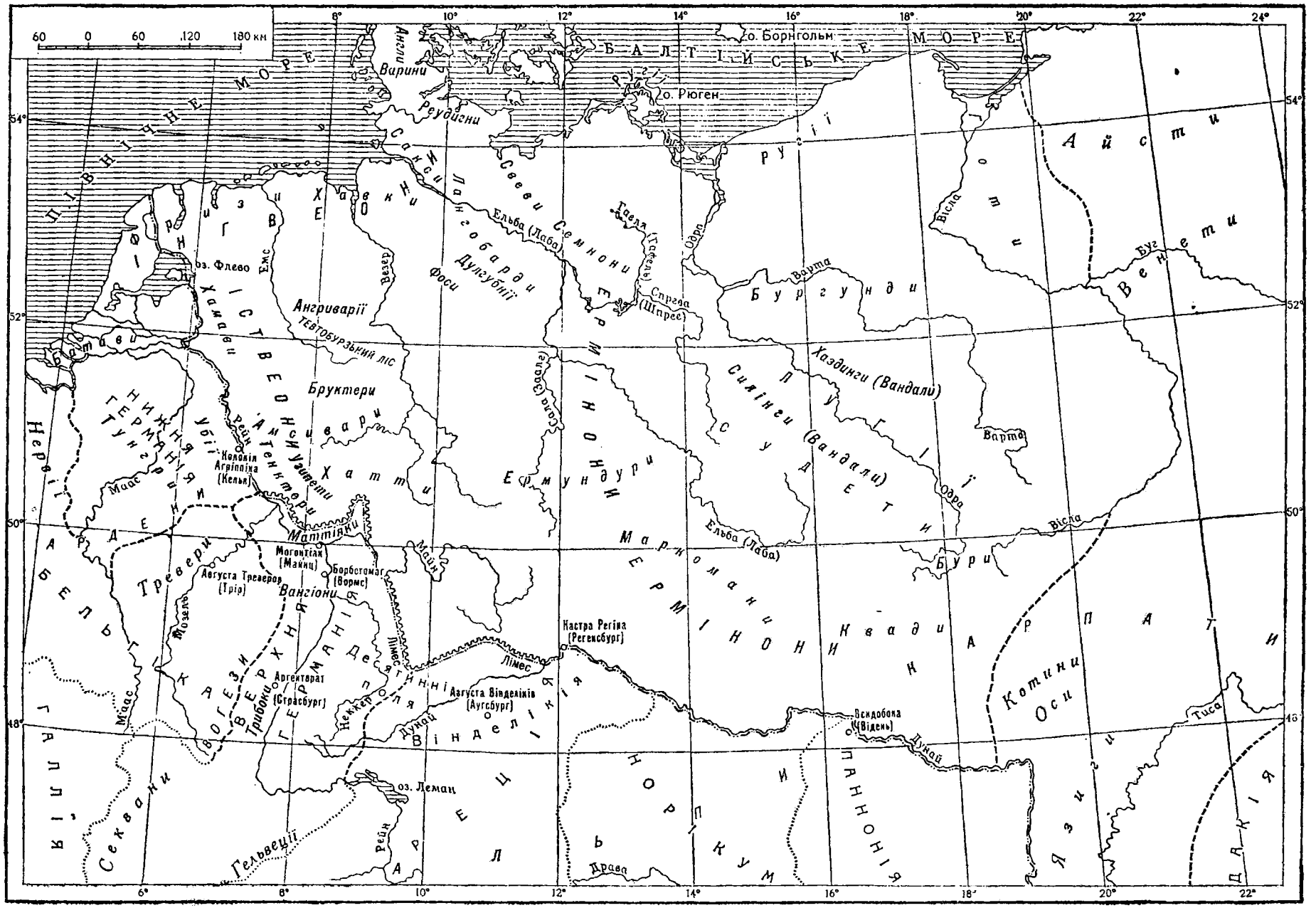

Мал. 1. Розселення германських і сусідніх з ними племен на кінець I ст. н. е.

повернув під свою владу всю колишню державу Меровінгів. У 774 р. він підкорив королівство лангобардів в Італії, у 788 р. Баварію, протягом 772—804 рр. вів криваву війну з саксами, які доти жили незалежно в лісах північної частини германських земель. Об'єднавши територію майбутніх трьох держав — Франції, Німеччини й Італії, Карл прийняв титул римського імператора, намагаючись спертися на традиції колишньої Римської імперії.

Протягом перших чотирьох століть існування франкської імперії тенденції до централізації країни протистояла не менш сильна тенденція до її подрібнення. Це явище було характерним для періоду розкладу первіснообщинного ладу та зародження феодальних відносин. Війни й завоювання прокладали шлях великому землеволодінню і спадковій приватній власності на землю. Дрібні земельні власники убожіли від невпинних воєн і потрапляли в кріпацтво до заможних одноплемінців. Натуральне ведення господарства сприяло економічній роз'єднаності окремих областей, які набували дедалі більшої незалежності від центрального уряду. Так завершувався розклад общинно-родового ладу давніх германців і створювалися основи феодального суспільства.

Державні утворення, які створювали германці на різних територіях Західної Римської імперії, зазнавали різної долі. Там, де германців було небагато (в Італії, Іспанії, Галлії), вони змішалися з місцевим населенням. Взагалі германська знать ставилася з великою симпатією до всього римського, зокрема великою пошаною й протекцією користувалася латинська мова. Тому в цих країнах в основу мовного розвитку лягла народна латинь. Нею розмовляло ще до приходу германців місцеве населення, вже цілком романізоване. Навіть вестготи й лангобарди досить швидко втратили свою власну германську мову, причому ще раніш ніж втратили державну незалежність. Наслідком короткого періоду існування на території колишньої Римської імперії германських варварських держав була лише невелика кількість лексичних запозичень з германських мов у відповідні романські. Порівняно міцнішим і тривалішим був вплив франків на населення Галлії, через це в сучасній французькій мові спостерігається більше германізмів, ніж в інших романських мовах. На старих германських землях на схід від Рейну, а також на широкій лівобережній смузі, яку франки й алемани колонізували ще в IV—V ст., зберігаються західногерманські племінні діалекти, що пізніше лягли в основу німецької мови.

В епоху Меровінгів і Каролінгів ще не можна було говорити про існування німецької чи французької народності, хоч в етнічному й мовному відношенні між окремими частинами імперії існували істотні відмінності. Істотною віхою в процесі розмежування населення імперії Карла Великого на мовні колективи вважають поділ імперії між онуками Карла. За Верденською угодою 843 р. її західна частина (майбутня Франція) відійшла до Карла Лисого, східна частина (майбутня Німеччина) — до Людовіка Німецького, а південна (майбутня Італія) разом з імперською короною лишилася в найстаршого брата Лотара. У його ж володінні залишилася й уся середня смуга — долини Рейну і Рони (звідки й пішла назва Лотарінгія). За рік до цього поділу

Людовік Німецький і Карл Лисий уклали в Страсбурзі союз проти Лотара. Текст цієї угоди — так звані «Страсбурзькі клятви» — був уже написаний двома мовами — німецькою й французькою, щоб бути зрозумілим для обох сторін. Ця двомовність документу свідчила про те, що мовне розмежування зайшло вже далеко. Французький текст документа є найдавнішою пам'яткою французької мови, а її німецький текст належить до найраніших пам'яток давньоверхньонімецької мови.

Процес мовного розмежування серед західногерманських племен поглиблювався. Ще на початку V ст. салічні франки, що жили по нижній течії Рейну, поширилися на територію південних Нідерландів. Їхній діалект, так званий нижньофранкський, став панівним у цій частині франкської держави. Після того як франки приєднали до себе саксів і фризів, діалекти цих трьох племен почали взаємодіяти, внаслідок чого створилася окрема германська мова — нідерландська, або голландська.

Племена англів, саксів, частина фризів і юти, чи еути [1], в V—VI ст. переселилися на Британські острови, тому їхні діалекти відокремилися й стали розвиватися власним шляхом. З них створилася давньоанглійська (також відома під назвою англосаксонської) мова.

Несприятливі обставини склалися для розвитку племінних говірок фризів. Відомості про це плем'я доходять починаючи з кінця першого століття до нашої ери. У 12 р. до н. е. фризи виплачували данину римлянам, але незабаром повстали й уперто боролися за свою незалежність. Жили вони на узбережжі Північного моря, на схід від озера Флевум (яке пізніше перетворилося на морську затоку Зейдер-Зе), а також на сусідніх островах, пізніше поширилися берегом і прибережними островами на захід — приблизно до р. Шельди і на схід, до гирла р. Везера, розпавшись при цьому на східну й західну групи.

Фризи підтримували активні торговельні зв'язки з іншими народами й племенами узбережжя Північного моря. У VI ст. південну частину цього моря навіть називали Фризьким морем, а фризьке місто Дорестат (на нижньому Рейні) було важливим торговим портом, який був відомий навіть в Італії. Фризи заснували торговий центр — місто Бірка аж у Скандінавії на озері Меларен (у тепер. Швеції).

Була ще одна група фризів — так звані північні фризи, що жили на південно-західному узбережжі Ютландії та островах Гельголанді, Зільті, Амрумі й Фері. Вони, напевно, переселилися сюди з берегів Північного моря, хоч, правда, існує й думка, що північні фризи здавна були мешканцями Ютландського півострова.

З середини VI ст. східні й західні фризи потрапляють у залежність до франків. Під час розпаду держави Меровінгів їм пощастило на деякий час визволитися, але за перших Каролінгів фризи остаточно втратили свою самостійність.

У XII—XIV ст. сталися величезні стихійні катастрофи на північноморському узбережжі. В цей час море затопило величезні прибережні території й утворило затоку Зейдер-Зе. Західні й східні фри-

---

[1] Див.: Жирмунский В. М. Введение в сравнительно-историческое изучение германских языков. М.— Л., «Наука», 1964, с. 231—234.

зи виявилися ще більш відірваними одні від одних територіально.

Північногерманські племена розвивались досить своєрідно. Природні умови Скандінавії мало сприяли землеробству, землі не вистачало, тому тутешні германські племена мусили шукати собі простору. Вище вже говорилося, що в II—III ст. звідси переселилися на континент віндільські (східногерманські) племена. Припускають, що ще раніше це зробили лангобарди, які на континенті приєдналися до західних германців.

В античних авторів знаходимо мало відомостей про племена Скандінавії. Таціт згадує лише найбільше з них — свіонів. Пліній називає всі скандінавські племена одним збірним іменем гіллевіонів. Птолемей налічує тут сім племен, в тому числі згадує гаутів. Йордан пише про свеїв, гаутів, данів та багато дрібніших племен.

Про данів відомо, що вони переселилися зі східної частини Скандінавського півострова в Ютландію, де до кінця V ст. поширилися на південь до річки Ейдер, що стала етнічною межею між північними й західними германцями. Центр данів був спочатку на острові Зеландія, де містилися народні збори і резиденція королів — легендарний замок Георот, оспіваний в англосаксонській поемі «Беовульф». Про найдавніший період історії данів розповідається в різних епічних оповіданнях про Скелдунгів (першу династію данських королів). Самі ці оповідання до нас не дійшли, але їхній зміст викладено в «Історії данів» Саксона Граматика, в давньоісландській «Сазі про Скелдунгів» (XIII ст.) і в англосаксонському епосі («Беовульф», «Відсіт», «Бій у Фінсбурзі»).

Південна частина Скандінавії (провінція Сконе) довго зберігала етнічний і політичний зв'язок з Данією і аж до 1660 р. входила до її складу.

Плем'я свеїв жило в I ст. н. е. в центральній частині теперішньої території Швеції біля озера Меларен. Їхнім центром була Упсала, де розташовувалась резиденція свейських королів династії Інглінгів. Епічні оповідання про них пізніше використав Сноррі Стурлусон у своєму творі «Сага про Інглінгів» (1230 р.). Це було міцне й численне плем'я, яке мало великий вплив на інші північногерманські племена.

Також на півдні Скандінавії, на схід і захід від озера Веттерн, де тепер розміщуються шведські провінції Östergötland, Vestergötland, жило плем'я гаутів. В англосаксонській поемі «Беовульф» гаути є союзниками данів. Десь у X—XI ст. гаути змішалися зі свеями, а пізніше разом з ними створили шведську народність.

У західній частині Скандінавського півострова (на території теперішньої Норвегії) існувало багато дрібних племен і племінних груп. У 872 р. після тривалої боротьби їх об'єднав вождь Гаральд Прекрасноволосий, який почав дуже суворо розправлятися з непокірними. Тоді частина вождів, зібравши своїх прихильників, вирушила через море в Ісландію. Колонізація острова тривала з 870 до 930 р. В Ісландії довше, ніж у Норвегії, зберігався патріархальний родовий лад, що теж мав форму воєнної демократії. Вільне населення збиралося на народні збори «тинги», які вершили всі справи в своїй окрузі. Від 930 р.

існували й загальні народні збори всього острова — «альтинг». Ісландія зберігала свою незалежність до 1261 р., коли чвари родової аристократії привели її до приєднання до Норвегії. В часи незалежності в Ісландії розквітла багата й своєрідна література: міфологічний і героїчний епос, поезія скальдів, прозаїчні саги, історичні та юридичні твори тощо. Незважаючи на те що острів постійно тримав зв'язок з Норвегією, мова острів'ян розвивалася досить своєрідно, й зрештою утворилася цілком окрема лінгвістична система — ісландська мова.

В епоху раннього середньовіччя скандінавська північ становила край, надзвичайно відсталий у суспільному й культурному відношеннях. До кінця першого тисячоліття нашої ери, а частково й пізніше, скандінавські народи жили в умовах родового ладу. З кінця VIII ст. почався другий період переміщень і воєнної експансії, який дістав назву «епохи вікінгів» (800—1050 рр.). В цей час скандінавські воєнні дружини — нормани (тобто «північні люди») — чинять систематичні морські наскоки на приморські території інших країн та на береги великих річок. Нормани поєднували піратство й грабунок з торгівлею, захоплювали й колонізували іноді чималі території. Особливо терпіли від них Англія й Франція. У 911 р. французький король віддав вікінгам велику територію на півночі Франції, яка одержала назву Нормандії. Оселившись там, нормани швидко асимілювалися й перейшли на французьку мову. Систематично нападаючи на Англію, скандінави захопили велику прибережну смугу в її північній і східній частинах. Один час вони навіть прибрали до своїх рук усю Англію (король Кнут Датський, 1016—1033 рр.).

У IX—X ст. норвежцям пощастило підкорити значну частину кельтської Ірландії. В цей же час вони колонізували Ісландію й низку островів на півночі Атлантичного океану — Оркнейські, Шетландські, Гебрідські й Фарерські. Ісландці, в свою чергу, відкрили Гренландію й створили там свою колонію (990 р.), досягли берегів Ньюфаунленду й Лабрадору в Північній Америці. Поселення ісландців у Гренландії існували аж до кінця XIV ст.

Шведські дружини бували й на Русі, де їх знали як «варягів» (від давньошведського varanger). «Великим шляхом із варяг у греки» вони доходили до Константинополя, що давньопівнічною мовою звався Miklagarde — *велике місто*, систематично нападали на візантійське узбережжя, служили найманцями у візантійському війську та в дружинах руських князів.

У IX ст. човни скандінавських вікінгів досягали на півночі берегів Білого моря. В той же час вони частенько відвідували й Середземне море, непокоїли наскоками південь Франції й Італію. Пізніше, в XI ст., нормани — вихідці з французької Нормандії — завоювали Англію (1066 р.), заснували норманські королівства на півдні Італії (в Апулії) і на Сіцілії (1040 р.).

Епоху вікінгів іноді називають «останньою хвилею великого переселення народів». Але ця аналогія є неправильною. Мандрівки й наскоки вікінгів не були переміщенням великих народних мас, поселення скандінавів на захоплених територіях не були настільки численними, щоб їх мешканці могли більш-менш довго зберігати свою етнічну й

мовну самостійність. Їхнє існування мало наслідком лише певну кількість лексичних запозичень з скандінавських мов у мову місцевого населення.

Проте з точки зору розвитку самого суспільства скандінавських країн ця епоха була важливим історичним етапом. Грабіжницькі походи сприяли соціальному розшаруванню племен, нагромаджували багатства в руках меншості, зміцнювали владу конунгів і вождів, а зрештою сприяли ліквідації патріархальних родових відносин та племінного ладу і виникненню на його руїнах великих державних утворень. За ці кілька століть північні германці перейшли від воєнної демократії родового ладу до феодалізму.

§ 5. ГЕРМАНСЬКА ПИСЕМНІСТЬ

Відомі три види германського письма, що мали більш або менш значне поширення: рунічне, готське і латинське.

Найдавніші пам'ятки германської писемності виконані рунічним письмом. Його знаки — руни — це літери, що складаються в основному з вертикальних та косих ліній. Такий характер цих знаків був зумовлений тодішньою технікою письма — вирізуванням на дереві, на кістці або камені. Здавна руни вживалися і як магічні письмена. Не дивно, що найдавніше значення самого слова *гот.* rūna, *д. ісл.* rūnar *множ., д. англ.* rūn було *таємниця, таємна розмова.*

Питання про походження рунічного письма й досі лишається дискусійним. Висловлювалася думка (С. Бугге, О. фон Фріссен), що воно виникло в III ст. у готів, які жили в Причорномор'ї, на основі грецького курсиву (писаного шрифту) і поширювалося звідти на північ серед інших германських племен. Але готи не могли познайомитися з грецьким письмом раніше 236 р., коли вони захопили грецьке місто Ольвію, найдавніші ж рунічні написи припадають на початок III ст., причому вже тоді вони перебували далеко на півночі — в Данії й Норвегії.

Інші германісти (Ф. Аскеберг) припускали, що рунічне письмо виникло в готів ще в гирлі Вісли на основі латинського алфавіту. Але в тому районі досі не знайдено будь-яких доказів про існування культурного центру. В рунічному алфавіті лише кілька знаків подібні до латинських літер. Та й чому б готи спочатку створювали свій алфавіт на основі латинського, а через два століття заходились до створення іншого алфавіту, на цей раз на основі грецького? (Див. далі, с. 24).

Найбільш імовірною є думка Л. Віммера, Х. Педерсена та ін., що рунічне письмо склалося в I—II ст. н. е. за зразком одного з алфавітів північної Італії у якогось з південних германських племен, а від нього поступово поширилось на північ.

Найдавніший рунічний алфавіт мав 24 знаки, які разом складали один рунічний ряд, де кожна руна займала певне традиційне місце. За послідовністю перших шести його знаків цей алфавіт звичайно називають у літературі *футарк* (fuþark). Іншою його назвою є також *старший рунічний алфавіт,* або *старші руни.*

Форми деяких рунічних знаків нестійкі. Наприклад, руна ᛃ (j) може зливатися в один суцільний знак, руна ᚱ (R) може мати гілочки,

спрямовані донизу, руна ᛊ (s) — різну кількість зламів, руна ᛜ (ŋ) відома і в вигляді ромба (можливо, що ця форма є більш давньою). Косі штрихи окремих рун можуть мати різний напрям, приєднуватися до вертикальних штрихів вище або нижче і т. ін. Для західногерманського письма є характерною руна ᚺ (h) з подвійною поперечною лінією.

Мал. 2. Рунічне письмо:
а) старші руни (III — VIII ст.); б) молодші руни (IX — XI ст); в) пунктовані датські руни (XI ст.).

У своєму дальшому розвитку деякі руни змінилися так, що їх важко пізнати.

Щодо звукових значень рунічних знаків треба мати на увазі таке:

1. Руна ᚦ (þ) означала звук [θ], тобто міжзубний глухий або дзвінкий спірант (як у *англ.* thin, this). Пізніше вона ввійшла в латинські алфавіти деяких германських мов (наприклад, давньоанглійської), в ісландському ж письмі вживається й досі.

2. Руна ᚹ (w) позначала губно-губний півголосний звук, аналогічний сучасному англійському [w] в слові *win*.

3. Руна ᚺ (h) спершу вживалася для позначення піднебінного фрикативного [x], пізніше стала позначати й гортанний фрикативний приголосний [h].

4. Звукове значення руни ᛇ (ė) не зовсім з'ясоване, напевно, воно було середнім між [e] та [i].

5. Руна ᛉ (R) у найдавнішу епоху передавала звук [z], але потім (у всякому разі в скандінавських написах) стала позначати фрикативний палатальний [ř], який розвинувся з [z].

6. Руна ᛝ (ŋ) позначала веларний носовий приголосний [ŋ] або звукосполучення [ŋg], іноді, можливо, навіть [iŋg].

7. Руни ᛒ (b), ᛞ (d), ᚷ (g) у найдавніших скандінавських написах, напевно, регулярно позначали відповідні фрикативні дзвінкі приголосні, а пізніше стали вживатися й для позначення відповідних дзвінких проривних. Руна ᛒ (b) трапляється і в звуковому значенні (p).

Мал. 3. Напис на могильному камені з Мейєбру (центральна Швеція, V ст.):
FrawaradaR ana hahai slaginaR «Фравард на коні вбитий». Старші руни.

Решта рун має в основному ті самі звукові значення, що й латинські літери, які традиційно вживаються для їх транслітерації. Довгість і короткість звуків у рунічному письмі не передавалася. Кожна руна, за винятком ᛉ (R) і ᛝ (ŋ), мала назву — іменник, що починався тим звуком, який звичайно передавався цією руною: наприклад, руна ᚠ (f) називалася словом *fexu — *худоба, майно, гроші* (*д. ісл.* fē, *д. англ.* feoh); руна ᛞ (d) називалася dagar — *день* тощо.

Починаючи з IX ст. футарк поступово змінився в скандінавських країнах так званим *молодшим рунічним алфавітом* (молодшими рунами), який складався тільки з 16 знаків і становив варіант старшого рунічного алфавіту. Він був менш зручним, бо одна руна в ньому передавала кілька звуків. Молодші руни відомі в двох основних варіантах: шведсько-норвезькому, що вживався в Швеції й Норвегії до кінця X ст., і датському, який спочатку вживався в Данії, а з кінця X ст. витіснив шведсько-норвезький варіант, і в інших скандінавських країнах.

Як спроба вдосконалити шістнадцятизначний рунічний ряд у кінці XII ст. виникли під впливом латинського алфавіту так звані *пунктовані*, або *крапковані, руни*. Щоб збільшити кількість знаків, до деяких рун було додано крапки. Пунктовані руни почасти вживалися паралельно з латинським письмом аж до XVI ст., а в деяких місцевостях (острів Гельголанд), можливо, й пізніше.

Змішавшись з латинськими літерами, пунктовані руни утворили особливий вид письма, відомий з написів XVII—XVIII ст. у

шведській провінції Далекардія. Це письмо називають дальськими рунами. Ще на початку XX ст. дехто з старих селян Далекардії вмів читати ці руни.

Найдавніші рунічні написи припадають на III ст. н. е. Це здебільшого написи на зброї, знаряддях, прикрасах, амулетах, а в Скандінавії також на каменях та скелях. Більшість з них дуже короткі, переважно одно-два слова, часто це власні імена. Багато написів не мають змісту або не зовсім зрозумілі. Це, напевно, скорочення або якісь магічні формули. У деяких написах вирізано просто весь рунічний ряд у його традиційній послідовності. Ці написи, мабуть, теж мали магічний характер. Все це дуже ускладнює тлумачення рунічних написів.

Мал. 4. Напис на брактеаті з Овернорнбек (Ютландія, V ст.):

Auja fiteih uilald teuiu Uotwa «Ауда цим володіє; чари творю Вотві». Старші руни.

Усього написів старшими рунами (III—IX ст.) нараховують близько 150. Найдавнішим вважається напис на вістрі списка, знайденого в Евре Стабю в південній Норвегії (близько 200 р. н. е.). Найдовший напис старшими рунами містить близько 200 рун, це напис на кам'яній плиті з Еггюм (Норвегія), що датується приблизно 700 р. З написів більш раннього часу, не пізніше VI ст., відзначається своїми розмірами напис на камені Туне в Норвегії (близько 500 р.), який мав спочатку не менше 17 слів, збереглося ж з них 14 (майже 100 рун).

Написів, виконаних молодшими рунами, знайдено багато більше: у Швеції близько 2500, у Норвегії з островами близько 500 (в тому числі в Ісландії 45), у Данії близько 400. Все це написи не старші XI ст., вирізані переважно на монументальних обтесаних каменях, що ставилися на відзначення пам'яті померлого. За змістом вони досить одноманітні, але іноді містять цінні історичні відомості. Часом це віршовані рядки і навіть цілі поетичні строфи, що належать до пам'яток давньоскандінавської поезії. Як і раніше, руни використовувалися з магічним призначенням. Існували своєрідні календарі — так звані рунічні жезли, які широко вживалися аж до XVII ст. Найдовший напис молодшими рунами (762 руни) знайдено біля села Рек у провінції Естерйотланд у Швеції.

Найважливішою пам'яткою пунктованого рунічного письма є так званий Codex runicus — рукопис XIII ст. давньодатською мовою, де записано закони області Сконе.

Готське, або *вульфіліанське, письмо* — алфавіт, що був створений,

за переказами, в кінці IV ст. вестготським єпископом Вульфілою. Він відомий тільки в пам'ятках готської мови. В основі готського алфавіту лежить тодішній грецький алфавіт, про що свідчить і форма готських літер (див. мал. 6) і порядок розташування їх. Вплив грецької традиції виявляється також у способі передачі деяких звуків, наприклад звук [i] передається, як і в грецькому письмі, через дограф **ei**. Готські літери використовуються в функції тих самих цифрових знаків, що й відповідні грецькі, наприклад: **a** = 1, **b** = 2, **g** = 3, **d** = 4 і т. д. Разом з тим в готському письмі знаходять впливи й інших, негрецьких традицій. Оскільки в грецькому алфавіті не вистачало літер для позначення деяких специфічних готських звуків, то в готське письмо було запозичено кілька знаків з латинського (**h**, **j**, **r**, **s**, **f**, **q**) та з рунічного (**u**, **o**). Цікаво, що назви окремих готських літер зв'язані з назвами відповідних рунічних знаків, наприклад літера **f** зветься *fe*, **i** — *iiz*, **b** — *bercna* тощо. У сучасних виданнях готських пам'яток вживається звичайно їхня латинська транслітерація.

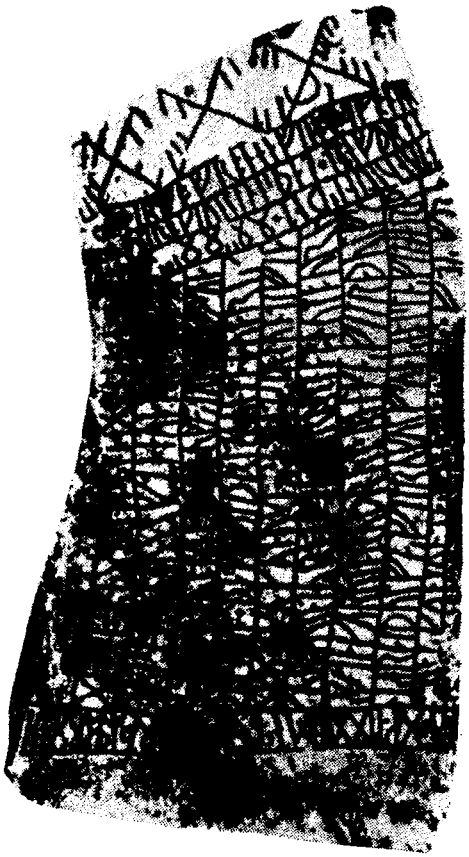

Мал. 5. Фрагмент напису на могильному камені з Рек (центральна Швеція, X ст.). Молодші (шведсько-норвезькі) і частково старші руни.

Латинське письмо почали застосовувати в германських мовах після запровадження християнства. Змінилася техніка письма — літери вже не вирізували, а писали фарбою на пергаменті або папірусі, для цього було потрібно мати зручніші форми письма. Головне ж те, що римська церква, на відміну від грецької, не дозволяла правити службу місцевими мовами. Усі служителі церкви мусили знати латинь, тому при церквах і монастирях всюди існували школи латинської грамоти. Вони мали метою навчити учнів читати священні книги і правити службу латинською мовою, але зовсім не вчили користуватися латинським письмом у власній мові. Проте під час навчання в учнів часто виникала цілком природна потреба записати щось рідною мовою (наприклад, значення латинських слів чи виразів). Так з'являлися глоси до латинських текстів, які в багатьох випадках виявилися найранішими пам'ятками латинського письма в тих або тих германських

мовах. Латинська мова була в той час офіційною мовою. У латинських грамотах, законах тощо часом доводилося передавати латинськими літерами окремі германські слова — імена, назви місцевостей, суспільні терміни тощо. Так що далі, то більше розвивалася практика вживання латинських літер у власній мові, і минуло не багато часу, як

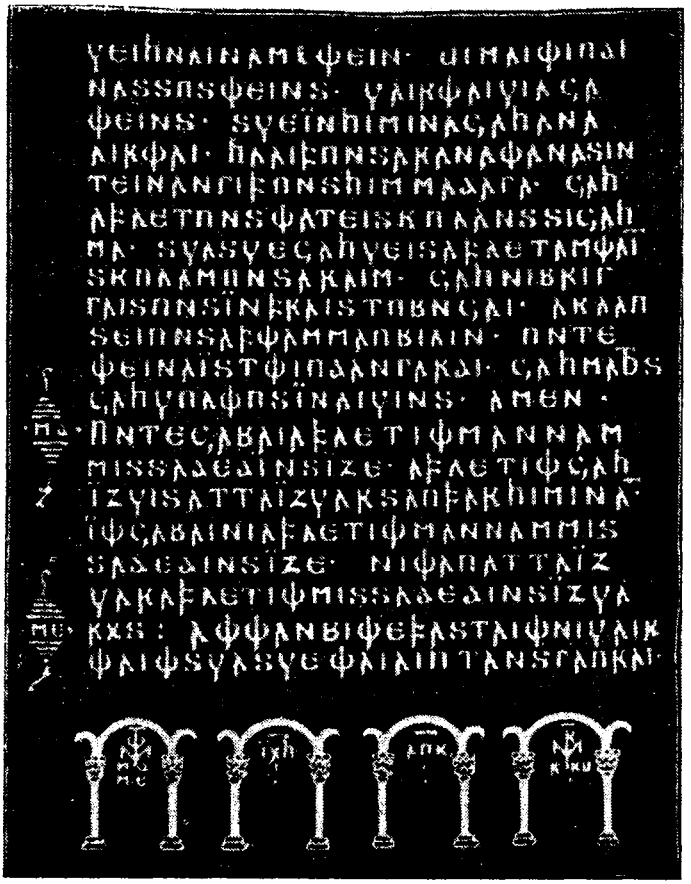

Мал. 6. Сторінка з готського «Срібного кодекса».

латинський алфавіт став уже регулярно вживатися в записах суцільних германських текстів. У західногерманських мовах тексти латинського письма відомі з VII—IX ст., у скандінавських дещо пізніше — з XII—XIII ст.

Тодішній латинський алфавіт мав тільки 23 літери: **a, b, c, d, e, f, g, h, i (j), k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u (v), x, y, z.** У ще давнішій формі він мав тільки 20 знаків — не було ще літер **q, y, z.** Літери **j, v** були не окремими знаками алфавіту, а графічними варіантами літер **i, u,** причому **j** з'являється порівняно пізно і спочатку вживалося рідко.

Обидві літери — **i** (j), **u** (v) вживалися для позначення і голосних **i, u,** і приголосних **j, v.** Літери **w** взагалі ще не було, вона виникла пізніше як злиття двох **u** або **v** (звідки її назва: *англ.* **double u,** *франц.* double v, тобто «подвійне **u**», «подвійне **v**»).

У найдавніших записах германськими мовами літери латинського алфавіту вживалися з тими звуковими значеннями, які за ними закріпилися в шкільній традиції; будь-яких доповнень до алфавіту ще не робили. Щоб передати ті звуки, які відрізнялися від латинських, вживалися латинські літери, що позначали схожі або близькі звуки (наприклад, літера **u** для звука **w**). Потім поступово вироблялися власні традиції користування латинським алфавітом, і до нього робили певні доповнення. Довгий час не було жодних правил правопису, навіть в одному рукопису ті самі слова часом писалися по-різному. Дуже непослідовними були поділ на слова і вживання розділових знаків. Довгість голосних здебільшого не позначалася. Вживалися різні скорочення, умовні знаки, що заміняли певні літери, сполучення літер або цілі слова. Наприклад, дуже часто літера **m** замінювалася рискою над попередньою літерою (*д. англ.* **him** — *йому* — **hī**), сполучник із значенням і передавався умовним знаком **>** і т. д.

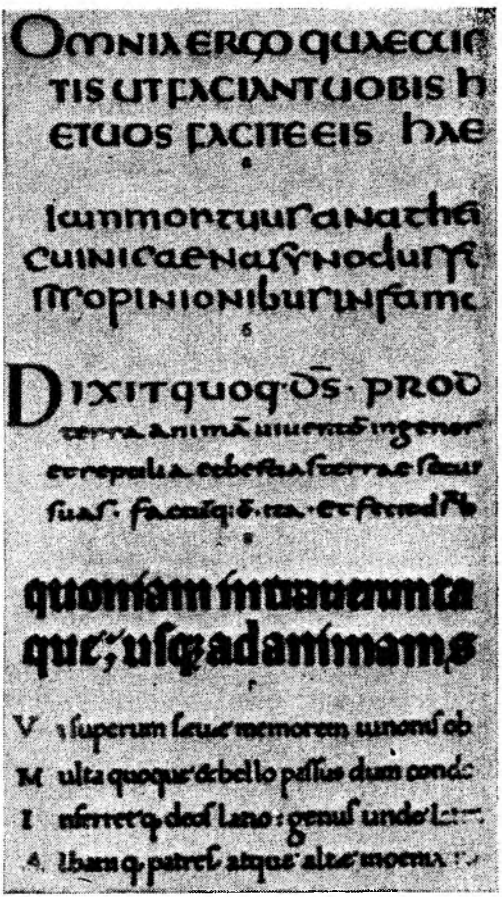

Мал. 7. Розвиток латинського письма в IV—XV ст.:
а) зразок унціального письма IV ст.; б) напівунціал; в) каролінзький мінускул; г) готичне письмо (фрактура); д) зразок гуманістичного письма XV ст.

Найдавнішою формою латинського письма було так зване капітальне письмо (scriptura capitalis); за формою його літери були схожі на сучасні великі латинські літери. У III—IV ст. з цього письма розвинулося трохи простіше й кругліше, спеціальне книжне письмо — так зване унціальне (scriptura uncialis), літери якого своєю формою наближалися до теперішніх малих латинських літер. Ця форма письма виникла в зв'язку з появою пергаменту (до того писали головним чином на папірусі і на табличках, вкритих шаром воску). Але ще до того

з'явилися різні форми курсивного письма, або курсиву,—повсякденного спрощеного й «недбалого» латинського письма, що вживалося в листуванні, ділових документах і взагалі скрізь, де запис мав бути швидким і дешевим. Під впливом курсиву унціальне письмо зазнало дальших змін, і в VI ст. з нього виробилася нова, спрощена форма книжного письма — напівунціал (semiuncialis). Пізніше напівунціал ще більше наблизився до найчіткішого різновиду курсиву і перетворився на мінускульне письмо, або мінускул (minusculis), близький своєю формою до форми сучасних малих літер латинського алфавіту.

Переважна більшість давньогерманських текстів написана мінускульним письмом. Існувало кілька його різновидів, найважливішими з них були острівне (інсулярне) і континентальне письмо. Острівне склалося в Ірландії на основі напівунціала і через ірландських місіонерів поширилося на Британських островах. Саме ним писалися давньоанглійські тексти, але це письмо було відоме й на континенті, зокрема ним користувалися у франкській імперії. Континентальне письмо відоме в давньогерманській писемності переважно у формі так званого каролінзького мінускула — чіткого й красивого письма, яке виробили найкращі писарі за Карла Великого. Воно теж існувало в кількох варіантах і широко використовувалося в книгах і документах аж до XIII ст., а почасти й пізніше. Але вже в XII ст. починає складатися новий стиль письма — готичне письмо [1], для якого були характерні гострокутні, ламані обриси літер (звідки його інша назва «фрактура», тобто «перелом»).

Після нормансько́го завоювання каролінзький мінускул поширюється і в Англії. Але згодом тут, як і в інших германських країнах, на зміну цьому круглому письму приходить фрактура. З поширенням книгодруку ця форма письма міцно закріпилася і згодом з неї виробилися різні варіанти сучасного готичного друкарського шрифту. Але й каролінзький мінускул не зник. У XV ст. він відродився у вигляді так званої антикви — круглого гуманістичного письма, створеного за зразком мінускула XII ст. Сучасний нормальний латинський друкарський шрифт безпосередньо вийшов з антикви епохи Відродження.

Кожен германський народ, прийнявши латинське письмо, вніс у нього деякі зміни, зумовлені відмінностями власної фонетичної системи. Вводилися діакритичні знаки, лігатури, диграфи, додавалися знаки рунічного алфавіту тощо. Так, у англосаксів і скандінавів дзвінкий і глухий міжзубні спіранти [θ], [ð] позначалися колишньою руною **þ** і видозміненою латинською літерою **ð**, а в континентальних саксів диграфом **th**. Часом одна літера вживалася для кількох звуків, наприклад у англосаксів **f** могло передавати дзвінке [v] або глухе [f]; літера **c** позначала або задньоязичний звук [k], або палатальний [k']. Специфіку вимови того голосного, який зазнав умлауту, намагалися передати за допомогою діакритичних знаків або лігатур. Наприклад, переголошені **a, o, u** у скандінавів позначалися відповідно літерами

[1] Воно не мало нічого спільного з готським вульфіліанським письмом.

æ, ø, y, у німців — ä, ö, ü. У англосаксів германське a в закритому складі палаталізувалося і стало передаватися лігатурою æ, переголошені o, u — за допомогою œ та y.

§ 6. ДАВНІ Й СУЧАСНІ ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Спільногерманська мова, очевидно, ніколи не була єдиною на всій території, яку займали давні германці. У ній поступово розвивалися діалекти, які, починаючи з перших сторіч нашої ери, дедалі більше відрізняються один від одного. В епоху, що настала після «великого переселення народів», з германських племінних діалектів почали розвиватися мови народностей — давньогерманські мови. Цей процес був нерозривно пов'язаний з утворенням із стародавніх племен і племінних союзів германських держав та з поступовим зміцненням цих утворень. При цьому різні племена змішувалися, поглиналися одно одним, старі племінні діалекти взаємодіяли, сходилися й розходилися залежно від того, яка історична доля чекала їх носіїв. Загальнонародна давньогерманська мова, що виникала як наслідок цього розвитку, закріплювалася на письмі, це надавало їй рис нормативності.

Давні східногерманські мови — готська, вандальська, бургундська та інші — вимерли ще в ранньому середньовіччі, а їх носії асимілювалися з іншомовним населенням завойованих ними територій. Від мов вандалів, бургундів, бастарнів дійшли до нас лише окремі слова — імена та назви місцевостей. Тільки готська мова відома нам більшменш повно завдяки великим зв'язним текстам IV ст., що дійшли до наших днів.

Германські племена, які жили по берегах Північного моря, входили в угруповання інгевонів. З племінних діалектів англів, саксів і ютів на території Британських островів сформувалася давньоанглійська мова. Дуже подібні до неї діалекти фризьких племен, з яких утворилася давньофризька мова. Племена саксів, які лишилися на континенті, поширившись на схід по берегах Балтійського моря, розмовляли діалектами, що стали основою для створення давньосаксонської мови.

Племена германців, розміщені по річках Рейн і Везер, належали до угруповання іствеонів. З них найбільшу роль відігравали франки, племінні діалекти яких зазнали різної долі. Частина західних нижньофранкських діалектів у взаємодії з діалектами фризів і саксів стала основою для створення давньонідерландської мови. Інші західні франки змішалися з романізованим населенням колишньої Галлії. Середньо- і верхньофранкські іствеонські діалекти змішалися з діалектами герміонських племен — алеманів, свевів, квадів, гермундурів, маркоманів та інших — і дали разом з ними початок давньоверхньонімецькій мові.

Північногерманські племена розмовляли різними діалектами так званої давньопівнічної мови (Old Norse), яка в X ст. поділилася на дві гілки. Західна дала початок давньонорвезькій мові, південно-західні діалекти якої в IX—X ст. були перенесені в

Ісландію, де в умовах певної ізоляції розвинулися в окрему давньоісландську мову. Східна гілка давньопівнічної мови стала основою для розвитку давньошведської і давньодатської мов.

У пізніші часи на основі окремих давньо- і середньогерманських мов утворилися «молодші» германські мови: їдиш (новоєврейська), африкаанс (бурська) і фарерська.

Розвиток давньогерманських мов відбувався по-різному і був тісно пов'язаний з історією відповідних етнічних колективів — їх носіїв.

Давньоанглійська, або інакше англосаксонська, мова розвивалася з V ст. до другої половини XI ст. Її носії — племена англів, саксів, ютів і частина фризів — протягом кількох сторіч завойовували Британські острови, що були до тих пір заселені кельтськими племенами бритів, піктів і скотів. Війни з кельтами змінювалися й періодами відносно мирного співіснування, коли давньоанглійська мова мала більше можливостей взаємодіяти з кельтськими мовами місцевого населення. Проте остаточні лінгвістичні наслідки цього контакту були незначними. Правда, є думка, що це зіткнення мов різної структури було першим поштовхом до розвитку аналітичних тенденцій в англійській мові.

Германці створили на островах сім королівств (так звану «гептархію»): саксонські — Уессекс, Сессекс, Ессекс, англські — Нортумбрію, Східну Англію і Мерсію, еутське (ютське) — Кент. Між ними точилася невпинна боротьба за політичну гегемонію. На провідне місце висувалися то Нортумбрія, то Мерсія, а з IX ст. Уессекс, який об'єднав під своєю владою всю тогочасну Англію.

Протягом перших століть після оселення на нових місцях германські племена зберігали родовий устрій, але в ньому вже яскраво визначилися риси розкладу. У мовному відношенні це був період племінних діалектів, настільки близько споріднених, що їх носії вільно розуміли носіїв інших діалектів.

У VII—X ст. в Англії відбувається інтенсивний перехід від родового до феодального ладу. Колишній племінний поділ поступово стирається, складається нова спільність — мовна, етнічна й територіальна. Цей процес не припинявся навіть тоді, коли окремі частини цієї спільності були роз'єднані політично й економічно. З точки зору етнічного розвитку це був час складання англійської народності, з мовного — виділення основних місцевих діалектів (нортумбрійського, мерсійського, уессекського, кентського), кожен з яких мав свою писемну традицію. У IX ст. уессекський діалект став офіційною писемною мовою всієї Англії.

Щодо структури давньоанглійська мова була мовою флективною. Вона мала складну систему відмінювання імен і дієслів, порядок слів у реченні був вільним. Словниковий склад був досить однорідним, запозичень з інших мов було порівняно мало. Кельтські елементи обмежувалися в основному топонімікою. З латинської мови англосакси запозичили слова майже всі побутового характеру, причому частина з них могла потрапити до їх діалектів ще на континенті, інші були запозичені вже на острові від кельтів. Пізніші латинські запозичення

в давньоанглійській мові припадають на часи християнізації Англії (починаючи з VI ст.).

У X—XI ст. діалекти англів і саксів зазнають великого впливу скандінавських діалектів, якими розмовляли вікінги, що нападали на Британські острови та осідали на їх узбережжях. Ці скандінави були зрештою асимільовані, але їхня мова лишила помітний слід в англійській — близько 650 лексичних запозичень здебільшого побутового та повсякденного характеру. Було запозичено в англійську мову навіть такі скандінавські слова, в яких начебто й не було потреби, бо існували відповідні власні позначення (порівняймо сучасні англійські law — *закон,* fellow — *хлопець,* sky — *небо,* window — *вікно,* take — *взяти,* die — *помирати*). Вплив скандінавських діалектів та змішування їх з давньоанглійськими могли прискорити ряд процесів структурного розвитку, зокрема процес розпаду давньоанглійської флексії.

У 1066 р. Англію завоювали нормани і в країні встановилася двомовність. Офіційною мовою урядових актів, мовою королівського двору, судочинства, церкви й освіти стає французька (власне її нормандський діалект), англійська ж мова обмежується сферою розмовно-побутового вжитку. Уессекська писемна традиція в зв'язку з цим занепадає, давньоанглійська мова на довгий час втрачає свої нормалізуючі центри і виступає у вигляді окремих діалектів.

Давньоанглійських пам'яток рунічного письма збереглося мало. Найвідомішим з них є напис на кам'яному хресті, що стоїть поблизу села Рутвел на південному заході Шотландії. Тут записано рунами невеликого вірша релігійного змісту. Інший рунічний напис давньоанглійською мовою зроблено на скриньці з китового вуса, знайденій у Франції поблизу міста Клермон-Феран. Цей текст містить кілька віршованих рядків про китовий вус. Обидва ці написи припадають, напевно, на VIII ст.

Пам'ятки латинського письма цього періоду значно багатші. Англосакси мали багато різних жанрів поезії — робочі пісні, військові, застольні, весільні, похоронні плачі, гномічні вірші та ін. Деякі з них були записані в пізніші часи з усної розповіді. Найвидатнішою пам'яткою англосаксонського епосу є поема «Беовульф», що дійшла в списку X ст., але була складена десь у кінці VII — на початку VIII ст. У ній розповідається про подвиги легендарного героя Беовульфа, який визволяє сусідній народ данів від страхітливої й жорстокої потвори Гренделя, а в похилому віці врятовує свій власний народ гаутів від дракона, що спустошував усю країну. Збереглося також кілька англосаксонських ліро-епічних і епічних віршів («Мандрівник», «Плач Деора», «Мореплавець», «Руїни»).

Після прийняття християнства (кінець VI ст.) в Англії починає розвиватися клерикальна поетична література, в якій ще виразно відчувається вплив народної епічної традиції. Це перекази біблійних легенд — так звані «поеми кедмонівського циклу» (їх приписували легендарному поету англосаксів Кедмону, що нібито жив у VII ст.). Важливими літературними і мовними пам'ятками є твори Кюневульфа (кінець VIII — початок IX ст.) — головним чином житія святих — «Єлена», «Андрій», «Юліана» та ін.

Проза в англосаксів починає розвиватися з VIII ст. Найважливішими її пам'ятками є твори уессекського короля Альфреда (848—901). Це в основному переклади латинських творів, які призначалися для вивчення в школі. Переклади Альфреда відзначалися своїм творчим характером і були далекі від поширеного на той час рабського наслідування оригіналу. Наприклад, у переклад «Всесвітньої історії» Орозія Альфред вставив свій оригінальний текст — розповідь про мандрівки Охтере і Вульфстана. Зразками пізньої англосаксонської клерикальної прози були твори вчених кліриків Ельфріка (X ст.) і Вульфстана (початок XI ст.). Вульфстанові належить чимало проповідей, що відзначаються високою патетикою.

З XIII ст. англійська мова знов починає займати своє місце в офіційному вжитку. В суспільному житті того часу дедалі більшої ваги набирають ті соціальні шари, для яких вона була рідною,— міська буржуазія, дрібні землевласники, селяни. Зрештою двомовність закінчилася перемогою англійської мови, яка в другій половині XIV ст. остаточно сформувалася як загальнонаціональна норма літературної мови Англії. Для цього існували вже всі необхідні соціально-економічні передумови — розклад феодалізму з його натуральним господарством і розвиток капіталізму на товарно-грошових засадах, зумовлена цим гостра потреба в ліквідації територіальної та економічної подрібненості країни й об'єднання її населення в нову суспільно-етнічну одиницю — націю.

Національна мова Англії складалася на основі діалекту Лондона, який був політичним, торговельним, промисловим, а згодом і культурним центром країни. Велику роль у цьому процесі відіграла творчість видатного англійського поета Джоффрі Чосера (1340—1400), а також винайдення книгодруку (1476) і його дальший розвиток. Лондон розміщений саме на межі між центральними й південними діалектами Англії, тому лондонська говірка мала проміжний характер і це посилювало роль її як мовного зразка.

Середньоанглійський період, що почався від норманського завоювання, тривав до 1500 р. Мова в цей час зазнає великих змін. Голосні в ненаголошених складах зазнали редукції і в зв'язку з цим різні граматичні закінчення звелися до єдиного ненаголошеного *-е*. У системі відмінювання і дієвідмінювання поширилася омонімія різних граматичних форм. Посилилася роль службових слів, виникла форма майбутнього часу. Почали розвиватися аналітичні форми часів і станів. З'явилася нова дієслівна форма — герундій.

В епоху Відродження складається новоанглійська мова. В цей час спостерігається нова хвиля впливу латинської й грецької мов на англійську, знову запозичується багато слів з французької. У XVII — XVIII ст. Англія розгортає широку колоніальну експансію, і англійська мова виходить за межі Британських островів і поширюється в ряді країн Сходу, в Америці, Австралії та ін.

Звукові зміни, що сталися в новоанглійський період, не відбилися в англійському правописі. Тому в сучасній англійській мові дуже велике розходження вимови й орфографії. Характерною рисою нового періоду є переважання в англійській мові елементів аналітичної

будови. Відмінювання імен майже зникло, дієслівна парадигма спростилася до двох-трьох форм. Вирішальної ваги набув порядок слів, за кожним членом речення закріпилася певна позиція. Ще дужче посилилося значення службових слів — прийменників, допоміжних дієслів. Більшість частин мови стали в морфологічному відношенні незмінними. Функція слова стала цілком визначатися його синтаксичними зв'язками.

Німецька мова. Давньоверхньонімецький період (VIII—XI ст.) — це час формування мови німецької народності, яка розвивається з центральних і південних германських діалектів — франкського, алеманського і баварського. Писемні пам'ятки найдавніших германських діалектів цієї групи дійшли від VIII ст. Оскільки основними центрами давньоверхньонімецької писемності були монастирські школи, в цей період переважає перекладна література клерикального характеру. Найважливішими пам'ятками давньоверхньонімецької писемності є «Пісня про Гільдебранда» (VIII ст.) — уривок з епічної поеми, що зберігся в запису якогось клірика на сторінках богословського трактату; «Мерзебурзькі заклинання» (IX ст.), вже згадані вище «Страсбурзькі клятви» тощо.

Християнська поезія цього періоду пропагує нове вірування й роз'яснює його догмати. Цікавою пам'яткою є віршований переказ євангелія, зроблений близько 870 р. Отфрідом, який уперше в германській поезії відійшов від алітераційного вірша й застосував риму.

Проза давньоверхньонімецького періоду в своїх найдавніших зразках представлена глосами до латинських текстів. Найранішими є Керонські глоси (друга половина VIII ст.), складені в монастирі поблизу Фрейзингу в Баварії. Потім з'явилися переклади з латинської давньоверхньонімецькою мовою найважливіших молитов. Пізніше стали перекладати й більші за обсягом зразки клерикальної літератури — євангеліє, богословські трактати та ін.

На кінець X — початок XI ст. припадає діяльність Ноткера, що очолював відому монастирську школу в Сен-Галені. Він переклав з латинської мови багато творів, зокрема тих, що використовувалися як підручники в середньовічних школах.

Середньоверхньонімецький період (XII—XIV ст.) репрезентує вже сформовану мову німецької народності, хоч вона й існує ще у вигляді роз'єднаних діалектів. Їх відмінність посилюється через феодальну подрібненість країни. Існує вже багата світська література, переважно поетична: літературні обробки народного героїчного епосу («Пісня про Нібелунгів»), рицарська лірика (поезія мінезангу), віршований рицарський роман, побутова новелістика, поетична сатира. Визначається тенденція до уніфікації літературної мови на південнонімецькій основі (твори Гартмана фон Ауе, Готфріда Страсбурзького, Вальтера фон дер Фогельвейде та ін.).

Приблизно з XIII ст. намічається певне зближення та взаємодія діалектів. Це було наслідком посилення зв'язків між окремими частинами країни, зростання міст — торговельних і промислових центрів. Значну роль також відігравало переміщення населення в зв'язку з колонізацією слов'янських земель на сході. Розширення території

відбувається і вниз по Дунаю (Австрія), починаючи з IX ст., та на південь (Штірія й Карінтія). На місцях нових поселень створювалися мішані діалекти, що послаблювало діалектну диференціацію і готувало грунт для єдиної спільної німецької мови.

XV—XVI ст.— це період ранньої нововерхньонімецької мови, перехідний етап від мови німецької народності до національної німецької мови. Його особливий характер зумовлений труднощами в політичному й економічному об'єднанні Німеччини. Тоді як, наприклад, в Англії після XVIII ст. зміцнюється централізована влада, в Німеччині точаться чвари між великими феодалами, виникають князівські території, які не визнають центральної влади й існують як окремі абсолютні монархії. Поряд з ними існує безліч дрібних феодальних володінь. Це гальмувало політичну й економічну концентрацію, затримувало торгівлю й роз'єднувало країну. У другій половині XVI ст. світові торговельні шляхи переміщуються з Середземного моря до Атлантичного океану, й торгівля в Німеччині занепадає. Німецькі міста підупадають і втрачають політичне та торговельне значення.

Тридцятилітня війна (1618—1648) ще більше посилила політичну подрібненість Німеччини, яка тривала аж до XIX ст. З розвитком капіталізму постало питання про об'єднання країни, яке відбувалося згори, на основі компромісу між правлячим прусським юнкерством і буржуазією. Цей складний шлях формування німецької нації відбився й на процесі формування національної літературної мови. Вона складається на основі східнонімецького діалекту так званих «саксонських земель», який розвинувся внаслідок змішування південних і північних німецьких діалектів і тому став своєрідним посередником між різними діалектними крайностями. Писемна форма його фіксується з другої половини XV ст. в князівських і міських канцеляріях середнього сходу Німеччини. Запровадження книгодрукування (друга половина XV ст.) сприяє поширенню цієї мовної норми.

У XV—XVI ст. Саксонія набуває провідного значення в економічному й культурному житті Німеччини. Її міста — Ерфурт, Галле, Вітенберг, Лейпціг, Ієна та інші стають видатними осередками культури. Набуває розвитку міська література, в якій переважають жанри реалістичної віршованої повісті (шванк), сатири. Виникає ділова література народною мовою (юридичні документи, хроніки, цехові статути), яка витісняє латинську з ділового вжитку. Поряд із світською існує й клерикальна література — церковні проповіді, переклади священного писання, богословсько-філософські трактати.

З XVI ст. Саксонія стає центром руху німецької Реформації. Підноситься значення народної мови як знаряддя релігійної та соціально-політичної пропаганди. З'являються нові літературні жанри — релігійно-політичний памфлет, політична брошура агітаційного змісту, віршовані заклики до боротьби з католицькою церквою. Велику роль у становленні літературного зразка загальнонародної мови відіграла діяльність М. Лютера (1483—1546). Він користувався в своїх творах і промовах мовою «саксонських земель», в орфографії дотримувався норм саксонської канцелярії і взагалі прагнув до того, щоб набли-

зити писемну мову до живої народної мови. Його переклад біблії німецькою мовою став найавторитетнішим мовним зразком.

У XVI—XVII ст. нова норма німецької національної мови поширилася на всю країну. Період, що почався з XVII ст., вважають початком нововерхньонімецької мови. В цей час було зафіксовано як спеціальний кодекс орфографічні й граматичні правила національної мови. Розгортається боротьба за культуру літературної мови, в якій особливо відзначаються створені в XVII ст. спеціальні «мовні товариства». Видаються нормативні граматики і словники. Велику роль у розвитку й поширенні національного зразка німецької мови відіграли класична німецька література та філософія.

Набагато швидше відбувалося мовне об'єднання в центральній і західній частинах Німеччини, ніж у південно-східній, де лишалися ізольовані діалекти і панувала писемна норма імператорської віденської канцелярії. До того ж Баварія й Австрія в кінці XVI — на початку XVII ст. стали головними осередками католицизму.

У 1898 р. спеціальна комісія німецьких фонетистів і театральних діячів виробила кодекс сценічної вимови (так званий Bühnendeutsch), що сприяло становленню й поширенню норм літературної вимови.

Німецька Швейцарія в часи Тридцятилітньої війни вийшла зі складу Германської імперії. Це відокремлення мало наслідком і певну самостійність мовного розвитку. В часи протестантського руху в Швейцарії народна мова стає літературною. Переклад біблії, що його зробив цюріхський реформатор Цвінглі (1524 р.), відіграв тут таку саму роль, як переклад біблії Лютера. В основі німецької літературної мови Швейцарії лежав місцевий верхньорейнський діалект.

Але з кінця XVI — початку XVII ст. в швейцарські канцелярії починає проникати загальнонімецька мовна норма, посилюються економічні й культурні зв'язки з містами південної Німеччини. Відмінності в німецькій мові Швейцарії починають стиратися. Але в розмовному вжитку німецька мова всіх прошарків суспільства Швейцарії й досі зберігає діалектний характер.

У XVI—XVII ст. німецька національна мовна норма поширюється й на північну Німеччину — область нижньонімецьких діалектів.

Давньосаксонська мова, якою розмовляли племена континентальних саксів, була поширена в IX—XII ст. на приморських північних германських землях між Рейном і Ельбою. Внаслідок дедалі більшого зближення саксів з південними германцями вона поступово набирала додаткових гермінонських ознак. У науковій літературі її часто називають також давньонижньонімецькою мовою. З її пам'яток до нас дійшли в рукописах XII ст. дві великі поеми релігійного змісту «Геліанд» і «Генезис», обидві створені в IX ст.

XIII—XVIII ст. вважають періодом середньонижньонімецької мови. У цей час вона зазнала впливу нижньофранкських діалектів, якими розмовляли численні переселенці з Нідерландів на східнонімецькі землі. Особливого розквіту набуває нижньонімецька мова в XIV—XV ст. в період великого економічного й політичного піднесення північнонімецьких ганзейських міст — Гамбурга, Любека, Кельна та ін. У цей час вона витіснила латинську мову з

міських канцелярій і церковного вжитку, поширилася за межі своєї території в скандінавські країни. Найважливіші пам'ятки цього періоду — різні правові документи й грамоти, великий комічний епос «Рейнеке Фукс» тощо. У XVI ст. на нижньонімецьку мову перекладено біблію та інші церковні книги.

Занепад Ганзи в XVI ст. згубно позначився й на нижньонімецькій мові. З канцелярій міст вона була витіснена спочатку середньонімецькою, а потім верхньонімецькою мовною нормою. У XVII—XVIII ст. в північно-німецьких землях із суміші нижньонімецьких діалектів і верхньонімецької писемної норми виникла змішана мова, яку з початку XVIII ст. називають нижньонімецьким словом Missingsch або верхньонімецьким Meißnisch.

На рубежі XVIII—XIX ст. на півночі Німеччини створюється писемна новонижньонімецька мова, що базується на місцевих нижньонімецьких діалектах. Виникає художня література цією мовою (особливо велику роль у цьому процесі відіграли поети Клаус Грот і Фріц Ройтер). У 1919 р. було встановлено норми нижньонімецького правопису. Нині нижньонімецька літературна мова розвивається паралельно з офіційною верхньонімецькою. У м. Шверін (Німецька Демократична Республіка) постійно працює театр, що ставить п'єси нижньонімецькою мовою. Існують досі й нижньонімецькі розмовні діалекти, які звичайно називають Plattdeutsch.

Давньонідерландська мова VII—XI ст.— це по суті нижньофранкські діалекти. Найдавнішими її пам'ятками є переклади псалмів та глоси.

Середньонідерландський період тривав протягом XII—XVI ст. У цей час Нідерланди були поділені на низку феодальних князівств, між якими точилася боротьба за панування. Писемність і література нідерландською мовою виникли на основі південних діалектів. Єдиної норми літературної мови ще не було, складаються лише норми окремих діалектів. Від XII ст. дійшли пам'ятки на лімбурзькому діалекті, близькому до середньофранкських (рипуарських) говірок (твори поетів-міннезингерів, зокрема Генріха фон Фельдеке).

У XIII ст. провідна роль переходить до Фландрії, де зростають міста, розвивається торгівля, зароджується бюргерська культура. З'являються світські писемні пам'ятки (юридичні документи, канцелярське листування, вірші Якоба ван Мерланта, нідерландський варіант епосу «Рейнеке Фукс» та ін.). У XIV ст. центром розвитку писемної мови стає Брабант, де склався власний зразок мовлення, яке відіграло велику роль у дальшому формуванні нідерландської літературної мови.

XV—XVI ст. були перехідним етапом до новонідерландського періоду. Провідну роль у мовному розвитку Нідерландів в цей час посідає Голландія. На основі голландської діалектної норми у XVII ст. складається літературна нідерландська мова.

Тепер вона існує у вигляді двох регіональних варіантів: голландського, що є рідною мовою більшості населення Нідерландів, і фламандського, яким розмовляє фламандська національна меншість населення Бельгії. Розмежування цих варіантів почалося ще в XVI ст.

У голландському варіанті набагато більше фризьких і саксонських елементів, тут раніше почався і послідовніше відбувся занепад флексій. У фламандському варіанті багато запозичень з французької мови. Мова фламандців, які населяли території, що входили до складу то Франції, то Бельгії, довгий час існувала тільки в розмовній формі. З початку XIX ст. виник активний рух фламандців за мовно-культурну автономію, внаслідок якого фламандський варіант нідерландської мови було визнано в кінці XIX ст. рівноправним з французькою мовою у всіх сферах офіційного вжитку в Бельгії, зокрема запроваджено його вивчення в школах, університетах; ним почала видаватися література. Проте боротьба фламандців за справжню мовно-культурну рівноправність триває.

Мова африкаанс, або бурська, склалася в XVII ст. на основі різних нідерландських діалектів. Ними розмовляли бури — нащадки європейських (переважно голландських) колоністів, які заснували Капську колонію на крайньому півдні Африки. У 1806 р. її захопила Англія, але велика кількість бурів не погодилася з поневоленням і переселилася на північ, далі в глиб континенту. Там вони заснували в середині XIX ст. республіки Трансвааль і Оранжову, але й вони проіснували недовго. У 1899—1902 рр. англійці підкорили їх, перетворивши на провінції свого домініону.

Ще в першій половині XIX ст. мова бурів, або африкандерів, як вони самі себе називають, не мала власної писемної традиції. Першу спробу закріпити писемні норми зробило в 1875 р. «Товариство справжніх африкандерів», яке почало видавати цією мовою газету, а потім і журнал; у 1876 р. було видано елементарну граматику, а в 1902 р. перший словник.

Англо-бурська війна 1899—1902 рр. дала новий поштовх рухові за зміцнення позицій мови африкаанс, а також розвитку художньої літератури цією мовою. У 1918 р. мову африкаанс було визнано поряд з англійською мовою офіційною мовою Південно-Африканського Союзу. В 1925 р. вона стала вживатися в парламенті як робоча мова, витіснивши з цих позицій нідерландську мову. У розмовному вжитку мова африкаанс більше поширена у сільських місцевостях, тоді як у містах Південно-Африканської Республіки домінує англійська мова.

У мові африкаанс багато лексичних запозичень з англійської, португальської, французької, німецької мов, а також з місцевих африканських — готентотської, бушменської, зулу та ін. За граматичною будовою це типово аналітична мова, у якій повністю зникла флексія словозміни. Фонетика її дуже близька до нідерландської. На території поширення мови африкаанс немає будь-яких діалектних відмінностей.

Давньофризька мова існувала в період з V до XV ст. У складі франкської імперії Карла Великого існувало окреме фризьке графство, яке тільки в XIV ст. було підкорене Нідерландами. Пам'ятки давньофризької мови дійшли до нас у рунічних написах, «Фризькій правді» (близько VIII ст.), в деяких зразках фольклору. Значні суцільні тексти давньофризькою мовою (переважно записи законів) дійшли від XIII ст.

З XVII ст. починається період новофризької мови. У її розвитку велику роль відіграв поет Гійсберт Япікс (1603—1666). Розкиданість фризів по територіях, що ввійшли до складу різних держав, перешкоджала розвитку їхньої рідної мови. Західні фризи, які становлять основне населення нідерландської провінції Фрісландія, найкраще зберегли свою мову і вживають заходів до її розвитку. Тут фризька мова вживається в літературі й пресі, вивчається в школах і університетах, її досліджують наукові заклади. Проте, незважаючи на таку підтримку, позиції її залишаються слабкими порівняно до становища і значення панівної нідерландської мови. У місцевостях, де живуть північні фризи, фризький діалект краще зберігся в розмовній формі на острові Гельголанд. В інших місцях фризьку мову майже цілком витіснила нижньонімецька. Східні фризи так само перейшли всюди на нижньонімецьку мову, лише в їх сатерлендському діалекті (Ольденбург) ще лишилися деякі сліди фризької мови.

Мова ї д и ш (новоєврейська) виникла в XII—XIII ст. у Німеччині на основі середньоверхньонімецьких діалектів. Протягом XIII—XVI ст. в зв'язку з постійними утисками й переслідуваннями євреї масово переселялися з німецьких держав на схід — у Польщу, Литву, а звідти на Україну, в Білорусь та інші землі. З кінця XIX ст. велика кількість євреїв — носіїв їдиш емігрувала до Сполучених Штатів Америки.

Історію мови їдиш поділяють на два періоди: 1) давній їдиш, що існував у XIII—XVII ст., і 2) новий їдиш — після XVII ст. Найдавніші пам'ятки мовою їдиш — глоси XII ст. Від XIV ст. дійшли вже суцільні тексти — обробка німецької «Пісні про Кудруну», твір «Принц Горант», листування тощо. З розвитком друку мовою їдиш виникла численна релігійна література. XIX ст. позначилося розвитком художньої літератури мовою їдиш (твори Менделе Мойхер-Сфоріма, 1836—1917; Іцхока-Лейбуша Переца, 1851—1915; Шолома-Алейхема, 1859—1916 та ін.).

У наші часи мова їдиш має розмовне й літературне вживання в СРСР та інших країнах Східної Європи, а також у НДР, ФРН, Англії, Сполучених Штатах Америки та ін. Їдиш нараховує багато діалектів, які поділяються на дві основні групи — західну (Словаччина, Угорщина, Румунія) і східну. Східні діалекти їдиш діляться, в свою чергу, на північну й південну підгрупи. Південна підгрупа охоплює майже три чверті всіх мовців — це польський, український та інші її діалекти. До північної підгрупи належать діалекти литовсько-білоруський та інші, що поширені в Прибалтиці та на півдні РРФСР. Розходження між діалектами полягає головним чином у лексиці та в фонетиці. На кожному діалекті позначився вплив мови місцевого населення країни. Основний лексичний фонд мови їдиш і зараз лишився германським, але в ньому є також чимало давньоєврейських і слов'янських елементів. Граматика зберегла виразно германський характер, але дуже спростилася. Їдиш користується давньоєврейським алфавітом.

П і в н і ч н о г е р м а н с ь к і (с к а н д і н а в с ь к і) мови. Розпад давньопівнічної мови на окремі мовні системи почався за епохи вікінгів. У цей час в Скандінавії прискорюється розклад родового ла-

ду, зароджуються феодальні відносини, створюються міжплемінні політичні об'єднання і державні утворення — королівства. Одночасно закладаються основи окремих північногерманських мов — давньодатської, давньошведської (східна підгрупа), давньонорвезької, давньоісландської, фарерської (західна підгрупа).

Феодалізм розвивався в скандінавських країнах дуже повільно, в них ще довго зберігалися залишки первіснообщинного ладу. Міста почали розвиватися тільки в другій половині XII ст., коли ремісництво відділилося від сільського господарства. У містах Скандінавії оселялося багато північнонімецьких ремісників і купців-ганзейців, які прибирали до рук не тільки місцеву торгівлю й промисловість, а часто й політичну владу. Через це в скандінавських містах широко вживалася нижньонімецька мова, яка лишила помітний слід у лексиці й синтаксисі сучасних скандінавських мов.

Датська мова. Данія перебувала на вищому щаблі розвитку, ніж інші скандінавські країни. В XII—XIII ст. вона розширила свою територію, захопивши землі прибалтійських слов'ян; у 1397 р. приєднала до себе Швецію й Норвегію, хоч потім на деякий час потрапила в залежність від ганзейських міст. У 1523 р. Швеція відокремилася, а Норвегія лишалася підлеглою Данії аж до 1814 року, в зв'язку з чим датська мова поширилася по всій її території.

Давньодатський період мовного розвитку охоплював IX—XVI ст. Найстарішими мовними пам'ятками були рунічні написи епохи вікінгів, рукописна рунічна пам'ятка Codex Runicus (кінця XIII ст.), численні правові документи XIV ст., релігійна та інша література.

Новодатський період починається після XVI ст. Основою спільної датської мовної норми стали в цей час говірки острова Зеландія, особливо східнозеландська (ересундська) говірка Копенгагена. Як і в інших країнах германських мов, народна мова набирає особливого значення в Данії в епоху Реформації (з 1536). Датська мова витісняє латинську з церковного вжитку і значною мірою з літератури.

Встановленню спільної мовної норми і її закріпленню сприяло книгодрукування (1495). Особливо важливою подією був переклад на датську мову біблії Лютера, виконаний найвидатнішими датськими літераторами, в тому числі Крітьєном Педерсеном, якого вважають засновником писемної норми датської мови. З XVI ст. датська національна мова поширюється на всі сфери суспільного життя, вживання інших мов — латинської, нижньонімецької, верхньонімецької, французької — звужується. Особливо міцніє й утверджується датська національна мова з розвитком художньої літератури, зокрема її романтичного й реалістичного напрямів. У літературі зростає зацікавлення усною народною творчістю, посилюється народно-розмовна основа літературної мови. Велику роль у розвитку і вдосконаленні датської літературної мови відіграв письменник Людвіг Хольберг (1684—1754), який особливо активно працював у жанрі комедії та науково-популярній літературі.

У середині XVIII ст. в Данії розвивається пуристичний рух, внаслідок якого багато іншомовних запозичень було замінено датськими

кальками. XIX ст. ще більше розширило народну основу датської літературної мови.

Ш в е д с ь к а мова. Її історію поділяють на два основні періоди — 1) давньошведський (VIII—XVI ст.); 2) новошведський (після XVI ст.), причому кожен з них ділиться, в свою чергу, ще на кілька: давньошведський на а) рунічний (800—1225), б) класичний (1225—1375), в) пізній давньошведський (1375—1526), який ще називають середньошведським; новошведський період поділяють на: а) ранньоновошведський (1526—1732) і б) власне новошведський (після 1732 р.).

Найдавнішими пам'ятками шведської мови були рунічні написи. Писемні пам'ятки латинським алфавітом з'являються майже на сто років пізніше, ніж в інших скандінавських країнах. Це в основному збірники законів, римовані хроніки, релігійні тексти тощо.

Національна мова починає складатися в XVI ст., коли Швеція відокремилася від Данії (1523) і стала незалежною країною. Спільна мовна норма вироблялася на основі говірок центральної частини країни (свейський діалект), зокрема говірок Седерманланда і Стокгольма. Цьому процесу сприяли ті ж обставини, що й у Данії: реформація, розвиток літератури народною мовою, вироблення єдиного зразка писемної мови в канцелярському вжитку. Так само, як і в Данії, національна шведська мова входить з XVI ст. у всі сфери соціального життя, витісняючи латинську, німецьку й французьку.

З XVII ст. починається поширення усної мовної норми. Початок власне новошведського періоду пов'язують з появою першого прозового художнього твору — «Шведського Аргуса» Олова Даліна, який підніс розмовну шведську мову до рівня літературної майстерності. Наприкінці XVIII ст. Шведська академія наук розпочала упорядкування шведського правопису, видання граматик і словників.

Н о р в е з ь к а мова. Створення національної мови в Норвегії йшло своєрідним шляхом. У IX ст. утворилася норвезька народність і її власна держава. Мова норвезька стає писемною, хоч і не маючи єдиного зразка. Найдавнішими рукописними пам'ятками норвезької мови були закони, грамоти, житія другої половини XII ст.

Пізніше умови для розвитку національної норвезької мови складаються несприятливо. Суспільно-економічний розвиток Норвегії йшов в основному таким же шляхом, як розвиток Данії і Швеції, але в другій половині XIV ст. в її економіці настає загальний занепад. З кінця XIV ст. Норвегія потрапила в економічну й політичну залежність від Данії і втратила державну незалежність. Панування Данії тривало аж до 1814 р. і спричинилося до величезної відсталості Норвегії в усіх сферах суспільного й економічного життя. Особливо негативно позначилося воно на культурному розвитку країни. Літературна діяльність занепадає ще в кінці XIV ст., вживання норвезької писемної мови обмежується лише адміністративними і юридичними документами.

З XV ст. в Норвегії запроваджується «згори» датська мова як мова канцелярії, суду, а після реформації як мова церкви і школи. Після введення книгодрукування й поширення датських книг (насамперед перекладу біблії) датська мова стає загальною книжною мовою і за-

мінює норвезьку в усіх сферах писемності. Норвезька мова існує лише в розмовній формі як ряд територіальних діалектів, не зафіксованих писемною традицією.

З цього часу в Норвегії настає розмежування мови писемної — датської і народно-розмовної — норвезької, яке стало особливо відчутним у першій половині XIX ст. В цей час виразно виявляється потреба в усній національній мовній нормі, починається боротьба за усунення розриву між писемною і народно-розмовною мовами. Ця боротьба розвивається в рамках загальної боротьби за національне самоутвердження. У Норвегії починається відродження національної культури, створюється свій культурний центр, розвивається літературна діяльність. У 1811 р. в Христіанії (Осло) відкривається університет. Особливо зміцнюється цей рух після того, як Норвегія в 1814 р. відділилася від Данії.

Починається створення власної національної писемної й усної мови. Але в Норвегії, на відміну від інших країн, ці мовні різновиди не мали спільної основи, жодна місцева говірка не піднеслася до рівня спільнонаціональної мови. Єдиною мовою, яка на той час могла бути покладеною в основу писемної національної мови, була датська, що вже давно витіснила норвезьку з царини письменства. Оскільки ці мови дуже близькі (розходження існують головним чином у фонетиці), то залишення датської мови в літературному вжитку не викликало будь-якого опору. У містах на той час існували мішані датсько-норвезькі говірки, лексика й морфологія яких мали датську основу, але фонетика й синтаксис були норвезькими.

З часом у Норвегії склалися дві літературні мови — *ріксмол* («державна мова»), або за новішою термінологією *букмол* («книжна мова»), і *лансмол* («народна мова»), або інакше *нюнорск* («новонорвезька мова»). Кожна з них має свою основу, але зрештою це не окремі мови, а два різновиди літературної норми, процес вироблення якої ще не закінчився. Ріксмол має більш книжну традицію, він становить спробу створити національну усну й писемну норму на основі мішаних міських говірок, спробу покласти край розходженням між писемною й усною народною мовами шляхом «норвегізації» літературної мови. Велику роль у популяризації ріксмолу відіграла збірка народних норвезьких казок, видана в 1841—1844 рр. Петером Асбйорнсеном і Йоргеном Му; у ній відтворено народно-розмовний стиль мови. Ріксмолом писали свої літературні твори Ібсен і Бйорнсен.

Лансмол (нюнорск) — це літературна мовна норма, що утворюється на основі синтезу всіх місцевих діалектів. Основоположником лансмолу був лінгвіст-самоук Івар Осен. У літературі лансмол став вживатися з кінця 50-х рр. XIX ст. У 1868 р. утворилася організація, що боролася за поширення лансмолу. Взагалі ж лансмол не становить чогось однорідного, у кожного автора він грунтується на його власній говірці.

Зараз букмол і нюнорск офіційно вважаються рівноправними, кожна громада має право сама вирішувати, яку з цих мов обрати для шкільного навчання. Громади, які прийняли в школі нюнорск, налічують близько 750 тис. громадян, громади, що надали перевагу

букмолу, нараховують близько мільйона. Половина населення країни щодо мови займає нейтральну позицію. Мовне питання використовується і в політичній боротьбі: в програмі кожної з політичних партій Норвегії є неодмінно пункт про ставлення до тієї чи тієї мовної норми.

Останнім часом робляться спроби об'єднати обидві літературні мови в одну — так званий *самнорск*. Проте позиції букмолу досить сильні і зрештою він переважає в ділових стосунках, у науці, в пресі, в художній літературі.

Ісландська мова. Ісландію заселяли вихідці з західної Норвегії, тому в основі ісландської мови лежать західнонорвезькі діалекти. Найдавніші зразки ісландської мови збереглися в пам'ятках народної творчості — піснях «Едди», поезії скальдів та прозових сагах. Народні еддічні пісні були зібрані в так званій «Старшій Едді» (IX ст., дійшла в рукопису XIII ст.), що має три розділи: пісні міфологічні, гномічні та героїчні. Міфологічні пісні «Едди» мають дуже велике значення, оскільки вони не мають паралелей у творчості континентальних германців. У них подається дуже докладна картина релігійних уявлень скандінавів. Богів вони уявляли собі не як всемогутніх, безсмертних істот, а як ідеалізованих людей, не без людських пристрастей, слабостей і страждань. Героїчні пісні «Едди» трактують сюжети героїчного епосу, які склалися в германців на континенті в епоху переселення народів (перекази про Сігурда, загибель Нібелунгів, про Ерманаріка, Свангільду та ін.).

Поезія скальдів (IX—XIII ст.) мала своїм змістом події сучасності. Дружинні співці-скальди оспівували бойові подвиги короля (конунга) і його дружинників за допомогою вишуканих за формою складних віршів. На відміну від епосу, скальдична поезія, поряд з алітераційним віршем, мала обов'язково внутрішню риму і суворий розмір. Характерною рисою поетики скальдів були так звані «кенінги» — складні двочленні метафоричні описи якогось простого поняття. У створенні кенінгів між скальдами відбувалися змагання, де вони часом виявляли надзвичайну винахідливість.

Так звану «Молодшу Едду» (близько 1222—1223 рр.) написав поет Сноррі Стурлусон як своєрідний підручник для скальдів, де виклав настанови щодо складання поетичних творів і подав зразки для наслідування. В цій збірці теж є три частини: 1) огляд міфології; 2) збірник і пояснення найважливіших кенінгів; 3) метрика — опис поетичних розмірів і строф, вживаних у скальдичній поезії.

Ісландські прозові саги склалися на основі усних оповідань перших переселенців з Норвегії в Ісландію. Більшість цих творів було записано в період між останньою чвертю XII і кінцем XIII ст. Серед них є родові саги, що розповідають історію видатних родів, змальовують картини побуту, сімейні стосунки і звичаї скандінавів епохи вікінгів. Деякі саги є легендарними, фантастичними, і в їхній основі лежать менш вірогідні факти та імена. Передаючись в усній традиції, саги поступово насичувалися казковими мотивами, фольклорною фантастикою.

Десь з кінця XI — початку XII ст. в ісландській мові вживається латинський алфавіт. Рунічних написів в Ісландії знайдено неба-

гато (близько 45), причому вони стосуються пізнішого часу (XIII ст.).

З середини XVI ст. починається період новоісландської мови. В 1540 р. було видано першу друковану книгу ісландською мовою (переклад Нового Завіту). В зв'язку з тим що в Ісландії мова художньої літератури стабілізувалася дуже рано і літературна традиція дуже стійка, писемна мова і новоісландського періоду близька до мови стародавніх саг. Орфографія в загальних рисах лишилася такою самою, якою була в XIII—XIV ст. Фонетичні зміни, що відбулися за цей час, у правописі майже не відбиті.

У XVIII ст. в Ісландії був активним пуристичний рух, наслідком якого постала літературна мова, очищена від датських та інших запозичень. В сучасній мові лексичний склад поповнюється головним чином за допомогою власних засобів словотвору.

Сучасна писемна літературна мова Ісландії дуже мало відрізняється від загальнонародної розмовної мови. Діалектні відмінності в країні дуже незначні. Морфологія й досі багата флективними формами.

Фарерська мова. Ця мова склалася теж на основі колишніх норвезьких діалектів, якими розмовляли переселенці, що заселили Фарерські острови в другій половині IX ст. Своєю лексикою й фонетикою фарерська мова близька до західнонорвезьких діалектів, а морфологією до ісландської мови. Найдавнішими писемними пам'ятками є записи народних балад кінця XVIII ст.

З 1035 р. Фарерські острови належали Норвегії, а в 1380 р. разом з нею ввійшли до складу Данії. Датська мова з XVI ст. була на островах єдиною офіційною мовою. В середині XIX ст. тут почав розвиватися національно-визвольний рух. Близько 1890 р. виник також рух за вживання в літературі фарерської мови замість датської. В 1939 р. фарерська мова була офіційно визнана літературною мовою Фарерських островів. У 1948 р. Фарерські острови одержали широку автономію і перспективи розвитку фарерської мови набагато зросли.

Сучасні германські мови обслуговують близько 450 мільйонів мовців.

Англійською мовою розмовляють як рідною близько 300 млн. осіб, в тому числі населення Великобританії [55,96] [1], Сполучених Штатів Америки [213,5], Австралії [13,6], Нової Зеландії [3,1] та інші. Крім того, англійська мова є офіційною урядовою мовою 24-х країн Азії, Африки, Америки та Океанії, які разом мають населення 143 млн., в тому числі Гана [10,3], Замбія [4,8], Кенія [12,9], Ліберія [1,5], Нігерія [79,7], Південна Родезія [6,2], Сьєрра-Леоне [3,0], Уганда [11,1], Науру [6,77], Папуа—Нова Гвінея [2,8], Ямайка [1,98] та інші. У 18-ти країнах світу з загальною кількістю населення понад 800 млн. англійська мова є однією з державних мов, наприклад в Індії [606,0], Ірландії [3,1], Канаді [23,1], Філіппінах [42,5], Південно-Африканській Республіці [25,4], Камеруні [6,5], Малаві [4,9], Пуерто-Ріко [3,0], Сінгапурі [2,28], Лесото [1,15], Мальті [2,98], Пакистані [69,2], Сянгані (Гонконзі) [4,38], Танзанії [14,9] та в інших країнах.

[1] В дужках подається кількість населення в мільйонах за даними «Ежегодника Большой Советской Энциклопедии». М., 1976.

Німецька мова обслуговує близько 100 млн. мовців, в тому числі населення Німецької Демократичної Республіки [17,0], Федеративної Республіки Німеччини [59,7], Австрії [7,5], значну частину населення Швейцарії [4,1], Західного Берліну [1,99], Ліхтенштейну [0,023]. Великі групи німецької еміграції живуть у Сполучених Штатах Америки [6,3], Канаді [1,05], Бразілії [0,6] тощо. В СРСР громадян німецької національності налічується 1,85 млн. У державі Люксембург, яка має населення 347 тис., німецька мова є урядовою поряд з французькою.

Нідерландська мова обслуговує близько 20 млн. осіб — населення Нідерландів (13,28), Бельгії (5,5 млн. фламандців), Сполучених Штатів Америки і Канади (0,98). Вона також є офіційною мовою Антільських островів (0,242) і Сурінаму (0,39).

Мовою африкаанс користуються 3,5 млн. жителів Південно-Африканської Республіки та Намібії.

Фризькою мовою розмовляють понад 400 тис. мовців, що живуть у нідерландській провінції Фрисландія, у деяких районах Данії та Федеративної Республіки Німеччини.

Мовою їдиш користуються близько 5 млн. осіб — мешканці СРСР, Сполучених Штатів Америки та ряду європейських країн.

Датська мова обслуговує понад 5 млн. мовців — населення Данії (5,07), Гренландії (0,047), Сполучених Штатів Америки (0,46).

Шведською мовою спілкуються близько 9 млн. осіб, в тому числі населення Швеції (8,21), Фінляндії (0,33), Сполучених Штатів Америки (1,2).

Норвезька мова є знаряддям спілкування близько 5 млн. чол. населення Норвегії (4,02), Сполучених Штатів Америки і Канади (0,95).

Ісландська мова обслуговує 218 тис. осіб населення Ісландії та досить значну групу ісландської еміграції в Сполучених Штатах Америки і Канаді.

Фарерська мова — засіб спілкування порівняно невеликого колективу мовців — населення Фарерських островів, яке налічує 38 тис. осіб.

§ 7. ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ МЕТОД

У вивченні минулих періодів мовної історії широко застосовується спеціальний метод, що зветься порівняльно-історичним. Це науковий прийом відтворення (реконструкції) тих мовних явищ минулого, які не дійшли до нас зафіксованими в писемних пам'ятках. Таку реконструкцію здійснюють, планомірно порівнюючи пізніші факти двох або кількох мов, факти, відомі чи то з писемних пам'яток чи безпосередньо з живого мовлення. Порівнювані мовні явища звичайно відповідають одне одному своїм звуковим складом. До реконструкції мовних явищ минулого мовознавство вдається тому, що в багатьох випадках тільки таким способом можна пояснити ті або ті відношення, які існують між порівнюваними мовами, або відношення між окремими явищами в межах тієї самої мови.

За допомогою порівняльно-історичного методу відтворюються окремі факти, але вони реконструюються не як розрізнені, а як певним чи-

ном взаємопов'язані явища, як складові частини системи. Це дає змогу складати порівняльні граматики споріднених мов, які мають величезне значення для вивчення дальшої, вже писемної історії мов і їх сучасного стану.

Застосування порівняльно-історичного методу є процес, що складається з кількох операцій:

1. Зіставлення звуків і морфем (коренів, афіксів словотвору й словозміни) в споріднених мовах на основі зіставлення значущих одиниць. При цьому гіпотетично припускається, що ці одиниці мають спільне походження.

2. Визначення закономірних відповідностей між зіставлюваними елементами.

3. Визначення приблизних хронологічних співвідношень між порівнюваними явищами.

4. Реконструкція первісної форми — так званого «архетипу». При цьому враховуються фонетичні закономірності розвитку цих мов і береться до уваги можлива дія аналогії.

Наприклад, зіставляючи слова *лат.* hostis — *ворог, д. слов.* гость — *купець*, *гот.* gasts — *чужинець,* ми помічаємо, що в їх звучанні і в семантиці є певна спільність. Це дає можливість припустити, що всі три слова мають спільне походження. Щоб ця гіпотеза підтвердилася, слід переконатися, що всі ті відмінності в звуковому складі цих слів, які спостерігаються зараз, є не випадковими, а закономірними. Іншими словами, треба довести, що відповідності між звуками: *лат.* **h**, *д. слов.* **г**, *гот.* **g**, *лат.* **o**, *д. слов.* **о**, *гот.* **a**, які ми бачимо в цих прикладах, існують і в інших словах цих мов. Слід також пояснити, чому в латинському слові після кореня **host** іде **-i-**, в давньослов'янському — редукований голосний **-ь-**, який пізніше в російській і українській мовах зник, а в готському слові вже на тій давній стадії ніякого голосного немає. Треба також знайти пояснення, чому на кінці латинського й готського слів є показник називного відмінка **-s**, а в давньослов'янському його немає. Всі ці пояснення знаходяться, коли ми порівняємо ці слова з іншими словами цих мов і з відповідними словами інших споріднених мов. З порівняння з давньоіндійською мовою випливає, що початковим приголосним у найдавнішій формі вихідного слова був придиховий **gh**. Таким чином стає можливим реконструювати архетип, який існував у індоєвропейській мові-основі, а саме форму *ghostis [1]. З неї й вийшли пізніше всі три наведені вище слова. У жодному з них вихідна форма повністю не збереглася; найкраще зберегла її структуру латинська мова, тоді як у давньослов'янській і в готській її окремі елементи зникли.

У застосуванні порівняльно-історичного методу обов'язковими є такі принципи:

1. Генетична спільність порівнюваних одиниць. Мовні одиниці, які порівнюються, розглядаються як наслідки неоднакового розвитку однієї й тієї ж первісної одиниці в різних мовах.

---

[1] Зірочкою спереду слова чи словоформи звичайно позначають ті форми, які в писемних пам'ятках не засвідчені і реконструюються гіпотетично.

2. Значущість порівнюваних одиниць. Історичне порівняння звуків можливе тільки тоді, коли порівнюються не самі ці звуки ізольовано, а значущі слова або морфеми, до складу яких вони входять.

3. Регулярність тих відповідностей, які було встановлено під час порівняння. Звукова подібність, яку ми помічаємо в порівнюваних одиницях, не повинна бути випадковою, тому слід переконатися, що вона існує і в ряді інших аналогічних випадків.

4. Фонетична закономірність. У кожному випадку ті звукові відповідності, які спостерігаються як регулярні, повинні мати конкретне фонетичне пояснення, тобто треба довести, що така регулярна відповідність справді могла історично скластися як наслідок розвитку одного первісного звука.

5. Семантична закономірність. Навіть тоді, коли звукові відповідності є закономірними й регулярними, слід ще проаналізувати ті семантичні співвідношення, які існують між порівнюваними словами або морфемами. Звичайно, значення слів може з часом дуже змінюватися (пор., наприклад, семантичний розвиток від *д. англ.* sæd — *ситий* до *суч. англ.* sad — *сумний*), але всі такі розходження в значенні слова повинні знайти задовільне пояснення як наслідок історичного переходу одних значень в інші.

Був час, коли порівняльно-історичний метод зазнавав суворої критики. Деякі його недоліки незаперечні, наприклад:

1. Цей метод не дає змоги точно датувати відтворюване явище.

2. Він не охоплює більш-менш повно досліджувану мову.

3. За цим методом аналізують тільки ті явища, які в порівнюваних мовах є спільними, але він не придатний для аналізу тих явищ, які в них є різними.

4. За допомогою цього методу досліджуються тільки наслідки мовного розходження, але не можна пояснити результати сходження мов.

5. Порівняльно-історичний метод не придатний для вивчення мов аморфної будови і так званих ізольованих мов.

6. Цей метод недостатньо використовує дані інших наук.

Проте ця обмеженість порівняльно-історичного методу не означає, що він взагалі не дає користі. Його потрібно вдосконалювати, доповнювати іншими прийомами та засобами, наприклад фономорфологічним аналізом порівнюваних явищ різних мов. Суть такого аналізу, коротко кажучи, така. Відомо, що, порівнюючи дві мови, ми часто помічаємо, що одному звукові однієї мови відповідають в іншій два або кілька. Наприклад, латинському лабіалізованому k^w (у графіці **qu**) в давньослов'янській мові відповідають **к** і **ч**; пор. латинські питальні слова quis — *хто*, quid — *що*, qualis — *який*, quantum — *скільки* і давньослов'янські *къто, кого, которым* та *чьто, чего*. Помічаємо й інші випадки, коли ті самі морфеми однієї й тієї ж мови можуть виступати в різних звукових варіантах, наприклад, укр. *ви-тік-а-ти, точ-ити*. У таких випадках потрібно перевірити, чи ці розходження справді відбивають давню різницю в звуковому складі лексичних одиниць, яка існувала ще в мові-основі, чи вони виникли вже в даній конкретній мові як наслідок властивих їй фонетичних законів. Оскільки звукова відмінність **к** — **ч** в формах типу *тек-ти, теч-е, пек-ти, печ-е* диферен-

річ, є чергуванням звуків. Визначаючи, в яких умовах було можливим таке чергування, ми можемо відтворювати більш давні фази розвитку відповідних морфем, отже, реконструювати давні форми цієї мови. Таким чином, метод фономорфологічного аналізу теж є прийомом реконструкції. Різниця лише в тому, що порівняльно-історичний метод порівнює факти різних мов, тоді як за допомогою фономорфологічного аналізу зіставляються факти в межах однієї мови, наслідком чого є так звана «внутрішня» реконструкція давніх форм.

§ 8. МОВА РАННІХ РУНІЧНИХ НАПИСІВ

Відокремлення спільногерманської мови від індоєвропейської відбувалося протягом дуже довгого часу. Цей процес умовно поділяють на два періоди:

1. Ранньогерманський — від епохи поступового виділення з західного індоєвропейського ареалу до стабілізації спільногерманської мови як окремої системи. В цей час у ній зберігається ще багато рис, властивих індоєвропейській мові-основі: відносна автономність складу, відсутність структурної різниці між наголошеним і ненаголошеним складами, наявність у парадигмі імені двох наголошених типів (з постійним і з рухомим наголосом), а в системі дієслова двох видо-часових основ, які умовно називаються інфектом і перфектом.

2. Пізньогерманський — від стабілізації спільногерманської мови до її розпаду на окремі групи германських діалектів. Відмінною ознакою цього періоду є насамперед стабілізація германської системи наголосу: він закріплюється на першому складі кореня й набирає динамічного (силового) характеру, внаслідок чого виникає протиставлення наголошених і ненаголошених складів, наголошені й ненаголошені голосні починають розвиватися по-різному, виникають явища асиміляції. Уже в ранньогерманській мові були без сумніву деякі діалектні відмінності, які в пізньогерманський період поглиблюються і зрештою спричиняють виразне членування германського мовного масиву.

Пам'ятки германської мови, які дійшли до нас у ранніх рунічних написах (починаючи з II—III ст.), відбивають дуже давній стан мови — більш архаїчний за всі інші зразки, зафіксовані відомими мовними пам'ятками. Дехто вважає, що це і є зразки «прагерманської» чи «протогерманської» мови. Досить поширеною є також думка, що в ранніх рунічних написах ми маємо зразки праскандінавської мови. Обидві ці точки зору не можна вважати переконливими, тому що мова найдавніших рунічних написів помітно відрізняється як від реконструкцій спільногерманської, так і від будь-якої з відомих давньогерманських мов. Порівняймо, наприклад, рунічний напис на золотому розі з Галлехуса (Данія, близько 400—450 рр.) з його перекладами на пізню спільногерманську, готську і давньоісландську мови:

Рун.: ek hlewagastiR holtijaR horna tawido.

«*Я, Хлевагастіз з роду Холтіїв, ріг зробив*».

Сп. герм.: ek/ik hlewagastiz hultijaz hurnan tawidōn.

Гот.: ik hliugasts hulteis haurn tawida.

Д. ісл.: ek hlégestr hǫlter horn táða.

Більшу частину структурних особливостей мови старших рунічних написів (до VII ст.) можна однаковою мірою відносити як до північного, так і до західногерманського ареалу. Це пояснюється тим, що мова рун формувалася як своєрідне койне — перший в історії наддіалектний варіант германської мовної спільності. Саме тому в мовному відношенні вона відзначається однаковістю засобів. Уже в зв'язку з своїм призначенням вона мала підкреслено традиційний архаїчний характер. Рунічні пам'ятки містять багато трафаретних формул і типових фразеологізмів, особливої сакральної лексики, їх конструкціям властиві традиційність і скованість. Найархаїчнішою рисою їх мови є збереження голосних у кінцевому складі (пор. у наведеному вище написі hlewagastiR і *гот.* hliugasts; horna і *гот.* haurn).

Часом у мові старших рун траплялися деякі місцеві особливості, наприклад особовий займенник **я** мав форму ek (eka), а в деяких випадках ik, назва майстра рун часом подається як erilaR, а інколи як irilaR і т. ін. Але можливо, що то були не діалектні відмінності, а просто різні графічні прийоми у різних майстрів рунічного письма. Ці незначні відхилення не порушують загальної єдності й однаковості рунічного койне.

Починаючи з VI—VII ст. у рунічних написах виникають зміни, які відбивають діалектний поділ германського мовного масиву. Написи, знайдені в цей час у Скандінавії, мають уже виразні північногерманські риси.

Таким чином, мову старших рунічних написів — рунічне койне — можна розглядати як проміжну ланку між спільногерманською мовою, форми якої можна встановити тільки шляхом реконструкції, і найдавнішими мовами різних германських народностей, від яких дійшли писемні пам'ятки. Саме через це явища, зафіксовані в рунічних написах, мають дуже велику цінність.

§ 9. ГОТСЬКА МОВА

Готська мова — це перша з германських мов, якою було написано значні суцільні тексти, що дійшли до нас. Тому поряд з рунічними написами готські пам'ятки дають багатий матеріал для визначення найдавніших закономірностей розвитку германських мов.

Особливо добре збереглися в готській мові архаїчні риси германської морфологічної системи. Наприклад, у відмінюванні іменників тільки в готській мові виразно виступають давні закономірності чергування голосного основи. В системі дієслова найповніше представлені синтетичні форми пасивного стану (так званий медіопасив). Тільки в готській мові є клас редуплікованих («подвоених») дієслів, збереглися спеціальні форми двоїни. Готська мова ще не знає багатьох інновацій, властивих іншим германським мовам: у фонетиці не розвинулися різні типи умлауту (див. далі, с. 63), в морфології зовсім немає аналітичних форм минулого часу тощо. Але, з другого боку, в ній є й деякі власні нові явища. В цілому структура готської мови зберігає багато архаїчних рис, що є близькими до рис спільногерманської мови. Через

це вивчення готських текстів становить велику цінність для вивчення давнього періоду історії германських мов.

Є підстави вважати, що готська мова мала багато спільного з мовами решти східногерманських племен — бургундською, вандальською тощо. В ній є також деякі риси, спільні з північногерманськими мовами, а саме:

1. Германська група **-jj-** після короткого наголошеного голосного переходить у готській мові в **-ddj-**, в скандінавських у **-ggj-**. У західногерманських мовах цього переходу немає, пор.: *гот.* twaddje (*двох*), *д. ісл.* tweggja — *д. в. нім.* zweiio.

2. Германська група **-ww-** після короткого наголошеного голосного в західногерманських мовах зберігається, а в готській і в скандінавських переходить в **-ggw-**, пор.: *гот.* triggws, *д. ісл.* tryggr (*вірний*) — *д. в. нім.* triuwe, *д. англ.* treowe. Ці обидві закономірності називають законом Хольцмана.

3. Друга особа однини минулого часу сильних дієслів утворюється в готській і в північногерманських мовах від кореня другої основної форми дієслова за допомогою закінчення **-t**; в західногерманських мовах ця форма утворюється від кореня третьої основної форми з закінченням -i, пор.: *гот.* namt, *д. ісл.* namt (*ти взяв*) — *д. в. нім.* nāmi, *д. англ.* nōme.

4. В готській і скандінавських мовах існує тип слабкої відміни прикметників з основою на **-in**. У західногерманських мовах такого типу немає.

5. Тільки в готській і в північногерманських мовах є група дієслів на **-na** (n) з неперехідним зворотним значенням, пор.: *гот.* fullnan, *д. ісл.* fullna — *наповнюватися, гот.* gawaknan, *д. ісл.* vakna — *прокидатися.*

Ці та деякі інші спільні риси в фонетиці, морфології й лексиці свідчать про давню спорідненість готської й скандінавських мов, що підтверджує думку про північногерманське походження готів.

Є деякі спільні моменти у готської мови і з західногерманськими, зокрема з давньоверхньонімецькою, але вони виникли пізніше, коли після переселень на континенті готи ввійшли в контакт з західними германцями.

Основною пам'яткою готської мови і готської писемності є переклад біблії, який нібито зробив єпископ Вульфіла. Дійшло кілька рукописів з цим перекладом:

1. «Срібний кодекс» (Codex argenteus), V—VI ст., написаний на пурпурному пергаменті срібними і золотими літерами. Дійшло з нього 187 аркушів (було спочатку 330) з уривками з чотирьох євангелій. Цей рукопис було вперше опубліковано в 1665 р. Зберігається він в Упсалі (Швеція).

2. «Каролінзький кодекс» (Codex Carolinus), V ст., написаний паралельно готською і латинською мовами. У пам'ятці збереглося лише 4 аркуші.

3. «Амброзіанські кодекси» (Codices Ambrosiani), VII ст. Це кілька рукописів, що зберігаються в Мілані в Амброзіанській бібліотеці. Рукопис А має 192 аркуші, рукопис В — 154, С — 2, D — 3.

4. Гісенський уривок, знайдений в Єгипті, зберігається в Гісенській бібліотеці. Це два аркуші пергаменту, написана пам'ятка паралельно готською і латинською мовами.

Збереглося також кілька дрібних готських пам'яток: уривок з коментаря до євангелія від Іоанна (8 аркушів), уривки готського календаря, окремі готські глоси до латинських текстів тощо.

Готам також приписують два рунічні написи: а) на персні з П'єтроаси (Румунія) і б) на вістрі списа, знайденого в районі Ковеля, але з приводу їхнього готського характеру висловлюються й сумніви.

Початок готської писемності, як зазначалося вище, відносять до IV ст.— періоду перебування вестготів у Дакії й Мезії, але найвищого розквіту (хоч і недовгого) вона досягла в часи існування остготського королівства в Італії.

(Характеристику фонетичної й морфологічної систем готської мови див. на с. 141 і далі).

II. ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФОНЕТИЧНОЇ, ГРАМАТИЧНОЇ І ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМ ДАВНІХ ГЕРМАНСЬКИХ МОВ

§ 10. СИСТЕМА КОНСОНАНТИЗМУ

Більшість дослідників сходиться на тому, що фонетична будова германських мов відрізняється від фонетичної будови інших індоєвропейських насамперед системою своїх приголосних. Найвиразнішою особливістю германського консонантизму є значна кількість фрикативних фонем при порівняно малій кількості проривних, тоді як для індоєвропейської мови-основи характерним було якраз зворотне явище: дуже велика кількість проривних при незначній — фрикативних.

Індоєвропейська й германська системи приголосних мали таке співвідношення:

Місце артикуляції	*Індоєвропейські приголосні*	*Германські приголосні*
Губні	p, b, bh	p, b, f
Зубні	t, d, dh	t, d, þ
Задньоязикові:		
чисті	k, g, gh	k, g, x
лабіовелярні	k^w, g^w, g^wh	k^w, g^w, x^w

Крім того, в спільногерманській мові і в західному ареалі індоєвропейської були ще приголосні — ларингальний **H**, фрикативний **s**, сонанти **j, w, r, l, m, n**.

В цілому система приголосних германських мов, незважаючи на ряд змін, носить досить архаїчний характер.

Пересуви приголосних

Зіставляючи слова германських мов з відповідними словами інших індоєвропейських (латинської, грецької, санскриту, давньослов'янської), мовознавці помітили, що в тому, як їх приголосні відповідають одна одній, є певні закономірності, що дістали назву *першого пересуву приголосних*. Деякі спостереження з цього приводу зробив ще Расмус Раск (1787—1832), а систематичний огляд цих закономірностей виклав у вигляді стрункої й для свого часу досить оригінальної теорії Якоб Грімм у 1822 р. Тому в літературі ці закономірності часто називають «законом Грімма».

Під «пересувом» приголосних розуміють цілий комплекс характерних для германських мов фонетичних процесів. Вони виявляються по-різному, але суть їх полягає в зміні проривними приголосними в германських мовах (порівняно до інших індоєвропейських) типу артикуляції. Попереднє м і с ц е артикуляції, як правило, зберігалося.

Я. Грімм вважав, що вся ця зміна відбувалася як одночасний пересув або переміщення по колу трьох груп проривних приголосних: дзвінких (media), глухих (tenuis) і придихових (aspirata), причому дзвінкі займали місце глухих, глухі — місце придихових, а придихові — місце дзвінких. При цьому Я. Грімм називав придиховими (виходячи з орфографії) як германські спіранти **f**, **þ**, **x**, так і грецькі придихові, що відповідали індоєвропейським **bh**, **dh**, **gh**. Пізніші дослідження показали, що насправді процеси зміни проривних германських приголосних відбувалися набагато складніше. У зв'язку з тим що перший пересув приголосних охоплює всі германські мови, його часто називають «германським пересувом приголосних».

Початок процесу пересуву германських приголосних припадав на часи задовго до нашої ери. Про це свідчать факти орфографії власних імен германців, що зустрічаються в творах античних письменників, фонетична будова слів, запозичених германцями з інших мов, та слів, запозичених іншими мовами (наприклад, фінською) з германських. Закінчення пересуву приголосних більшість вчених відносить на кінець V — початок VI ст. н. е. У словах, які були запозичені германцями з латинської мови в цей час, пересуву приголосних уже немає.

Сучасна германістика трактує перший германський пересув приголосних як ряд процесів (актів), кожен з яких стосувався певної групи приголосних. Перший процес охоплює зміни, яких зазнали в германських мовах індоєвропейські дзвінкі проривні придихові **bh**, **dh**, **gh**, **g^{w}h**, другий процес — зміни індоєвропейських глухих проривних **p**, **t**, **k**, **k^{w}** і третій процес — зміни індоєвропейських дзвінких проривних **b**, **d**, **g**, **g^{w}**. Але це не означає, що процеси відбувалися саме в такій хронологічній послідовності.

1. Індоєвропейські дзвінкі проривні придихові **bh**, **dh**, **gh**, **g^{w}h** перетворилися в германських мовах на **b**, **d**, **g**, **g^{w}**, причому проміжною ланкою в цьому процесі були, напевно, дзвінкі спіранти **ƀ**, **ð**, **ʒ**, **ʒ^{w}**. Наприклад:

bh > **b**: *санскр.* bhrātar — *брат, лат.* frāter — *гот.* brōþar, *англ.* brother.

dh > d: *д. інд.* mádhyas (*середній*) — *гот.* midjis, *д. англ.* mid, *д. сакс.* middi — *середина* (пор. *суч. англ.* middle).

gh > g: *лат.* hostis — *чужинець, ворог* < *і. є.* *ghostis — *гот.* gasts, *д. сканд.* gestr, *д. англ.* giest, *д. сакс., д. в. нім.* gast (*пор. суч. нім.* Gast, *англ.* guest, *швед.* gäst).

$g^wh > g^w$: *і. є.* *seηg^{w}h, soηg^{w}h (*звучати*) — *гот.* siggwan — *співати, д. сканд.* syngva.

2. Індоєвропейські глухі проривні p, t, k, k^w перейшли в германських мовах у глухі спіранти f, þ, x, x^w, пройшовши при цьому проміжну ланку ph, th, kh, g^wh. Наприклад:

p > f: *д. інд.* pañča (*п'ять*) — *гот.* fimf, *д. сканд.* fimm, *д. англ., д. сакс.* fîf, *д. в. нім.* fimf (пор. *суч. нім.* fünf, *англ.* five, *швед.* fem); *лат.* pater — *батько, санскр.* pitár — *гот.* fadar, *д. англ.* fæder (пор. *суч. нім.* Vater, *англ.* father).

t > þ: *д. інд.* tráyas, *лат.* tres (*три*) — *гот.* þreis, *д. сканд.* þrīr, *д. англ.* þrīe, *д. сакс.* thrîe (пор. *суч. англ.* three); *лат.* frāter — *гот.* brōþar, *д. англ.* brōðor — *брат.*

k > x: *лат.* octo (*вісім*) — *гот.* ahtáu, *д. в. нім.* ahto (пор. *суч. нім.* acht); *лат.* noctem — *ніч, знах. відм.*— *гот.* nahts (пор. *суч. нім.* Nacht).

$k^w > x^w$: *лат.* quod (*хто*) — *гот.* ƕa, *д. сканд.* huat, *д. англ.* hwæt, *д. сакс.* hwat, *д. в. нім.* hwaz.

Після глухих спірантів, тобто після германських f, þ, x, s, пересув p, t, k, k^w не відбувся, пор., наприклад, *лат.* spuō — *плюю* і *гот.* speiwan *плювати, лат.* sto — *стою* і *д. в. нім.* stantan — *стояти, лат.* miscere — *змішувати* і *д. в. нім.* miscan, *лат.* rectus — *прямий* і *гот.* raihts, *лат.* captus — *схоплений, полонений* і *гот.* hafts. Якби за загальною закономірністю звук t перейшов у þ, а p — в f, то утворилося б сполучення з двох глухих фрикативних приголосних поряд. Таких сполучень германські мови взагалі уникають. Отже, приголосні p, t, k не зазнали в даному разі пересуву через несприятливі фонетичні умови. Е. Прокош пояснює відсутність пересуву в цьому випадку також тим, що спіранти, які стоять тут перед глухими проривними, поглинають частину експірації [1].

Дуже рано помітили вчені й інший своєрідний «виняток» з другого акту германського пересуву приголосних: часто тим індоєвропейським глухим проривним, що були в позиції всередині слова між голосними або в кінці слова після голосного, у давніх германських мовах відповідав не глухий, а дзвінкий спірант, який пізніше розвинувся в дзвінкий проривний. Пор., наприклад, *д. інд.* bhrā́ta(r) — *брат, гот.* brōþar, з одного боку, і *д. інд.* pitā́(r), *лат.* pater, *д. сканд.* faðir, *гот.* fadar — *батько,* з іншого. Це явище пояснив у 1877 р. датський вчений Карл Вернер. Його доповнення до закону першого пересуву приголосних дістало назву «закону Вернера».

Вернер помітив, що в германських сильних дієсловах глухі спіранти в позиції між голосними зустрічаються в тих випадках, коли в

---

[1] Прокош Э. Сравнительная грамматика германских языков. М., 1954, с. 52.

санскриті наголос падає на корінь, а дзвінкі спіранти з'являються тоді, коли в санскриті наголос падає на закінчення, пор. санскр. vártati — *повертає*, vavárta — *повернув*, vavrtimá — *повернули*, vartāná — *повернутий* і відповідні германські werþid, warþ: wurdum, wurdan. Це спостереження допомогло йому дійти висновку, що для розвитку глухих спірантів у германських мовах вирішальне значення мала позиція наголосу, який, напевно, ще деякий час і після здійснення германського пересуву приголосних зберігав тонічний характер і не був закріплений за якимсь певним складом у слові. Спільногерманські глухі спіранти f, þ, x (які були наслідком першого пересуву), а також s (<*і. е.* s) в інтервокальній позиції і в кінці слова зберігали свою глухість, якщо головний наголос падав на попередній голосний. Якщо ж попередній голосний не мав на собі головного наголосу, то спіранти f, þ, x, s ставали дзвінкими, тобто переходили в b, d, g, z. Наприклад:

f > b: *лат.* caput, *д. сканд.* hofoþ, *гот.* haubiþ, *д. сакс.* hōbid, *д. в. нім.* houbit — *голова.*

þ > d: *д. інд.* mátā(r), *рос. мать, матери* — *д. сакс.* môdar.

x > g: *д. грецьк.* dekás, *рос.* десять (де звук с з *і. е.* к) — *гот.* tigus, *д. сканд.* tiger, *д. англ., д. сакс.* -tig *десяток, десять.*

s > z: *оскськ.* mais — *гот.* maiza, *д. сканд.* meire, *д. англ.* māra, *д. сакс.* mēro, *д. в. нім.* mēro (*зах. герм.* r з спільногерм. z) — *великий.*

Як відомо, в давніх індоєвропейських мовах наголос міг змінювати своє місце в словах, утворених від одного й того ж кореня, а також у різних граматичних формах того самого слова. Сліди цього виявляються в германських мовах у вигляді чергування глухих і дзвінких спірантів (тобто f : b, þ : d, x : g, s : z, r), або, як його називають, граматичного чергування за законом Вернера. Найстійкішим виявилося таке чергування в системі форм германських сильних дієслів. Наприклад, у формі однини претериту, яка відповідає індоєвропейському перфекту з наголосом на кореневому складі, виступає глухий спірант (f, þ, x, s). Для форми ж множини претериту й дієприкметника II, які в спільногерманській мові мали (як це підтверджують матеріали інших давніх індоєвропейських мов) наголос на закінченні, характерним є дзвінкий проривний (b, d, g, z [r]).

Особливо виразно виступає граматичне чергування за законом Вернера в давньоанглійській і давньосаксонській мовах, пор.:

йти: *д. англ.* liþan, lāþ, lidon, liden
д. сакс. līthan, lēth, lidun, giliden

тягти: *д. англ.* tēon, tēah, tugon, togen
д. сакс. tiohan, tōh, tugun, gitogan

вибирати: *д. англ.* cēosan, cēas, curon, coren
д. сакс. kiosan, kōs, kurun, gikoran
д. в. нім. kiosan, kōs, kurum, gikoren

піднімати: *д. англ.* hebban, hōf, hōfon, hæfen
д. сакс. hebbian, hōf, hōbum, gihaban
д. в. нім. heffen, huob, huobum, gihaban

У найдавніші періоди розвитку германських мов чергування за законом Вернера відігравало, напевно, помітну роль і в словотворі.

Його можна, наприклад, спостерігати в каузативах (похідних дієсловах спонукального значення) від сильних неперехідних дієслів; ці каузативи утворювалися додаванням суфікса *-ja(n)- до основи претериту однини, яка мала наголос на кореневому голосному. За своєю будовою вони походили від давніх індоєвропейських каузативів, що мали наголос на суфіксі. Тому їхній кореневий голосний відповідає приголосному сильного дієслова в формі множини претериту, отже, тут має місце чергування глухого спіранта основи з дзвінким приголосним утвореного від неї дієслова, пор. *гот.* ganisan, *д. англ.* genesan, *д. сакс., д. в. нім.* ginesan — *рятуватися, видужувати* і *гот.* nasjan, *д. англ.* nerian, *д. сакс.* nerian, *д. в. нім.* nerien — *рятувати.*

3. Індоєвропейські дзвінкі проривні **b**, **d**, **g**, **g**^{w} стали в германських мовах глухими **p**, **t**, **k**, **k**^{w}, причому проміжною стадією були, напевно, слабкі напівдзвінкі **b**, **d**, **g**, **g**^{w}. Наприклад:

b > **p**: *укр. болото — англ.* pool; *лат.* lābi (*осідати*) — *гот.* slēpan *спати, англ.* sleep; *укр. слаб(ий) — н. нім.* slap.

d > **t**: *лат.* duo, *укр. два — гот.* twai, *д. сканд.* tveir, *д. англ.* twā, *д. сакс.* twā; *лат.* decem, *грецьк.* déka — *гот.* taíhun, *д. англ.* tīen, ten *десять.*

g > **k**: *лат.* iugum, *рос.* иго — *гот.* juk, *д. сканд.* ok, *д. англ.* ȝeoc, *суч. англ.* yoke; *лат.* ager — *д. англ.* æcer, *суч. англ.* acre— *акр, нім.* Acker — *поле.*

g^{w} > **k**^{w}: *лат.* vīvus (< *і. е.* *gvivo-), *укр. живий — гот.* qius, *д. сканд.* kuikr, *д. англ.* cwic(u), *д. сакс.* quick, *д. в. нім.* queck.

Як наслідок першого пересуву приголосних склалася система спільногерманського консонантизму, відмінна від системи приголосних спільноіндоєвропейської мови. Дальшим етапом її розвитку був *другий,* або *верхньонімецький, пересув приголосних.* На відміну від першого, цей пересув відбувся тільки в одній з германських мов — у німецькій, причому найбільш послідовно в її південних діалектах.

Час активної дії другого пересуву можна визначити лише приблизно, оскільки він почав відбуватися задовго до появи писемних пам'яток. Дослідники звертають увагу, що сполучення **tt** в імені короля гуннів Аттіли в німецьких текстах переходить в **tz** (Attila > Etzel). Аттіла помер у 453 р., отже, перехід **tt**>**tz** не міг статися раніше середини V ст. У рунічному написі на списі з Вурмлінгена (Вюртемберг) кінця VI — початку VII ст. є власне ім'я Idorich чи Dorich, в якому виразно відбито пересув приголосного **k** в **hh** (*гот.* reiks > *д. в. нім.* -rich). В одній з найдавніших німецьких пам'яток— «Вейсенбурзьких грамотах» (Weissenburgen Urkunden, 695 р. н. е.) — пересув глухих приголосних відбувся вже повністю.

До VIII ст. активна дія другого верхньонімецького пересуву приголосних в основному закінчилася. Це підтверджують такі факти, як наявність другого пересуву в давніх латинороманських запозиченнях, які ввійшли в німецьку мову до VIII ст. (пор. *лат.* caupo — *маркітант, торгівець і д. в. нім.* koufen — *купувати; лат.* monēta — *монета і д. в. нім.* munizza; *лат.* piper — *перець і д. в. нім.* pfeffar та ін.), і відсутність його в словах, що були запозичені з латинської мови протягом VIII — XI ст. (пор. *лат.* tractāre — *д. в. нім.* trahtōn — *обмір-*

ковувати, трактувати; лат. sōbrius — *д. в. нім.* sūbar — *чистий*).

Другого пересуву зазнали дві групи германських приголосних: глухі проривні **p, t, k**; дзвінкі проривні **b, d, g**. Глухі спіранти **f, þ, x**, що були наслідком першого спільногерманського пересуву, а також **s** у другому пересуві участі не брали. Характерним для другого пересуву є те, що глухі проривні **p, t, k** зазнавали різної зміни залежно від їхньої позиції в слові. Цей пересув складався теж з трьох процесів чи актів.

1. Спільногерманські **p, t, k** в середині чи в кінці слова після голосних дали в німецькій мові глухі подвоєні спіранти **ff, zz, hh**, які в кінці слова могли спрощуватися, перетворюючись на **f, z, h**. Цей акт верхньонімецького пересуву є найінтенсивнішим. Припускають, що він мав кілька ступенів. Спочатку **p, t, k**, напевно, ставали придиховими **ph, th, kh**, які, в свою чергу, перетворювалися на африкати **pf, tz, kh**, і тільки пізніше як наслідок асиміляції африкати переходили в подвоєні спіранти **ff, zz, hh**. Наприклад:

p > ff, f: *гот.* hlaupan — *д. в. нім.* loufan — *бігти, суч. нім.* laufen; *гот.* skip — *корабель, англ.* ship — *д. в. нім.* scif; *гот.* slēpan — *спати, англ.* sleep — *д. в. нім.* slâfan, *суч. нім.* schlafen; *гот.* greipan — *хапати* і *д. в. нім.* grîfan, *суч. нім.* greifen.

t > zz, z: *гот.* letan — *д. в. нім.* lâzzan — *залишати; гот.* wato — *вода, англ.* water — *д. в. нім.* wazzar, *суч. нім.* Wasser; *гот.* itan — *їсти, англ.* eat — *д. в. нім.* ezzan, *суч. нім.* essen; *англ.* white і *суч. нім.* weiß — *білий*.

k > hh, h: *гот.* juk — *ярмо, англ.* yoke — *д. в. нім.* joh, *суч. нім.* Joch; *гот.* brikan — *ламати, англ.* break — *д. в. нім.* brehhan, *суч. нім.* brechen; *гот.* taikns — *знак* і *д. в. нім.* zeihhan, *суч. нім.* Zeichen; *д. сакс.* makôn — *робити, англ.* make — *д. в. нім.* mahhon, *суч. нім.* machen.

2. Спільногерманські **p, t, k** на початку слова, а також всередині після приголосних (**l, r, m, n**) і в подвоєнні перейшли в німецькій мові в африкати **pf, tz, kh**. Пересув **k > kh** у давньоверхньонімецькій мові був недосить інтенсивним і охопив тільки південні (баварський та алеманський) діалекти, тоді як у решті німецьких діалектів **k** лишилося непереміщеним. Через це в німецькій літературній мові пізніше було відновлене непереміщене **k**. Наприклад:

p > pf: *д. сакс.* appul, *англ.* apple (*яблуко*) — *д. в. нім.* aphul, *суч. нім.* Apfel; *англ.* pan — *сковорідка, швед.* panna — *нім.* Pfanne; *англ.* help, *швед.* hjälpa — *допомагати — нім.* helfen; *лат.* piper — *перець — д. в. нім.* pfeffar, *суч. нім.* Pfeffer; *лат.* campus (*поле*) — *д. в. нім.* kampf — *бій, суч. нім.* Kampf.

t > tz: *гот.* taihun— *д. в. нім.* zehan — *десять, суч. нім.* zehn; *гот.* tuggō — *язик, англ.* tongue — *д. в. нім.* zunga, *суч. нім.* Zunge; *гот.* hairto — *серце, англ.* heart — *д. в. нім.* herza, *суч. нім.* Herz.

k > kh: *гот.* drigkan — *пити, англ.* drink — *півд. нім.* trinchan; *гот.* skalks *служник* — *півд. нім.* scalch.

Спільногерманські **p, t, k** у сполученні з **s** у давньоверхньонімецькій мові пересуву не зазнавали; пор. *англ.* spring, *швед.* springa, *нім.*

springen; *англ.* stone, *швед.* sten, *нім.* Stein; *англ.* fish (*д. англ.* fisc), *швед.* fisk, *нім.* Fisch (*д. в. нім.* fisk). Крім того, не зазнало пересуву спільногерманське t у сполученнях tr, ht, ft, пор. *англ.* truth, *швед.* tro, *нім.* Treue (*д. в. нім.* triuwa); *англ.* night, *швед.* natt, *нім.* Nacht (*д. в. нім.* naht); *швед.* häfta, *нім.* heften.

3. Спільногерманські дзвінкі b, d, g перейшли в баварському й алеманському діалектах в p, t, k, а в середньонімецьких в b, t, g. Сучасна німецька літературна мова зберегла тільки переміщене t. Дзвінкі b і g в ній були пізніше відновлені, за винятком слів з подвоєним pp (< bb) і kk (< gg), які прийшли в неї з південних діалектів.

b > p: *гот.* baíran — *нести, англ.* bear — *півд. нім.* peran, *франк.* beran, *суч. нім.* gebären; *гот.* giban — *давати, англ.* give — *півд. нім.* kepan, *франк.* geban, *суч. нім.* geben.

d > t: *гот.* dags — *день, англ.* day — *д. в. нім.* tac, *суч. нім.* Tag; *гот.* dauhtar, *англ.* daughter — *д. в. нім.* tohter, *півд. нім.* tohter, *суч. нім.* Tochter — *дочка; гот.* hardus — *міцний, англ.* hard — *д. в. нім.* hart.

g > k: *гот.* gasts — *гість, англ.* guest — *півд. нім.* kast, *франк.* gast, *суч. нім.* Gast; *англ.* give — *давати, гот.* giban — *півд. нім.* kepan, *суч. нім.* geben.

Внаслідок другого пересуву система німецького консонантизму виділилася з системи спільногерманських і західногерманських приголосних. Оскільки процес пересуву відбувся неоднаково послідовно в різних німецьких діалектах, а в деяких з них зовсім не відбувся, то другий верхньонімецький пересув здавна використовується вченими як одна з характерних ознак, що допомагають розмежувати діалекти німецької мови.

Третій, або *датський, пересув приголосних* полягав у тому, що колишні глухі проривні на початку слова перед наголошеною голосною в сучасній датській мові зазнають сильної аспірації, що певною мірою наближає їх до африкат (особливо t). В той же час колишні дзвінкі b, d, g є слабкими (ненапруженими). Наприклад, у *дат.* pa — *на,* ti — *десять,* ko — *корова* початкові приголосні сильно аспіровані, а в словах bil — *автомобіль,* dum — *дурний,* gal — *божевільний* початкові приголосні глухі або приглушені.

Перший і другий пересуви приголосних давали різні наслідки, але між ними є певна подібність, причини якої германісти намагаються відшукати вже протягом майже цілого століття. Ще Я. Грімм, порівнявши ці два фонетичні процеси, дійшов висновку, ще це єдиний ансамбль тісно взаємопов'язаних фонетичних змін. Цей зв'язок Я. Грімм відбив уже самими назвами «перший пересув», «другий пересув». Але в кінці XIX ст. видатні представники младограматизму Г. Пауль і В. Брауне заперечили цей зв'язок, посилаючись на різні наслідки цих обох процесів. Ця точка зору довгий час домінувала серед німецьких (К. Бругман, В. Штрайтберг, З. Файст та ін.) і скандінавських (А. Нореен, О. Есперсен) мовознавців. Французькі германісти (А. Мейе, М. Граммон та ін.), навпаки, твердо дотримувалися думки, що обидва пересуви в германських мовах — взаємопов'язані явища.

Голландський мовознавець Р. Бур, аналізуючи вимову сучасних датських приголосних (1915), дійшов висновку, що в цій мові відбувається фонетичний процес третього пересуву, який деякими рисами нагадує верхньонімецький. Схожість трьох германських пересувів, на думку Р. Бура, не випадкова, кожен з них є окремою реалізацією єдиної, спільної для всіх германських мов, фонетичної тенденції, яка була зумовлена силовим характером германського наголосу.

Починаючи з 20-х рр. ця думка знайшла собі багатьох прибічників (П. Лесіак, Г. Гірт, В. Рюсер, Е. Прокош та інші). Датський вчений Г. Абрагамс, наприклад, вказав, що тенденції розвитку сучасного датського консонантизму є цілком аналогічними тим тенденціям, які діяли в давньоверхньонімецькій мові: глухі приголосні **p, t, k** проходять ті самі ступені розвитку — легку аспірацію, сильну аспірацію, африкацію, спірантизацію. Ці зміни глухих проривних супроводяться оглушенням дзвінких **b, d, g**, причому ці дзвінкі стають спочатку напівдзвінкими. Г. Абрагамс також відзначає, що **p, t, k** не стійкі і в інших сучасних германських мовах, так само не є специфічною для однієї датської мови й тенденція до оглушення дзвінких **b, d, g**. Все це доводить, що в усіх германських мовах діють спільні фонетичні тенденції, ті пересуви приголосних, які відбувалися в давнину, мали спільну основу.

Г. Абрагамс застерігав від змішування активних тенденцій, які діють і зараз, і тих тенденцій, що діяли тільки в минулому. Не враховуючи цього, дехто з мовознавців (наприклад, А. Шмітт) розглядає перший і другий пересуви як єдиний процес. Насправді другий пересув зовсім не був простим повторенням першого. Проявившись знов з великою силою в розвитку німецького консонантизму, давня спільногерманська тенденція не лишилася незмінною. Новим було насамперед те, що німецька мова, на відміну від решти германських, успадкувала її найповніше, внаслідок чого другий пересув і характеризує її звукову систему, становлячи одну з її специфічних рис. Своєрідним є й сам цей фонетичний процес, він менш інтенсивний і щодо дзвінких приголосних відбувався з меншою послідовністю. Специфічним для німецької мови є також виникнення внаслідок пересуву африкат.

Свої особливості має, без сумніву, й датський пересув, а також подібні до нього процеси в ісландській та інших германських мовах, які є далеко пізнішими за другий верхньонімецький пересув. Тому їх об'єднувати в одну групу другого спільногерманського пересуву немає підстав.

Понад сторіччя точаться суперечки й навколо питання про причини пересувів германських приголосних. Спочатку ці причини вважали етнопсихологічними. Наприклад, Я. Грімм, виходячи з поглядів В. Гумбольдта на мову, гадав, що в пересувах приголосних у германських мовах проявляється сила, яка лежить поза межами мови,— дух народу, його характер. «Хіба не криється певна мужність і гордість у перетворенні дзвінких приголосних на глухі, глухих на придихові?» — запитував він, не маючи сумнівів у тому, що це саме так і є. Так само й К. Мюлленгоф пояснював пересуви приголосних силою германських племен і їхнім войовничим характером.

На початку XX ст. пересуви германських приголосних спробували пояснити фізіолого-географічними факторами. Г. Мейєр, наприклад, вказував, що пересуви постали наслідком посилення експірації, яка була викликана, нібито, умовами життя германців у гірських частинах Скандінавії (перший пересув) і в Альпах (другий пересув). Взагалі фізіологічна частина цього пояснення заслуговує на увагу, що ж до географічної, то вона не витримує критики. Проте теорія Г. Мейєра знайшла собі чимало прихильників (Г. Остгоф, К. Колітц та ін.) Видатний чеський мовознавець Ю. Покорний вважав причиною пересуву похолодання клімату, яке поширилося на Європу з півночі.

У двадцяті роки поширилася теорія, яка шукала причину пересувів германських приголосних у змішуванні доісторичних племен і народів. А. Мейє, наприклад, вважав, що обидва пересуви були зумовлені одним фонетичним фактором — більш пізнім введенням у дію голосових зв'язок порівняно до моменту прориву приголосного. На його думку, проривні мають два основні типи артикуляції, що різняться один від одного положенням голосової щілини. В одному типі, характерному для романських, слов'янських мов і, напевно, й для індоєвропейської, голосова щілина є максимально закритою і з моменту закінчення артикуляції приголосного перебуває в стані готовності до артикуляції наступного голосного. В іншому ж типі, характерному для деяких північнонімецьких і сучасних вірменських говорів, глухі приголосні вимовляються так, що в момент зімкнення голосова щілина недосить закрита. В час зімкнення в роті збирається повітря, яке треба видихнути після вибуху проривного до початку звучання голосного. Так глухі приголосні стають придиховими. Спосіб артикуляції дзвінких b, d, g є аналогічним: вібрація голосових зв'язок починається тільки в момент вибуху, в той час як період зімкнення глухий. Так дзвінкі проривні перетворюються на слабкі глухі. Суть пересувів, на думку А. Мейє, й полягає в переході від індоєвропейського типу артикуляції з закритою голосовою щілиною до германського з відкритою і особливо в зміні активності голосових зв'язок.

Остаточну причину всіх цих змін А. Мейє вбачав у тому, що народи, які прийняли й засвоїли той індоєвропейський діалект, що йому пізніше судилося стати германською мовою, зберегли свої попередні артикуляційні навички й тенденції. Ввійшовши в германську мову, цей тип артикуляції діяв і далі, що особливо виявилося у верхньонімецькій мові.

Докази А. Мейє є дуже переконливими в своїй фонетичній частині, але історична аргументація необгрунтована. Недивно, що кожен з прихильників етнологічної теорії (інакше — теорії субстрату) має свою гіпотезу щодо того, яка саме народність була носієм субстратної мови й пізніше прийняла індоєвропейський діалект. Карстен і Неренберг вважають, що то були фінни, Хірт і Пенке — кельти, Кауфман і Бреаль — етруски, Файст вважав, що субстратом германських мов була мова якогось невідомого народу «альпійської раси», і т. д. Тимчасом ще Р. Бур у своєму розгляді третього датського пересуву довів безпідставність етнологічних теорій, вказавши, що ті явища, які спостерігаються в системі приголосних сучасної датської мови, не

пов'язані ні з яким змішуванням народів. Р. Бур справедливо вказував, що причину пересувів германських мов слід шукати не в зовнішньоісторичних факторах, а в самій системі цих мов. На його думку, вирішальною причиною оглушування дзвінких і аспірації глухих проривних був перехід від індоєвропейського тонічного наголосу до динамічного, що створюється силою видиху. При цьому динамічний наголос викликав зміну укладу голосової щілини, тобто розкриття голосових зв'язок, яке врешті й зумовило зміну артикуляції індоєвропейських проривних у германських мовах.

Зараз дедалі більше вчених схиляється до пояснення германських пересувів фонетичними законами.

Західногерманське подовження (гемінація) приголосних

Приголосні західногерманських мов (крім r) у позиції перед сонантами j, w, l, r, n, m після короткого голосного подовжувалися. Через те що на письмі довгий приголосний позначався двома літерами, це явище також називали західногерманським «подвоенням» приголосних. Після довгого голосного гемінації приголосного не було. Найсильніше процесс подовження відбувався перед j і найслабкіше перед m. Пор., наприклад:

j: *гот.* sitan — *сидіти, д. ісл.* sitja — *д. англ.* sittan, *д. в. нім.* sizzen, *д. сакс.* sittian; *гот.* bidjan — *просити, д. ісл.* biðja — *д. англ.* biddan, *д. в. нім.* bitten, *д. сакс.* biddian.

w: *гот.* aqizi (*сокира*)— *д. в. нім.* achus (ahhus), *д. сакс.* ac(c)us.

r: *гот.* akrs — *поле, д. ісл.* akr — *д. фриз.* ekker, *д. в. нім.* ackar, *д. сакс.* akkar; *гот.* baitrs — *гіркий, д. ісл.* bitr — *д. англ.* bittor, *д. в. нім.* bittar.

l: *гот.* leitils — *малий, д. ісл.* lítil — *д. англ.* lýtel (гемінація відсутня після довгого голосного), *д. в. нім.* luzzil, *д. сакс.* luttil.

Подовження голосного було, напевно, викликане змінами в поділі слів на склади. Спершу в *гот.* bidjan межа складу проходила, мабуть, після голосного: bi-djan. Потім вона перемістилася, стала падати на приголосний, від чого перший склад закрився, приголосний d подовжився і став входити і до першого, і до другого складу. До того ж перед j приголосний палаталізувався, а палаталізація теж спричиняла його подовження.

Ротацизм

У спільногерманській, як і в індоєвропейській, мові дзвінкий варіант фонеми s вживався рідко — головним чином у позиції перед дзвінким приголосним (пор. *гот.* mizdō — *платня,* razda — *язик,* azgō — *попіл,* razn — *дім*). Коли відбувався перший пересув, то в багатьох випадках у процесі загального переходу дзвінких у глухі перейшов і дзвінкий варіант фонеми s у глухий (пор. *гот.* asts — *сучок* з *і. е.* *ozdos, *д. в. нім.* nest —*гніздо* з *і. е.* *nizdos). Але з іншого боку, сфера вживання дзвінкого варіанту фонеми s значно розширилася під впливом закону Вернера.

Через деякий час у скандінавських і західногерманських мовах відбувся процес дальшого переходу дзвінкого варіанту фонеми s в r. Цей процес називають ротацизмом (від назви грецької літери ρ — *ро*). Фонетично цей перехід відбувався, мабуть, поступово через кілька проміжних ступенів: s > z > ž > ř > r' > r. Наприклад:

гот. kiusan (*пробувати*) — kusun (*пробували,*) але *д. ісл.* kjósa — kørum, *д. англ.* céosan — curon, *д. в. нім.* kiosan — kurum; *гот.* maiza — *більше,* але *д. ісл.* meiri, *д. англ.* māra, *д. в. нім.* mêro; *гот.* was (*був*) — wēsun (*були*), але *д. ісл.* vas — várum, *д. англ.* wæs — wǣron, *д. в. нім.* was — wârum.

У рунічному письмі для звука, що внаслідок ротацизму утворився із z, ще вживається окремий рунічний знак ᛉ [1] (спільногерманське r позначалося іншою руною — ᚱ), отже, різниця між обома цими фонемами ще відчувалася. Пізніше вони поступово зблизилися і нарешті зовсім перестали розрізнятися.

У скандінавських і в західногерманських мовах ротацизм відбувався паралельно, але незалежно один від одного. Тоді як у скандінавських мовах він має місце і в позиції між голосними, і в кінці слова, в західногерманських кінцеве r відпадає. Групи приголосних zd, zn у західногерманських мовах переходили в rd, rn, а в скандінавських зазнавали асиміляції й переходили в подвоєні dd, nn, пор. *гот.* razda — *язик, д. в. нім.* rarta, *д. ісл.* rǫdd; *гот.* razn — *дім, д. англ.* ærn, *д. ісл.* rann.

§ 11. СИСТЕМА ГОЛОСНИХ У ДАВНЬОГЕРМАНСЬКИХ МОВАХ

В індоєвропейській мові-основі система голосних складалася з п'яти коротких і п'яти довгих **a, o, u, i, e**. Голосні **a, o, e** були головним чином у наголошених складах, тому їх називають основними, голосні **i, u** спочатку були тільки в ненаголошеному складі, через це вважають, що вони розвинулися в процесі редукції дифтонгів. Ненаголошені довгі голосні редукувалися в нечіткий нейтральний звук, який називають «шва» і позначають знаком ə. Ненаголошені короткі голосні звичайно відпадали, але іноді зберігалися, переходячи в редукований голосний, близький до англійського [i] в сучасних bit, tip. Цей голосний називають «другим шва», в транскрипції він позначається слов'янською літерою **ь**. Основні голосні **a, e, o** та нейтральний ə утворювали дифтонги з i̯, u̯, **r, l, m, n**. Є думка, що ці дифтонги не були єдиними фонемами, як сучасні англійські або німецькі, а становили стійкі сполучення двох повних фонем.

Уже в ранньому періоді розвитку германської звукової системи їй була властива чітка різниця між короткими й довгими голосними. Тоді як інші індоєвропейські мови виявляють тенденцію зменшувати або й взагалі усувати (наприклад, східнослов'янські мови) цю опозицію голосних, германські мови не тільки зберегли, а ще й посилили це протиставлення.

[1] У латинській транскрипції його позначають великою літерою R.

Індоєвропейські короткі голосні відбилися в германській звуковій системі так:

і. є. **a** > *герм.* **a**: *лат.* ager (*поле*) — *гот.* akrs, *д. ісл.* akr, *д. в. нім.* ackar; *лат.* canō (*співаю*) — *гот.* hana (*півень*), *д. ісл.* hani, *д. англ.* hana, *д. в. нім.* hano.

і. є. **o** > *герм.* **a**: *лат.* hostis — *ворог, рос.* гость — *рун.* -gastiR, *гот.* gasts, *д. в. нім.* gast — *чужинець, гість; лат.* hortus (*сад*) — *гот.* gards — *дім, д. ісл.* garðr — *огорожа, двір, сад, д. сакс.* gard — *житло.* Цей перехід вважають найдавнішою зміною, яка зумовила специфіку спільногерманської фонологічної системи.

Індоєвропейські короткі **i**, **e**, **u** могли переходити у відповідні германські без змін, наприклад: *лат.* piscis (*риба*) — *гот.* fisks, *д. ісл.* fiskr, *д. англ., д. в. нім.* fisc; *лат.* edere (*їсти*) — *д. ісл.* eta, *д. англ.* etan, *д. в. нім.* ezzan; *д. інд.* úpa (*на, до*) — *д. ісл.* uppi, *д. англ.* uppe — *нагорі, вгору.*

В інших випадках індоєвропейські короткі **i**, **e**, **u** могли в германських мовах змінюватися, а саме:

i > **e**: *лат.* vir (*чоловік*) — *гот.* wair, *д. ісл.* verr, *д. в. нім.* wer.

e > **i**: *лат.* medius (*середній*) — *д. ісл.* miðr, *д. англ.* midd, *д. сакс.* middi, *д. в. нім.* mitti; *лат.* ventus (*вітер*) — *гот.* winds, *д. ісл.* vindr, *д. англ.* wind, *д. в. нім.* wint.

u > **o**: *лат.* iugum (*ярмо*) — *д. ісл.* ok, *д. англ.* ȝeoc, *д. в. нім.* joch.

Серед довгих індоєвропейських голосних найбільш стійкими виявилися голосні верхнього піднесення переднього (ī) та заднього (ū) рядів, пор.:

ī > **ī**: *лат.* svīnus — *свиня, д. слов.* свинъ — *гот.* swein, *д. ісл., д. англ.* svin, *д. в. нім.* swîn.

ū > **ū**: *лат.* mūs (*миша*) — *д. ісл., д. англ.* mús, *д. в. нім.* mûs.

Довгі **ā** і **ō** передаються в германських мовах одним голосним **ō**, наприклад:

ā > **ō**: *лат.* māter (*мати*) — *д. ісл.* móðir, *д. англ.* módor, *д. сакс.* môdor; *д. інд.* bhrā́tār, *лат.* frāter — *гот.* brōþor, *д. ісл.* bróðir, *д. англ.* bróðor.

ō > **ō**: *грецьк., дор.* pōs (*нога*) — *гот.* fōtus, *д. ісл.* fótr, *д. англ.* fōt; *грецьк.* plōtós (*що плаває*) — *гот.* flōdus, *д. ісл.* flóð, *д. англ.* flōd *потік.*

Найскладнішою була доля індоєвропейського **ē**, яке ще в ранньогерманський період перейшло в германське **ǣ**. У готській мові це **ǣ**, в зв'язку з загальною тенденцією готських голосних до підвищення, переходить в **ē**. У північних і в західних германських мовах відбулося, навпаки, дальше пониження **ǣ** в **ā**, але пізніше в англофризькій групі цей звук знов підвищився до **ǣ**, пор. *д.-сакс* dad, *д. в. нім.* tât і *д. англ.* dǣd, ded, *д. фризьк.* dēd — *діло, вчинок.*

Таким чином, у спільногерманській мові на початку було фактично чотири довгі голосні: **ī**, **ū**, **ǣ**, **ō**. Але незабаром як наслідок випадіння носового перед **x** і зв'язаного з цим подовженням попереднього голосного тут розвинулося й довге **ā**. Дальшим етапом був розвиток у північних і західних германських мовах **ā** з **ǣ**, про яке щойно йшла мова.

Крім довгого ē, яке розвинулося з *і. е.* ē через ǣ, в германських мовах виникло ще одне ē як наслідок зміни дифтонга **ai** в ненаголошеному складі (пор. готське редуплiковане дієслово в претериті haihait).

Отже, система довгих фонем германських мов поповнилася, і кожен ряд опозиції «короткий — довгий голосний» дістав завершення.

Комбінаторні зміни голосних

Характерною рисою германської системи голосних був вплив приголосних **r**, **h**, які змінювали попередній голосний на відповідний звук нижчого піднесення, пор. *д. сакс.* wika (*тиждень*) — *д. в. нім.* wehha; *д. сакс.* widabirgi — *д. в. нім.* widabergi — *крутий.* У давньосаксонській мові маємо herdos — *пастухи* замість hirdos, kerika — *церква* замість kirika та ін. Цей процес був одним з найдавніших у германській звуковій системі.

Також впливали на голосний попереднього складу носові. Наприклад, в давньоанглійській мові **e** переходило в **i** перед **m**: niman — *брати,* але в давньоверхньонімецькій маємо nemаn. Завдяки носовому збереглося **u** перед широким голосним наступного складу в *д. англ.* cuman — *приходити* та в діеприкметнику II numen, cumen. У давньоанглійській і давньофризькій мовах носовий викликав перехід **a** в **o**, пор. *д. англ.* lond — *країна,* noma — *ім'я,* lomb — *ягня,* mōna — *місяць,* nōmon — *взяли* та ін. Правда, поряд з цими формами існують і варіанти цих самих слів з **a**.

Перед сусіднім **i** та перед **i**, **j** наступного складу відбувався перехід **e** в **i**. Цей процес майже не знав винятків і був найранішим проявом впливу **i** на попередній голосний. Також перед голосним **a** наступного складу **u** переходив в **o**.

У всіх германських мовах спостерігається подовження голосних внаслідок випадіння наступного приголосного. Характерним є, наприклад, випадіння носового перед x, яке спочатку викликало назалізацію голосного, а потім назалізація зникала, а голосний подовжувався. Групи ***iŋx***, ***uŋx***, ***aŋx*** відповідно перетворювалися на **īh**, **ūh**, **āh**, пор. *гот.* þāhta — *думав, д. в. нім.* dâhta поряд з основою теперішнього часу *þaŋkia-, де ŋ перед k зберігається: *гот.* þagkian — *думати, д. англ.* þenkan, *д. в. нім.* denchen.

Носовий випадав також перед спірантами **f**, **þ**, **s**, внаслідок чого попередній голосний подовжувався. Цей процес охопив тільки скандінавські та інгвеонські діалекти, пор. *д. англ., д. фриз., д. сакс.* fīf, але *гот., д. в. нім.* fimf — *п'ять; д. англ.* óðer, *д. фриз.* ōther, *д. сакс.* âdar, але *гот.* anþar, *д. в. нім.* andar — *інший, другий; д. англ., д. фриз., д. сакс.* ūs, але *гот., д. в. нім.* uns — *нам, нас.*

Подовження кореневого голосного відбувалося також у давньогерманських мовах залежно від структури складу або слова. Наприклад, у давньоісландській, давньоанглійській і давньосаксонській мовах голосний подовжувався в односкладових словах з відкритим складом. Подовження могли викликати також певні групи приголосних, наприклад давньоанглійські **mb**, **nd**, **nʒ**, **ld**, **rd** та **r**, пор. *д. англ.* fēld — *поле,* gōld — *золото,* wōrd — *слово.*

Монофтонгізація дифтонгів

Під впливом силового наголосу перший елемент дифтонга в германських мовах мав тенденцію поглинати другий напівголосний елемент, тому дифтонги **ei**, **ai**, **au** легко перетворювалися на монофтонги **ī**, **ā/ē**, **ō/ā**. Германський дифтонг **eu/iu** дещо довше опирався цій тенденції, бо його складові елементи — голосні переднього й заднього ряду — різкіше протиставилися один одному.

Індоєвропейське **ei** розвинулося в германське **i** в усіх випадках ще в доісторичні часи, пор. *і. е.* *steigh- — *гот.* steigan, *д. англ., д. в. нім.* stīgan.

Дифтонги **ai**, **au** в германських мовах більшою чи меншою мірою зберегли свій дифтонговий характер в історичні часи. Щодо готської мови, то вважають, що диграфи **ai**, **au** в орфографії Вульфіли означали дифтонги, коли на це вказує етимологія відповідних слів, і монофтонги [ɛ], [ɔ], коли вони були перед **r**, **h**. У давньоанглійській мові дифтонг **ai** перейшов у **ā** ще до найраніших пам'яток: stān, ān — *гот.* stains, ains.

Дифтонгізація

Цей процес теж був наслідком силового германського наголосу. У давньоверхньонімецькій мові він почався в VIII ст., коли **ē** перейшло в **ea**, **ia**, **ie**; з **ō** розвинулися дифтонги **oa**, **ua**, **uo**, пор. briaf, guot. Ширше відбулася дифтонгізація в кінці середніх віків в англійській і нідерландській мовах та в більшості давньоверхньонімецьких діалектів. Силовий наголос, напевно, викликав ще більше подовження довгих голосних **ī**, **ū**, **ȳ**, через це виникав так званий висхідно-низхідний, або циркумфлексовий, наголос (Schleifton) і зрештою довгий голосний перетворювався на дифтонг. Так, в англійській і німецькій мовах виникали дифтонги з довгих голосних у словах типу mīn, hūs.

Умлаут

Цей термін був запропонований Я. Гріммом. У широкому розумінні він означає такий випадок регресивної асиміляції, коли даний голосний змінюється під впливом наступного голосного, наближаючись до його артикуляції.

З чисто фонетичної точки зору умлаути в германських мовах розпадаються на дві групи:

1. Умлаути на **i** та аналогічні їм за фонетичними результатами умлаути на палаталізовані приголосні.

2. Умлаути на **u** та інші, аналогічні їм за фонетичними результатами умлаути на голосні й приголосні.

Найпоширенішим типом у германських мовах був умлаут на **i**, або точніше на **i** або **j**, тобто часткова регресивна асиміляція голосних **a**, **o**, **u** з голосним переднього ряду **i** або близьким до нього артикуляційно приголосним **j** наступного складу. Наслідком такої асиміляції

було перетворення голосних **a**, **o**, **u** на голосні переднього ряду — нелабіалізоване **e**, лабіалізоване **e** і лабіалізоване **i**.

У давньоанглійській мові умлаут на **i**, **j** відбувся ще в дописемний період, але вже на території Британських островів. Ще в той час сам голосний **i** після довгого складу зник, а в позиції після короткого складу редукувався в **e**. Відпало всюди також **j**. Пор., наприклад, here — *гот.* harjis — *військо;* dǣl — *гот.* dails — *частина;* sendan — *гот.* sandjan — *посилати;* deman — *гот.* domjan — *судити.*

На відміну від англійської й скандінавських мов, у німецькій умлаут на **i**, **j** відбувався вже в писемну епоху. З VIII ст., тобто ще в давньоверхньонімецький період, у рукописах починає позначатися перехід **a** в **e** під впливом наступних **i**, **j**. Позначення нових фонем, які виникали внаслідок умлауту, вперше виникають тільки в середньоверхньонімецький період, тобто тоді, коли голосний **i**, що викликав умлаут, редукувався в **e** або зовсім зник, так само зникло і **j**. Пор., наприклад:

a > **ä** (**e**): *д. в. нім.* gasti (*гості*) — *с. в. нім.* geste.
ā > **ǣ**: *д. в. нім.* gibârida (*поведінка*) — *с. в. нім.* gebærde.
o > **ö**: *д. в. нім.* mohtî (*міг би*) — *с. в. нім.* möhte.
ō > **œ**: *д. в. нім.* skôni (*красивий*) — *с. в. нім.* schœne.
u > **ü**: *д. в. нім.* turi (*двері*) — *с. в. нім.* tür.

Як результат умлауту в німецькій мові виникають нові голосні фонеми: **e**, **ǣ**, **ö**, **ǣ**, **ü**, **ṻ**.

Давньоанглійський «задній», або «велярний», умлаут (інакше — умлаут на **u**, **o**/**a**) мав своїм наслідком перетворення наголошених **a** (вірніше **ǣ**), **e**, **i** в **ea**, **eo**, **io** (пізніше **eo**), тобто дифтонгізацію з виділенням більш заднього елемента під впливом **u** або **o**/**a** наступного складу. Цей умлаут відбувався в VIII ст., тобто в писемний період. Пор.:

a (**ǣ**) > **ea**: *д. англ.* beadu (*битва*) — *гот.* Badwila (власне ім'я).
e > **eo**: *д. англ.* eofor (*вепр*) — *д. в. нім.* ebur.
i > **io**: *д. англ.* hiora, варіант hira — *їх,* siolufr — *гот.* silubr — *срібло.*

Аблаут

Ще в спільноіндоєвропейській мові існували якісне і кількісне чергування голосних, що дістали назву аблаут. Ці чергування складали певну систему, деякі залишки якої збереглися й до наших часів у ряді індоєвропейських мов. Найпоширенішим типом якісного аблауту було чергування **e**/**o** (пор., наприклад, *укр.* везти — возити, *лат.* tegō (*вкриваю*) — toga —(*тога*), а також чергування довгих **ē**/**ō**. Кількісне чергування мало кілька типів, з яких найпродуктивнішими були чергування **e**/**нуль**, **o**/**нуль**, **o**/**ō** і **e**/**ē** (пор. *лат.* es-t (*є*) — s-unt — *є*, множина, 3-я особа; sedeo (*сиджу*) — sēdi — *сидів*). Форми з голосними **e** або **o** розглядаються як повний або нормальний ступінь голосного (нормальний ступінь чергування); протиставлені їм форми без цих голосних (наприклад, *лат.* s-unt як варіант кореня es-) вважаються нульовим ступенем голосного (нульовий ступінь чергування).

У чергуванні **е/ē**, **о/ō** довгі голосні репрезентують подовжений ступінь чергування.

Питання по проходження індоєвропейського аблауту і досі лишається дискусійним. Досить поширеною є думка, що кілька варіантів кореня, які постають внаслідок аблауту, виникли в зв'язку з різними умовами наголошення. Коли наголос був повний, виникав ступінь **о**, тобто найвищий. Якщо наголос був послаблений, виникав ступінь **е**, тобто середній. У тих випадках, коли наголосу не було зовсім, голосний зовсім зникав, це був нульовий ступінь. Таке пояснення аблауту чисто фонетичними причинами є сумнівним, бо різні варіанти кореня, зумовлені аблаутом, входили з давніх-давен в систему словотвору й словозміни. Отже, певні типи чергування голосних були завжди пов'язані з протиставленням морфологічних категорій.

Е. Прокош вважав, що два типи індоєвропейського аблауту відповідали двом типам наголосу: тонічний наголос був причиною якісного чергування голосних, за якого протиставляються голосні переднього й заднього рядів: **е/о**; динамічний наголос спричинив кількісне чергування, викликаючи, з одного боку, редукцію й випадіння ненаголошеного голосного, а з другого боку, подовжуючи ті голосні, які були під головним наголосом. Ця теорія теж є дискусійною.

Зовсім ненауковими є спроби пояснити якісний аблаут як відбиток так званого звукового символізму. Наприклад, той же Е. Прокош вказує, що «теперішній час в індоєвропейській мові в основному є вираженням інтересу до дії, яка відбувається, і тому він передається артикуляцією з напруженням голосових зв'язок, що сприяє вибору голосних переднього ряду. І навпаки, форми з досить абстрактним значенням, такі як віддієслівні іменники, вимовляються з розслабленням голосових зв'язок, що побічно призводить до вибору голосних заднього ряду»[1].

Аблаут і його закономірності є явищем спільноіндоєвропейським, а не вузько германським, його модель склалася задовго до відокремлення германської групи. Германські мови успадкували її, але при цьому вона зазнала великих змін. Фонетичні зміни, що відбувалися в германських мовах (спонтанні, як, наприклад, перехід **о** > **а**, або комбінаторні, як перехід **е** > **і**), змінювали форму, де виступало протиставлення голосних за аблаутом. Проте здебільшого зміна звукової оболонки окремих компонентів опозиції не знімала самого протиставлення, і структурна схема в основних рисах зберігалася. Новіша морфологічна система перекрила інші, більш давні опозиції, але їхні закономірності ще частково проступають крізь пізніші нашарування.

Чергування голосних за аблаутом у германських мовах і далі має тісний зв'язок з морфологічною будовою, зокрема на ньому повністю побудоване утворення форм сильних дієслів. Давня система чергування досить чітко відбита в формах сильних дієслів готської мови, в інших германських мовах розпізнати первісні закономірності дуже важко. Розгляньмо на прикладах.

---

[1] Прокош Э. Сравнительная грамматика германских языков, с. 121.

Готські сильні дієслова I—V класів мали таку систему форм:

I клас: reisan (*вставати*) — rais — risum — risans,
II клас: kiusan (*вибирати*) — kaus — kusum — kusans,
III клас: bindan (*зв'язувати*) — band — bundum — bundans,
IV клас: stilan (*красти*) — stal — stēlum — stulans,
V клас: giban (*давати*) — gaf — gēbum — gibans.

Чергування голосних у цих формах має такий вигляд:

I — i: — ai — i — i,
II — iu — au — u — u,
III — i — a — u — u,
IV — i — a — ē — u,
V — i — a — ē — i.

У всіх чотирьох формах першого класу є спільний елемент **i**; якщо його винести за дужки, то лишиться як «зерно» аблауту ряд **i/a/нуль**. У другому класі таким спільним для всіх форм елементом є **u**, без якого «зерном» чергування теж виявляється той самий ряд **i/a/нуль**. У третьому класі одержуємо ряд **i/a/u**, але голосний **u** постав тут у формі множини минулого часу та в дієприкметнику II пізніше як наслідок розвитку з сонорного приголосного **n**, який був складотворчим, бо голосного перед ним не було. Отже, і в цьому класі в основі лежить той самий тип чергування **i/a/нуль**. Так само пояснюється голосний дієприкметника II в четвертому класі. Але довге **e** в формі множини минулого часу тут не можна пояснити цією системою аблауту. Припускають, що воно проникло в цю форму з кількісного аблауту (чергування короткого голосного з таким самим довгим). Сліди цього типу чергування справді знаходимо в інших індоєвропейських мовах у формах теперішнього часу й перфекта, наприклад, у *лат.* lego (*читаю*) — lēgi (*читав*), sedeo (*сиджу*) — sēdi (*сидів*). Отже, в четвертому класі в основне чергування **i/a/нуль** вклинилося кількісне чергування **e** короткого з **e** довгим. П'ятий клас в основному збігається з четвертим. Голосний **i** в дієприкметнику II, як гадають, був перенесений сюди за аналогією з форми інфінітиву. Таким чином, в основі всіх п'яти класів готських сильних дієслів лежить єдине «зерно» аблауту **i/a/нуль**. Оскільки германське **i** відповідає індоєвропейському **e**, а германське **a** є наслідком розвитку індоєвропейського **o**, то це германське чергування є закономірною трансформацією індоєвропейського аблауту **e/o/нуль** [1].

У давньоанглійській мові, навіть у найраніших пам'ятках, система аблауту вже дуже затемнена як наслідок численних змін у голосних звуках. Візьмімо тільки перші два класи давньоанглійських сильних дієслів:

I клас: rīsan (*вставати*) — rās, rison — risen,
II клас: bēodan (*давати*) — bēad, budon — boden.

---

[1] Ильиш Б. А. История английского языка. Изд. 5. М., 1968, с. 34—36.

Неважко помітити, що вже в цих класах з чергуванням i: — a: — — i — i та ēo — ēa — u — u від первісної схеми аблауту не лишилося майже нічого.

Аблаут використовується також у германських мовах як засіб словотвору. Пор., наприклад, *д. англ.* belūfan — *лишатися* і lāf — *залишок,* forlēosan — *губити* і lēas — *позбавлений,* beran — *нести* і bǣr — *носилки,* faran — *їхати* і fōr — *мандрівка.*

Фонетичні процеси в кінці слів

У багатоскладових словах германських мов зникали кінцеві зубні приголосні, пор. *д. інд.* bharet (*несе*) — *гот.* baírai, *д. ісл., д. англ., д. в. нім.* bere; *сер. лат.* velit (*хоче*) — *гот.* wili, *д. англ.* wile, *д. в. нім.* wili. Раніше вже була мова про долю кінцевого s (див. с. 59).

Короткі голосні a, e, i, u в кінці багатоскладових слів теж зникали; це відбувалося, напевно, ще в ранньогерманську епоху. Пор. *гот.* dagis — *дня* (род. одн.), *д. ісл.* dags, *д. англ.* dæges, *д. сакс.* dages, *д. в. нім.* tages; *гот.* ist, *д. ісл.* es, *д. англ.* is (bið), *д. в. нім.* ist, *сер. лат.* est, *д. інд.* asti, *д. слов. есть, і. е.* *esti — (*він*) *є; гот.* fimf, *д. ісл.* fimm, *д. англ.* fīf, *д. сакс.* fīf, *д. в. нім.* fimf, finf, *лат.* quinque, *д. інд.* páñca, *і. е.* *penque — *п'ять; гот.* hanan, *д. ісл.* hana, *д. англ.* honan, *д. в. нім.* hanon < *сп. герм.* hananu — *півня* (знах. одн.).

Індоєвропейські довгі голосні в багатоскладових словах у прикритій позиції (тобто перед кінцевим зубним t, d, щілинним s або носовим n) зберігалися в спільногерманській мові як довгі. В подальшому, коли кінцеві приголосні відпадали, довгі голосні перетворювалися на короткі. В односкладових словах індоєвропейські довгі голосні в неприкритій позиції зберігалися в спільногерманській мові як довгі. У неприкритій позиції в багатоскладових словах індоєвропейські довгі голосні перетворюються на короткі, зазнаючи різних якісних змін. Пор., наприклад, *гот.* dagōs — *дні,* gibōs — *дарунки;* wileis — (*ти*) *хочеш* < *і. е.* *-īs, але wili — *(він) хоче* < *і. е.* *-it; *гот.* sō, *д. ісл.* sú — *та* < *і. е.* *sā; *гот.* baíra, *д. ісл.* ber, *д. англ.* beoru, *д. в. нім.* biru — *(я) ношу* < *і. е.* *bherō, *лат.* ferō.

Фонетичні зміни в кінці слів відбувалися починаючи з ранньогерманського періоду, але найдужчого поштовху ці процеси зазнали саме в пізньогерманську епоху — часи радикального перетворення системи наголосу, яке відбилося на структурній різниці наголошених і ненаголошених слів, а отже, й на кінці слова. Тенденція до стирання кінцевих елементів слова діяла і в пізніші часи.

§ 12. НАГОЛОС У СЛОВІ ГЕРМАНСЬКИХ МОВ

На підставі досліджень давньоіндійської та давньогрецької мов більшість мовознавців вважає, що за своєю фонетичною природою спільноіндоєвропейський словесний наголос був тонічним (музикальним), тобто наголошений склад вимовлявся з підвищенням тону. Дехто з дослідників (Х. Педерсен), навпаки, припускає, що і в спільноіндоєвропейську епоху вже існував динамічний (силовий) наголос. Існує й третя, компромісна точка зору: наприклад, Г. Хірт був такої

думки, що в індоєвропейській мові на більш ранньому ступені розвитку міг існувати динамічний наголос, який пізніше змінився тонічним. В цілому це питання досі лишається дискусійним.

Усі дослідники сходяться на тому, що індоєвропейський наголос був вільним, тобто міг падати на будь-який склад слова. Вирізняючи певний склад, він сприяв розрізненню слів.

В історично засвідчених давньогерманських мовах наголос уже є закріпленим, він здебільшого падає на кореневий склад слова. Але деякі особливості звукової системи германських мов свідчать про те, що ще в ранньогерманську епоху були живими й певні залишки індоєвропейської вільної системи наголосу. Наприклад, розподіл ступенів аблауту у відмінюванні германських сильних дієслів типу *гот.* bindan (*зв'язувати*) — band — bundum — bundans або steigan (*підніматися*) — staig — stigum — stigans показує, що в перших двох формах дієслова кореневий голосний має нормальний ступінь, отже, він і в більш ранні часи був під наголосом, тоді як у третій і четвертій формах той самий голосний виступає в редукованому ступені, що свідчить про його ненаголошеність у давні часи (наголос у давню епоху в цих формах був на суфіксі).

Новий наголос, що прийшов у спільногерманській мові на зміну старому індоєвропейському, був у принципі кореневим або початковим, отже, в більшості слів, де він в індоєвропейську епоху падав на кінець слова, відбулося його переміщення на початок. Пор., наприклад, *і. є.* *pətə̄r, *д. інд.* pitā́(r) *батько* і *гот.* fadar, *і. є.* *mātḗr — *мати* і *д. в. нім.* muoter.

У префіксованих германських словах наголос був неоднаковим — у дієсловах кореневим, а в іменах початковим. У готській мові, наприклад, ця різниця в наголосі виявляється в тому, що ті самі префікси мають різну форму залежно від частини мови. Іменні утворення мають префікси **anda-**, **faúra-**, а дієслівні **and-**, **faúr-**, пор.: andabeit (*докір*) — andbeitan (*лаяти, погрожувати*), andahait (*визнання*) — andhaitan (*визнавати*), fauragaggja (*правлячий*) — faurgaggjan (*проходити*) тощо.

У складних словах наголос падав, як правило, на перший компонент. Крім того, складні слова могли мати й другорядний наголос. Взагалі другорядний наголос є характерним для багатоскладових слів.

§ 13. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГРАМАТИЧНОЇ БУДОВИ ДАВНЬОГЕРМАНСЬКИХ МОВ. ІМЕННИК

Морфологічна структура слова

Спочатку в індоєвропейській мові-основі слово іменного значення мало чітку структуру. Воно складалося з трьох морфем — двоморфемної основи, до якої входили корінь і так званий основотворчий суфікс, і формотворчого суфікса. Основотворчий (або, як його ще називають,

тематичний у широкому розумінні слова) суфікс був головною характерною ознакою основи, тому в літературі його звичайно використовують у назві відповідних основ. Наприклад, про латинський іменник lupus (*вовк*) (< lup + o + s) кажуть, що він належить до «основ на -о», або «о-основ».

Основотворчих суфіксів могло бути в слові кілька, але найважливішим був останній, що межував з формотворчим суфіксом. У деяких словах основотворчого суфікса зовсім не було, як, наприклад, у латинському pes — *нога* (< *ped-s), де формотворчий суфікс приєднується безпосередньо до кореня; такі слова відносять до кореневих основ.

Найпродуктивнішим серед основотворчих елементів був суфікс **-о-**, який чергувався з **-е-**, тому його іноді називають суфіксом **-о-/-е-**. Часто саме цей дуже поширений суфікс називають тематичним, а основи, утворені з його допомогою, називають тематичними основами. Ті основи, що утворюються за допомогою інших суфіксів, називають атематичними.

Тематичний голосний міг виступати окремо або входити до складу суфікса. Так, у *лат.* ornatos елемент **-to-** є суфіксом, який, у свою чергу, членується на елементи **-t-** і **-о-** (пор. *жін. р.* orna-t-a).

Уже в індоєвропейській мові-основі тематичний голосний мав досить нечітке значення. Він вживався дуже широко й скоріше мав значення структурного елемента, подібне до значення **-о-** в українському слові *пар-о-плав*. Отже, назва «суфікс» вживається до нього лише умовно.

Між основотворчим і формотворчим суфіксами могла існувати певна залежність. У ряді випадків вибір формотворчих суфіксів залежав від того, яким основотворчим суфіксом була оформлена основа. Крім суфіксації граматичні категорії в індоєвропейському імені могли також передаватися за допомогою чергування кореневого голосного, тобто аблауту.

Уже в таких архаїчних індоєвропейських мовах, як давньоіндійська або старогрецька, тематичний суфікс у ряді форм зливався з формотворчим і практично його вже не можна виділити. У скандінавських і в західногерманських мовах основотворчий елемент здебільшого уже зовсім втратив здатність виділятися. У формах однини іменників тематичний голосний або зник (пор. *д. іся. наз. відм. одн.* arm-r — *рука, род.* arms, *знах.* arm; *д. англ. наз.* і *знах. одн.* dōm — *доля, д. в. нім. наз.* і *знах. одн.* tag — *день*), або злився з флексією і, зазнавши впливу закону кінця слів, перетворився на відмінкове закінчення (пор. *дав. відм. одн.* у всіх трьох мовах — *д. іся.* arm-e, *д. англ.* dōm-e, *д. в. нім.* tag-e).

Проте колишня належність того чи того слова до певного типу основ позначається й далі на особливостях його відмінювання. Наприклад, різниця в закінченнях називного відмінка однини (*нуль — е — и*) давньоанглійських іменників dæʒ, wine, sunu цілком зумовлена колишньою різницею між ними в основотворчих суфіксах. Формотворчий суфікс у всіх трьох випадках був той самий — германське ***-z** (< *і. е.* *-s), яке пізніше було втрачене під час переходу **z** в **r**. Основотворчі

суфікси у всіх трьох словах були різні: у першому *-**a**- (< *і. є.* *-**o**-), у другому -**i**-, в третьому -**u**-. Після короткого складу в давньоанглійській мові **i** (< **e**) та **u** зберігалися, а в кінці слова втрачалися. Так само пояснюється різниця в закінченні давньоанглійських іменників жіночого роду в наз. відм. одн. -**u** (*caru — турбота*) та -e (*tunge — язик*). Формотворчий суфікс в обох випадках був нульовим, основотворчі суфікси були різні: в першому герм. *-**ō**- (< *і. є.* *-**ā**-), в другому *-**on**-. В абсолютному кінці слова **ō** перейшло в **u**, а перед **n**, пізніше втраченим, розвинулося в **ē** (< **ǣ**). Глибокий слід у відмінюванні лишила належність іменника до кореневих основ: якщо формотворчий суфікс мав у своєму складі **i** (а таких випадків було досить багато, бо ненаголошене **e** в усіх германських мовах переходило в **i**), то голосний кореня міг зазнавати умлауту.

У давньогерманських мовах іменники поділяються на такі класи:

1. Основи на -**e**-/-**o**-, які частіше називаються основами на -**o**-, оскільки саме цей голосний з'являється в більшості відмінкових форм. До них належать такі іменники, як *рун.* stainaR, *гот.* wulfs. Варіантами цих основ є основи на -**jo**- (*гот.* harjis) та основи на -**wo**- (*гот.* kniu — *коліно*).
2. Основи на -**ā**-: *гот.* mēnsa — *стіл,* giba — *дарунок.* Їх варіантом є основи на -**jā**-: *гот.* bandi — *кайдани.*
3. Основи на -**i**-: *гот.* gasts — *гість.*
4. Основи на -**u**-: *гот.* handus — *рука.*
5. Основи на -**n**-: *гот.* guma — *чоловік,* tuggō — *язик,* namō — *ім'я.*
6. Основи на -**r**-: *гот.* fadar — *батько.*
7. Основи на -**nt**-: *гот.* frijōnds — *друг.*
8. Основи на -**s**-: *гот.* agis — *жах.*
9. Кореневі основи (без суфікса): *гот.* nahts — *ніч.*

Категорія роду

Іменники мали дуже давній поділ на три роди — чоловічий, жіночий і середній. Спочатку іменники чоловічого і жіночого родів за типом відмінювання не розрізнялися, причому обидва роди протиставлялися середньому родові. Потім в окремих індоєвропейських мовах відбувається певне перегрупування: різні основи тяжіють до того чи того граматичного роду (наприклад, основи на -**r**, -**n**, -**s** до середнього роду). Є підстави гадати, що вже в індоєвропейській мові визначилася тенденція співвідносити основи на -**o**- з чоловічим і середнім, а основи на -**a**- з жіночим родом. У давньогерманських мовах роди вже розрізнялися чітко. Диференціація в цьому напрямі посилилася, захопивши навіть такі класи, як основи на -**n** і -**on**. Як наслідок пізніших фонетичних і граматичних змін (зокрема дії закону кінця слів) в пізніші часи в германських мовах показники граматичного роду втрачаються. Наприклад, у сучасних англійській і скандінавських мовах іменники взагалі втратили категорію роду.

Категорія числа

Індоєвропейські іменники мали три числа — однину, множину і двоїну. Як живу категорію германські мови втратили двоїну ще в доісторичні часи. Її залишки зустрічаються лише спорадично (переважно в займенниках) у готській, давньоанглійській і скандінавських мовах.

Категорія відмінка

Максимальна кількість відмінків в індоєвропейських мовах — вісім: називний, знахідний, давальний, місцевий, орудний, відкладний (аблатив), родовий, кличний. У германських мовах ця система зменшилася до шести форм: називного, знахідного, давального, орудного, родового і кличного відмінків. Але в жодній з германських мов ці відмінки не представлені повністю. Наприклад, у давньоанглійській мові немає кличного відмінка, а орудний зберігся тільки в прикметниках і вказівних займенниках. Зменшення кількості відмінків відбувалося двома шляхами: або один відмінок витісняв інший, або обидва відмінки зберігалися, але починали вимовлятися однаково і зрештою збігалися. Кличний відмінок було витіснено називним. Найбільше число відмінків збіглося з давальним, який у давньоанглійській мові мав дуже широке значення.

Система відмінювання

Основи на -о-

Однина

Чол. рід.

	Наз.	*Род.*	*Дав.*	*Знах.*	*Орудн.*	*Кличн.*
Гот.	wulfs(*вовк*)	wulfis	wulfa	wulf	—	wulf
Д. сканд.	ulfr	ulfs	ulfe	ulf	—	—
Д. англ.	wulf	wulfes	wulfe	wulf	—	—
Д. сакс.	wulf	wulfes	wulfe	wulf	wulfu	—
Д. в. нім.	wolf	wolfes	wolfe	wolf	wolfu	—

Множина

Гот.	wulfōs	wulfē	wulfam	wulfans
Д. сканд.	wulfar	ulfa	ulfom	ulfa
Д. англ.	wulfas	wulfa	wulfum	wulfas
Д. сакс.	wulfos	wulfo	wulfum	wulfos
Д. в. нім.	wolfā	wolfo	wolfum	wolfā

У середньому роді іменники мали однакову форму називного і знахідного відмінків однини.

Основи на -jo-

		Однина			Множина
Чол. рід	*Наз.*	*Род.*	*Дав.*	*Знах.*	
Гот.	harjis(*військо*)	harjis	harja	hari	harjōs
Д. сканд.	niþr	niþs	niþ	niþ	niþiar
Д. англ.	here	heries	herie	here	heria
Д. сакс.	heri	heries	herie	heri	herios
Д. в. нім.	hirti	hirtes	hirte	hirti	hirte

Іменники середнього роду відмінювалися аналогічно. Основи на **-wo-** майже не відрізнялися від чистих основ на **-o-**.

Основи на -a-

У германських мовах всі ці іменники жіночого роду.

Однина

	Наз.	*Род.*	*Дав.*	*Знах.*
Гот.	giba(*дарунок*)	gibōs	gibai	giba
Д. сканд.	giof	giafar	giof	giof
Д. англ.	giefu	giefe	giefe	giefe
Д. сакс.	geba	geba	gebu	geba
Д. в. нім.	geba	geba	gebu	geba

Множина

Гот.	gibōs	gibō	gibōm	gibōs
Д. сканд.	giafar	giafa	giofom	giafar
Д. англ.	giefe	giefa	giefum	giefe
Д. сакс.	geba	gebono	gebun	geba
Д. в. нім.	geba	gebono	gebom	geba

Основи на **- ja** та **- wa** - відмінювалися аналогічно.

Основи на -i-

Однина

Чол. рід	*Наз.*	*Род.*	*Дав.*	*Знах.*
Гот.	gasts(*гість*)	gastis	gasta	gast
Д. сканд.	gestr	gests	gest	gest
Д. англ.	giest	giestes	gieste	giest
Д. сакс.	gast	gastes	gaste	gast
Д. в. нім.	gast	gastes	gaste	gast

Множина

Гот.	gasteis	gastē	gastim	gastins
Д. сканд.	gester	gesta	gestom	geste

Д. англ.	gieste	giesta	giestom	giest
Д. сакс.	gesti	gestio	gestiun	gesti
Д. в. нім.	gesti	gesto	gestim	gesti

Аналогічно відмінювалися іменники середнього роду, наприклад, *д. англ.* spere — *спис,* speres, spere, spere, м н о ж и н а: speru, spera, sperum, speru, та жіночого роду, наприклад, *д. англ.* dǣd — *вчинок,* dǣde, dǣde, dǣd, м н о ж и н а: dǣde, dǣda, dǣdum, dǣde.

Основи на -u-

Однина

Чол. рід	*Наз.*	*Род.*	*Дав.*	*Знах.*
Гот.	sunus(*син*)	sunaus	sunau	sunu
Д. сканд.	sunr	sonar	syni	sun
Д. англ.	sunu	suna	suna	sunu
Д. сакс.	sunu	suno	suno	sunu
Д. в. нім.	fridu	frides	fride	fridu

Множина

Гот.	sunjus	suniwē	sunum	sununs
Д. сканд.	synir	sona	sunum	sunu
Д. англ.	suna	suna	sunum	suna
Д. сакс.	suni	sunio	sunun	suni
Д. в. нім.	fridi	frido	fridim	fridi

Однина

Жін. рід				
Гот.	handus(*рука*)	handaus	handau	handu
Д. сканд.	(іменників жіночого роду цих основ немає)			
Д. англ.	hand	handa	handa	hand
Д. сакс.	hand	hando	hendi	hand
Д. в. нім.	hant	henti	henti	hant

Множина

Гот.	handjus	handiwē	handum	handuns
Д. сканд.	(іменників жіночого роду цих основ немає)			
Д. англ.	handa	handa	handum	handa
Д. сакс.	hendi	hando	handum	hendi
Д. в. нім.	henti	hent(e)o	hantum	henti

Цей клас ніколи не був особливо численним і почав розпадатися вже на початку історичного періоду розвитку германських мов. Іменники чоловічого роду виявляли тенденцію до переходу в клас основ на **-o-** або на **-i-**, іменники жіночого роду — в клас основ на **-a-**.

Основи на приголосний

Основи на -n-

Однина

Чол. рід	*Наз.*	*Род.*	*Дав.*	*Знах.*
Гот.	guma(*чоловік*)	gumins	gumin	guman
Д. сканд.	gume	guma	guma	guma
Д. англ.	guma	guman	guman	guman
Д. сакс.	gumo	gumen	gumen	gumon
Д. в. нім.	gomo	gomen	gomen	gomon

Множина

Гот.	gumans	gumanē	gumam	gumans
Д. сканд.	gumar	gumna	gumom	guma
Д. англ.	guman	gumena	gumum	guman
Д. сакс.	gumon	gumono	gumun	gumon
Д. в. нім.	gomon	gomōno	gomōm	gomon

Іменники середнього роду мають усі відмінкові форми, подібні до чоловічого роду, крім називного і знахідного однини й множини, наприклад: *гот.* augō — augōna, *д. сканд.* auga — augo, *д. англ.* ēage — ēagan, *д. сакс.* ōga — ōgun, *д. в. нім.* ouga — ougun.

Однина

Жін. рід	*Наз.*	*Род.*	*Дав.*	*Знах.*
Гот.	tuggō(*язик*)	tuggōns	tuggōn	tuggōn
Д. сканд.	tunga	tungo	tungo	tungo
Д. англ.	tunge	tungan	tungan	tungan
Д. сакс.	tunga	tungun	tungun	tungun
Д. в. нім.	zunga	zungūn	zungūn	zungūn

Множина

Гот.	tuggōns	tuggōnō	tuggōm	tuggōns
Д. сканд.	tungor	tungna	tungom	tungor
Д. англ.	tungan	tungna	tungum	tungan
Д. сакс.	tungun	tungono	tungun	tungun
Д. в. нім.	zungun	zungono	zungōm	zungun

Основи на -r-

Усі германські іменники, що входять до цього класу, є термінами спорідненості, пор. *гот.* fadar — *батько,* brōþar — *брат,* daúhtar — *дочка,* swistar — *сестра.*

Однина

	Наз.	*Род.*	*Дав.*	*Знах.*
Гот.	brōþar	brōþrs	brōþr	brōþar
Д. сканд.	brōþer	brōþor	brōþor	brōþor
Д. англ.	brōþor	brōþor	þrēþer	brōþor
Д. сакс.	brōðer	brōðer	brōðer	brōðer
Д. в. нім.	bruoder	bruoder	bruoder	bruoder

Множина

Гот.	brōþrjus	brōþrē	brōþrum	brōþruns
Д. сканд.	brøþr	brøþra	brøþrom	brøþr
Д. англ.	brōþor	brōþra	brōþrum	brōþor
Д. сакс.	brōðer	brōðro	brōðrun	brōðer
Д. в. нім.	bruoder	bruodero	bruoderum	bruoder

Основи на **-s-** в історичні часи майже повністю перейшли в клас основ на **-o-**. Так само більшість іменників з кореневими основами перейшли в інші відміни, зокрема відміни основ на **-o-**, **-i-** та **-u-**.

§ 14. ЗАЙМЕННИК

За утворенням основ і відмінюванням займенники відрізнялися від іменників. Більшість з них мали по три або дві родові форми. Ще в індоєвропейський період у відмінюванні займенників був сильним вплив аналогії, внаслідок чого різні відмінки уподібнювалися і створювалися омонімічні форми. До форм займенників додавалися різні додаткові елементи.

В к а з і в н і займенники утворювалися від двох індоєвропейських основ: **to-** або **so-**. Перша мала порівняно слабке вказівне значення і через це більше вживалася у функції означеного артикля, яку вона й виконує в грецькій, західногерманських і частково в готській мовах. Вказівні займенники мали чотири відмінки: називний, родовий, давальний і знахідний.

Однина

Чол. і сер. рід	*Наз.*	*Род.*	*Дав.*	*Знах.*
Гот.	sa/þata	þis	þamma	þana
Д. сканд.	sā/þat	þess	þeim/þui	þann
Д. англ.	sē/þæt	þæs	þæm	þone
Д. сакс.	thē/that	thes	themu	thena
Д. в. нім.	der/daz	des	demu	den
Жін. рід				
Гот.	sō	þizōs	þizai	þō
Д. сканд.	sū	þeirar	þeire	þā
Д. англ.	sēo	þære	þære	þā
Д. сакс.	thiu	thera	theru	thia
Д. в. нім.	diu	dera	deru	dea

Чол. і сер. рід

Гот.	þai/þo	þizē	þaim	þans
Д. сканд.	þeir/þau	þeira	þeim	þā
Д. англ.	þā	þāra	þǣm	þā
Д. сакс.	thea/thiu	thero	them	thea
Д. в. нім.	dē/diu	dero	dēm	dē

Жін. рід

Гот.	þōs	þizō	þaim	þōs
Д. сканд.	þǣr	þeira	þeim	þǣr
Д. англ.		*як чол. і сер. рід*		
Д. сакс.		*як чол. рід*		
Д. в. нім.	deo	dero	dēm	dēo

У західногерманських мовах в однині середнього роду є також форми орудного відмінка.

У всіх германських мовах із сполучення обох вказівних індоєвропейських основ **to-** і **so-** утворилися складені займенники, що передають посилене вказівне значення, пор. *д. англ.* þes < *te-se, *д. сакс.* *these, *д. в. нім.* dese, desēr.

Питальні і неозначені займенники. У всіх індоєвропейських мовах основа ***kwo-, *kwi-** сполучає і питальну, і відносну функції. У германських мовах вона дала такі форми:

Чол. і сер. рід	*Наз.*	*Род.*	*Дав.*	*Знах.*	*Орудн.*
Гот.	ƕas/ƕa	ƕis	ƕamma	ƕaea/ƕa	—
Д. сканд.	—/huat	hues	hueim/hui	—/huat	—
Д. англ.	hwā/hwǣt	hwæs	hwǣm	hwone/hwǣt	—/hwȳ
Д. сакс.	hwā/hwat	hwes	hwem	hwena/hwat	—/hwī
Д. в. нім.	(h)wer/(h)waz	(h)wes	(h)wemu	(h)wen/(h)waz	—/(h)wiu

Від цих основ утворювалися також похідні:

а) *гот.* ƕarjis, *д. сканд.* huerr — *який?*

б) *гот.* ƕaþar, *д. сканд.* huārr, *д. англ.* hwǣþer, hweðer, *д. сакс.* hweðar, *д. в. нім.* (h)wedar — *який з двох?*

в) *гот.* ƕileiks, *д. англ.* hwelc (hwilc > *суч. англ.* which), *д. сакс.* hwīlik, *д. в. нім.* (h)welīh — *якого роду, який?*

Особові займенники власне не мали відмінювання в звичайному розумінні цього слова, спершу це було групування суплетивних форм.

Однина

1-а особа	*Наз.*	*Род.*	*Дав.*	*Знах.*
Гот.	ik	meina	mis	mik
Д. сканд.	ek	mīn	mēr	mik
Д. англ.	ic	mīn	mē	mec, mē
Д. сакс.	ik	mīn	mi, me	mi(k), me
Д. в. нім.	ih	mīn	mir	mih

2-а особа	*Наз.*	*Род.*	*Дав.*	*Знах.*
Гот.	þū	þeina	þus	þuk
Д. сканд.	þū	þīn	þēr	þik
Д. англ.	þū	þīn	þē	þek, þē
Д. сакс.	thu	thīn	thi	thi(k)
Д. в. нім.	du	dīn	dir	dih

Зворотний займенник:	*Род.*	*Дав.*	*Знах.*
Гот.	seina	sis	sic
Д. сканд.	sīn	sēr	sic
Д. англ.	*(в ролі зворотного виступає особовий займенник)*		
Д. сакс.	*(в ролі зворотного виступає особовий займенник)*		
Д. в. нім.	sīn	—	sih

3-я особа, чол. рід	*Наз.*	*Род.*	*Дав.*	*Знах.*
Гот.	is	is	imma	ina
Д. ісл.	hann	hans	honum	hann
Д. англ.	he	his	him	hine
Д. сакс.	he, hi	is, ez	imu, imo	ina, inan
Д. в. нім.	er	sîn	imu, imo	inan, in
Сер. рід				
Гот.	ita	is	imma	ita
Д. ісл.	þat	þess	því	þat
Д. англ.	hit	his	him	hit
Д. сакс.	it, et	is, es	imu, imo	it, et
Д. в. нім.	iz	es, is	imu, imo	iz
Жін. рід				
Гот.	si	izōs	izai	ija
Д. ісл.	hon	hana	hennar	henne
Д. англ.	hīo, hēo	hire	hire	hīe, hȳ
Д. сакс.	siu, sie	ira, iru	iru, iro	sia, siu
Д. в. нім.	siu, sî	ira, iru	iru, iro	sia, sie

Множина

1-а особа				
Гот.	weis	unsara	uns(is)	uns(is)
Д. сканд.	vēr	vār	ōs	ōs
Д. англ.	wē	ūser, ūre	ūs	ūs(ic)
Д. сакс.	wi, we	ūser	ūs	ūs
Д. в. нім.	wir	unsēr	uns	unsih
2-а особа				
Гот.	jus	izwara	izwis	izwis
Д. сканд.	ēr	yþvar	yþr	yþr
Д. англ.	gē	ēower	ēow	ēow(ic)

Д. сакс.	gi, ge	euwar	eu	eu
Д. в. нім.	ir	iuwēr	iu	iuwih

3-я особа, чол. рід

Гот.	eis	izē	im	ins
Д. ісл.	þeir	þeira	þeim	þá
Д. англ.	hīe, hī	hira	him	hīe, hȳ
Д. сакс.	sia, sea	iro, ira	im	sia, sea
Д. в. нім.	sie	iro	im	sie

Сер. рід

Гот.	ija	izē	im	ija
Д. ісл.	þau	þeira	þeim	þau
Д. англ.	hie, hȳ	hira	him	hīe, hȳ
Д. сакс.	siu	iro, ira	im	siu
Д. в. нім.	siu	iro	im	siu

Жін. рід

Гот.	ijōs	izō	im	ijōs
Д. ісл.	þāēr	þeira	þeim	þāēr
Д. англ.	hīe, hī	hira	him	hīe, hī
Д. сакс.	sia, sea	iro, era	im	sia, sea
Д. в. нім.	sio	iro	im	sio

Особові займенники мали також форми двоїни: 1-ї особи: *гот.*, *д. англ.*, *д. сакс.* wit, *д. сканд.* vit і 2-ї особи: *гот.* jut, *д. сканд.* it, *д. англ.*, *д. сакс.* git.

Присвійні займенники германських мов — це прикметники, утворені від основ особових займенників за допомогою суфікса -īno- в однині і -ого- у множині та двоїні. Вони відмінювалися переважно за сильною відміною:

Гот.	meins	þeins	seins	unsar	izwar	ugkar	igqar
Д. сканд.	minn	þinn	sinn	vārr	yþuarr	okkarr	ykkarr
Д. англ.	mīn	þīn	sīn	ūser	ēower	uncer	incer
Д. сакс.	mīn	thīn	sīn	usā	euwa	unka	inka
Д. в. нім.	mīn	dīn	sīn	unser	iuwēr		

§ 15. ПРИКМЕТНИК

В індоєвропейських мовах збереглося багато слідів первісної недиференційованості іменників і прикметників. Спочатку в мові-основі не було окремих формальних ознак, які б відрізняли прикметник від іменника. Існувала одна іменна категорія, яка могла виконувати обидві функції. Відокремлення прикметників від іменників відбувалося дуже повільно, головним чином через ті функції, які сприяли чіткішому виявленню якісного змісту іменника,— атрибутивну і предикативну. Як вказував О. Потебня, стародавнє ім'я могло означати

одночасно і предмет, і якість, тому це слово ще не було повною мірою ні іменником, ні прикметником. Від давньої індоєвропе́йської моделі $N_1 + N_2$ взяли початок два різні процеси: відокремлення спеціальної частини мови, що передає ознаку предмета, тобто прикметника, і дальший розвиток моделі «іменник + іменник», яка набула в германських мовах великої продуктивності й стала конкурувати з вживанням відносних займенників. Ця модель дуже поширена вже в давньогерманських мовах, пор. *гот.* skauda-raips — *ремінець на черевику* (*суч. нім.* Schuhriemen), fōtu-baúrd — *ослінчик для ніг* (*суч. нім.* Fußbrett), figgra-guld — *перстень* (*суч. нім.* Fingergold). У таких складних словах перший елемент має форму чистої основи, що не має будь-яких ознак відмінка, роду й числа і не узгоджується з другим елементом слова. Отже, з історичної точки зору цей перший компонент є ще недиференційованим іменем — ні іменником, ні прикметником. Дехто вважає, що це була форма так званого «абсолютного», або «неозначеного», відмінка.

У період індоєвропейської мовної спільності прикметники становили ще відносно нову граматичну категорію, яка перебувала в процесі становлення і диференціації від іменників. Цей процес тривав і далі в окремих індоєвропейських мовах після їх відокремлення, причому хоч і різними, але типологічно подібними шляхами. І після виділення прикметники зберігають однакові з іменниками основотворчі і словотворчі суфікси та форми відмінювання, відрізняючись тільки тим, що вони узгоджуються з означуваним іменником і можуть утворювати ступені порівняння. Для обох цих частин мов є спільними основи на **-o-**, **-ā-**, **-i-**, **-u-**, **-n-**, **-nt-**.

Здатність змінюватися за родами проявляється в індоєвропейських прикметниках тільки в групі основ на **-o-** та **-ā-**, причому голосний **-o-** характеризує чоловічий і середній рід, а голосний **-ā-** передає жіночий рід.

На відміну від іменників, форманти **-o-** і **-ā-** у прикметників завжди однозначно протиставлені за своїм граматичним родом і оформляють те саме слово в різному роді, створюючи родові форми одного слова. Наявність синтаксичного узгодження часто робить ці форманти основною граматичною ознакою належності до певного роду визначуваного іменника, який сам по собі може й не мати в своїй формі будь-яких родових ознак.

Відмінювання. Специфічною для германських мов особливістю прикметників, яка, до речі, теж відрізняє їх від іменників, є те, що вони мають дві відміни, які ще Я. Грімм колись назвав сильною і слабкою.

Сильна (або займенникова) відміна продовжує стару іменну відміну іменників і прикметників, оформлену основами на **-o-** в чоловічому і середньому і основами на **-ā-** в жіночому роді або основами на **-i-**, **-u-** без диференціації за родами (як у відповідних іменників); але в той же час ця відміна відрізняється від старої іменної відміни тим, що в її парадигму ввійшов ряд відмінкових форм вказівних займенників (займенникових прикметників).

Рід	Відмінок	гот.	д. англ.	д. сакс.	д. в. нім.
			Однина		
Чол. / Сер.	*Наз.*	blinds	blind	blind	blint, -êr
	Род.	blindis	blindes	blindes	blindes
	Дав.	*blindamma* [1]	*blindum*	*blindumu*	*blintemu*
	Знах.	*blindana*	*blindne*	*blindan*	*blintan*
	Орудн.	—	blinde	blindu	blintu
Жін.	*Наз.*	blinda	blind	blind	blint, *blintiu*
	Род.	*blindaizōs*	*blindre*	*blindera*	*blintera*
	Дав.	blindai	*blindre*	*blindera*	*blintera*
	Знах.	blinda	blinde	blinda	blinta
			Множина		
Чол. / Сер.	*Наз.*	*blindai*	*blinde*	*blinde*	*blinte*
	Род.	*blindaizē*	*blindra*	*blindaro*	*blintero*
	Дав.	*blindaim*	blindum	blindum	*blintêm*
	Знах.	blindans	*blinde*	*blinde*	*blinte*
Жін.	*Наз.*	blindōs	*blinda*	blinda	*blinto*
	Род.	*blindaizō*	*blindra*	*blindaro*	*blintero*
	Дав.	*blindaim*	blindum	blindum	*blintēm*
	Знах.	blindōs	*blinda*	blinda	*blinto*

Оформлення сильної відміни германських прикметників за допомогою займенникових закінчень має близькі типологічні аналогії в інших індоєвропейських мовах. Пор. *д. слов. добръ рабъ — добры-и рабъ, добра жена — добра-я жена.*

Слабка відміна. Специфічно новою рисою відмінювання прикметників у германських мовах є можливість утворення від тих самих прикметників, поряд із сильною (займенниковою) відміною, так званої слабкої відміни, за типом іменних основ на **-n-**, з індоєвропейським суфіксом **-en/-on-** для чоловічого й середнього роду і суфіксами **-ōn-** або **-in-** для жіночого. Ця відміна майже цілком відповідає відміні іменників з основами на **-n-**, тому деякі з очевидних форм нижче не наводяться.

	Чол. рід	*Сер. рід* множ.	*Жін. рід* множ.
Гот.	blinda, **-an, -ins, -in**	**-ō, -ōna**	**-ō, -ōns**
Д. сканд.	blinde, **-a, -a, -a,**	**-a, -o**	**-a, -o**
Д. англ.	blinda, **-an, -an, -an**	**-e, -an**	**-e, -an**
Д. сакс.	blindo, **-on, -en, -en**	**-a, -un**	**-a, -un**
Д. в. нім.	blinto, **-on, -en, -en**	**-a, -on**	**-an, -ūn**

Ступені порівняння прикметників утворювалися в спільногерманській мові за допомогою суфіксів: для вищого ступеня **-iz-**, **-ōz-**, для

[1] Форми, виділені курсивом, мають займенниковий характер.

найвищого ступеня -ista-, -ōsta-. У північних і західних германських мовах s перейшло в r. Пор.:

гот. hauhs (*високий*) — hauhiza — hauhists,
д. ісл. langr (*довгий*) — lengri — lengstr,
д. англ. lonʒ — lenʒra — lenʒest,
д. сакс. lang — lengiro — lengist,
д. в. нім. lang — lengiro — lengist,
але *гот.* arms (*бідний*) — armōza — armōsts.

Суфікс з голосним -i- за походженням є індоєвропейським (< *і. е.*, **-jos**, який у германських мовах послабився в **-is-**). Другий суфікс — германське новоутворення, що, напевно, походить від форми вищого ступеня прислівників на -o. Закінчення найвищого ступеня можна розглядати як розширення закінчення вищого ступеня за допомогою додавання підсилювальної частки -to-.

Більша частина германських прикметників може відмінюватися за обома типами—сильним і слабким — залежно від значення і контексту.

§ 16. ЧИСЛІВНИК

Кількісні числівники

Значення	*гот.*	*д. сканд.*	*д. англ.*	*д. сакс.*	*д. в. нім.*
один	ains	einn	ān	ēn	ein
два	twai	tveir	twēgen	twēne	zwēne
три	þreis	þrīr	þrī(e)	thria	drī
чотири	fidwōr	fiōrer	fēower	fiuwar	fior
п'ять	fimf	fimm	fīf	fīf	fimf
шість	saihs	sex	siex	sehs	sehs
сім	sibun	siau	seofon	sibun	sibun
вісім	ahtau	ātta	eahta	ahto	ahto
дев'ять	niun	nīo	nigon	nigun	niun
десять	taíhun	tīo	tīen	tehan	zehan
одинадцять	ainlif	ellefo	endleofan	ellevan	einlif
дванадцять	twalif	tolf	twelf	twelif	zwelif

Числівники від 13 до 19 є простими сполученнями числівників, що мають значення від 3 до 9, з числівником *десять*, пор. *гот.* fidwôr-taíhun — 14, fimf-taíhun — 15. Назви десятків становлять собою сполучення числівників від 2 до 10 з германською формою teʒund (*десяток*).

Відмінювання

1. *Гот.* ains та ін. відмінюються як сильний прикметник.

2. Форми дав. і род. відмінків: *гот.* twaim, twaddjē; *д. сканд.* tueim, tueggia, *д. в. нім.* zweim, zweio; *д. англ.* twǣm, twēg(e)a.

3. Форми род. і дав. відмінків: *гот.* þrijē, þrim; *д. сканд.* þriggia, þrim; *д. англ.* þrīora, þrim; *д. сакс.* thrīo, thrim; *д. в. нім.* drīo, drim.

4—12. Ці числівники звичайно не відмінюються, крім випадків, коли вони вживаються як іменники. В такому разі вони відмінюються як основи на **-i-**.

Більшість з решти числівників у давньогерманських мовах теж не відмінюється. Числівник 100 — hund становить правильну основу на **-o-** середнього роду. Числівник 1000 — *гот.* þūsundi відмінюється як основи на **-jā-**; *д. сканд.* þūsund як основи на **-i-** *жін. р.*; *д. англ.* þūsend перейшло в клас іменників і часто відмінюється як основи на **-o-** *сер. р.*; *д. сакс.* thūsundig не відмінюється; *д. в. нім.* dusunt відмінюється або як основи на **-ā-**, або як основи на **-o-** *сер. р.*

Порядкові числівники

За винятком перших двох, порядкові числівники є похідними від відповідних кількісних. Відмінюються за слабкою відміною.

Перший становить найвищий ступінь від прийменника: *і. є.* ***pr-**, *гот.* faúra, *д. англ.* fore, *д. сакс.* fore; з суфіксом **-mo-** в *гот.* fruma, *д. англ.* forma, *д. сакс.* formo; з суфіксом **-to-** в *д. сканд.* fyrstr, *д. англ.* fyrest, *д. сакс., д. в. нім.* furisto; інша форма з суфіксом **-sto-** зв'язана з *гот.* air, *д. сканд.* ār, *д. англ.* ǣr, *д. сакс., д. в. нім.* ēr — *раніше, перед. д. англ.* ǣresta, *д. сакс., д. в. нім.* ēristo.

Другий — це форма вищого ступеня на **-tero-** від основи вказівного займенника **ono-**: *гот.* anþar, *д. сканд.* annarr, *д. сакс.* ōthar, *д. в. нім.* ander.

Решта порядкових числівників становлять найвищий ступінь на **-tjo-/-to-** з деякими відхиленнями в окремих мовах.

§ 17. ПРИСЛІВНИК

Германські мови успадкували основні структурно-морфологічні типи індоєвропейських прислівників, а саме:

1. Прості; або первинні,— прислівники, що становлять морфологічно неоформлені придієслівні частки, найчастіше односкладові. Це переважно обставинні прислівники місця, часу, які мають дуже велику частість вживання. Пор. *гот., д. ісл., д. англ.* inn, *д. сакс., д. в. нім.* în — *всередину; гот.* iup, *д. ісл.* upp, *д. англ., д. сакс.* up, upp, *д. в. нім.* ûf (*вгору*) — *грецьк.* upo — *під,* uper — *над, лат.* sub — *під,* super — *над; гот.* ūt, *д. ісл., д. англ.* ūt, *д. сакс.* ût, *д. в. нім.* ûz — *д. інд.* ud-, ut-, *авест.* us-, uz- — *зовні; гот.* neh, *д. ісл.* ná-, *д. англ.* nēah, *д. сакс., д. в. нім.* nâh — *поблизу; гот.* faúr, *д. англ.* for, *д. сакс.* for, fur (*перед, для*) — *грецьк.* par — *поблизу, поряд, гот., д. ісл.* fram, *д. англ.* from, *д. сакс., д. в. нім.* fram — *далі* та ін.

2. Прислівники, утворені за допомогою суфіксів. На відміну від інших індоєвропейських, у германських мовах цей спосіб творення прислівників є основним. Найпоширеніші такі суфікси:

-r: *гот.* hēr, *д. ісл., д. англ.* hēr, *д. сакс.* hêr, hîr, *д. в. нім.* hiar — *тут.*

-t: *д. ісл.* opt, *д. англ., д. сакс.* oft — *часто.*

Суфікс, що має в своєму складі **n**: *гот.* ūtana — *зовні,* innana — *зсередини, д. англ.* innan — *всередині,* hwonan — *звідки, д. в. нім.* uffan — *згори,* hintana — *позаду* та ін.

-a: *гот.* inna, *д. ісл.* inni, *д. англ.* inne, *д. сакс., д. в. нім.* inna, inne — *всередині; гот.* ūta, *д. ісл.* úti, *д. англ.* ūte, *д. сакс.* ûta, ûte, *д. в. нім.* ûze, ûzi — *зовні; гот.* iupa, *д. ісл.* uppi, *д. англ.* uppe, *д. фриз., д. сакс.* uppa — *вгорі.*

-ō: утворює якісні прислівники від прикметників: *гот.* sprautō — *швидко, д. англ.* sōna — *швидко, д. в. нім.* hôho — *високо,* langō — *довго.*

-e: *д. англ.* brāde — *широко,* dēope — *глибоко,* swēte — *солодко,* nearwe — *вузько.*

-līkō: утворений з суфікса прикметників **-līk** і прислівникового суфікса **-ō**. Пор. *д. англ.* dēorlīce — *дорого, д. в. нім.* gernlîcho — *охоче,* hêrlîcho — *чудово.*

-ingō (-ungō): *гот.* un-wēniggō — *несподівано, д. англ.* wēninga — *можливо,* ēawunga — *відкрито.*

3. Прислівники, що становлять застиглі відмінкові форми імені, в германських мовах переважно родового, рідше давального відмінка. Пор. *гот.* landis — *по країні,* allis — *взагалі; д. англ.* dæȝes — *вдень,* ānes — *одного разу; д. в. нім.* nahtes — *вночі,* niuwes — *нещодавно* тощо.

§ 18. ПРИЙМЕННИК

У спільноіндоєвропейській мові прийменники — це слова, утворені переважно від прислівників і тісно пов'язані з дієсловом, іменем або прислівником. Деякі з них, маючи значення місця, вживалися як префікси (преверби), частина з них злилася з дієсловом.

Однією з особливостей германських мов є значний розвиток у них прийменникових прислівників. У спільноіндоєвропейській мові первинні прийменники мали вільне положення щодо дієслова або імені. В зв'язку з частим вживанням їх у постпозиції та досить відчутним генетичним зв'язком з прислівниками адвербіальне значення таких прийменників посилювалося. У германських мовах ця риса ще дужче посилилася. Первинні прийменники із значенням місця згодом переходять у категорію прийменникових прислівників, тим самим ніби компенсуючи втрати, зумовлені скороченням групи прислівників. Найдужче ця категорія розвинулася в скандінавських мовах, де цьому сприяло те, що не було дієслівних префіксів. Через це тут у ролі модифікаторів дієслівних основ часто виступають прийменникові прислівники і їхній зв'язок з дієсловом дуже міцний. Англійська мова з цього боку приєднується до скандінавських. Таким чином, категорія прийменникових прислівників, як і інші особливості германських прислівників і прийменників,— це не специфічне германське явище, а лише розвиток індоєвропейських тенденцій. Іншою особливістю германських мов є наявність у них великої кількості вторинних прийменників, утворених із сполучення прийменника або прислівника з

прислівником або іменем, пор. *д. в. нім.* biforan, *суч. нім.* gegenüber, entgegen, anstatt, entlang.

У германських мовах прийменник поступово втрачає рухливість і закріплюється в позиції перед іменем. Трапляється й постпозиція прийменника, але хоч вона й буває частіше, ніж в інших індоєвропейських мовах, все ж ця риса не є визначальною.

За структурними особливостями прийменники в германських мовах поділяються на такі основні типи:

1. Первинні прийменники, часто односкладові: *гот.* af — *від*, *д. ісл.* til — *до*, *д. англ.* bī — *біля, д. сакс.* te — *до*.

2. Суфіксальні прийменники: *гот.* hindana — *через, д. ісл.* útan — *за, зовні, д. англ.* æfter — *за, після, д. в. нім.* ubar — *біля*.

3. Вторинні прийменники, складені з первинного прийменника і прислівника або імені у відповідному відмінку: *д. англ.* andlanges — *вздовж, д. сакс.* biforan — *через, перед, д. в. нім.* ingagan — *проти,* beneben — *поряд*.

Пережитком колишнього вільного вживання прийменника з будь-якою відмінковою формою є у германських мовах випадки керування кількома відмінками, що спостерігаються в деяких прийменників.

§ 19. ДІЄСЛОВО

Давньогерманська система дієслова, засвідчена в писемних пам'ятках з IV ст., відзначалася бідністю форм словозміни порівняно до давньоіндійської, класичної грецької чи латинської мов. У системі дієслівних форм існували особові форми і неособові (іменні) — інфінітив та дієприкметники I і II.

Основними граматичними категоріями особових форм дієслова були категорії особи, числа, способу і стану. Для неособових форм категорії особи і способу були неістотними, а для інфінітиву також і категорії числа.

К а т е г о р і я о с о б и. Формально вона передавалася особовими закінченнями першої, другої та третьої особи. Ці показники не були однозначними: крім особи вони передавали також число, час, спосіб і стан. Наприклад, у *д. англ.* find-e-þ морфема -þ є показником третьої особи однини і в той же час показником презенсу індикативу активного стану.

У мовах інгвеонської підгрупи — давньоанглійській, давньофризькій і давньосаксонській — в зв'язку з фонетичними процесами і дією граматичної аналогії відбулась уніфікація форм множини всіх трьох осіб: а) закінчення презенсу індикативу: *д. англ.* -aþ, *д. фриз.* -ath, *д. сакс.* -ađ; б) закінчення претериту індикативу в усіх трьох мовах -on; в) закінчення оптативу -en. У скандінавських мовах відбулася уніфікація форм другої й третьої особи однини презенсу індикативу через заміну закінчення третьої особи -iþ (*гот.* -iþ) закінченням другої -iR (*гот.* -is).

У пам'ятках давньоісландської поезії часто спостерігається злиття дієслова і суфігованого особового займенника першої або другої особи,

внаслідок чого утворилися своєрідні вторинні особові закінчення: veit ek > veitk — *знаю я,* komt þu > komtu — *ти прийшов.*

Категорія числа. Германське дієслово мало три числа: однину, множину і двоїну. Це стверджується пам'ятками готської мови, яка зберегла формальні показники двоїни для першої і другої особи індикативу й оптативу та другої особи імперативу. Пор. від *гот.* nimaп — *брати* форми презенсу індикативу 1-ї особи nim-os — *ми (двоє) беремо,* 2-ї особи nim-ats — *ви (двоє) берете;* презенс оптатив 1-а особа nim-**aiwa** — *ми (двоє) брали б,* 2-а особа nima-its — *ви (двоє) брали б,* 2-а особа претериту індикативу nēm-uts — *ви (двоє) взяли,* 2-а особа імперативу nima-ts — *ви (двоє) беріть.* Усі інші германські мови двоїну втратили.

Категорія часу. У германських мовах ця категорія виражалася в протиставленні тільки двох форм — презенсу (теперішнього часу) і претериту (минулого часу). Формально це протиставлення передається в структурі основи чергуванням голосних і приголосних, а також зовнішньою флексією (особовими закінченнями).

Претерит мав лише одне значення — віднесення дії до минулого. Презенс виконував кілька функцій: а) означення дії, яка збігалася з моментом мовлення, наприклад, *д. англ.* Aelfred cyniпg hāteþ gretan Werferþ biscop — *Альфред король велить вітати (вітає) єпископа Верферта,* б) означення позачасової постійної дії: *д. англ.* sē yrþling sylþ ūs hlāf and drinc — *хлібороб дає нам хліб і питво* і в) означення майбутньої дії: *д. ісл.* þa stendr upp Heimdallr... ok vekkr upp ell guðin — *тоді встане Хеймдаль... і розбудить усіх богів; д. в. нім.* mano vallit prinnit mittilagart — *місяць упаде, згорить серединна земля.* Таким чином, правильна інтерпретація дієслівної форми презенсу в кожному конкретному випадку залежала від контексту.

Деякому функціональному розвантаженню презенсу допомагали структурно типізовані описові звороти, що утворювалися сполученням інфінітива з особовою формою дієслова модальної або починальної (інгресивної) семантики. Вони вживалися для означення майбутньої дії, пізніше з них (у різних мовах по-різному, але з обов'язковою десемантизацією особової форми дієслова і вербалізацією інфінітиву) розвинулись аналітичні форми майбутнього часу на модальній чи інгресивній основі. У готській мові для цього вживали дієслова duginпaп — *починати,* skulan — *зобов'язувати,* haban — *мати* в сполученні з інфінітивом головного дієслова. У скандінавських мовах користувалися претерито-презентними (модальними) дієсловами skulu і munu — *намірятись* та дієсловом *ставати* (*д. ісл.* verða, *д. швед.* varða, *д. норв.* verða, *д. дат.* warthae) в сполученні з інфінітивом: þenna aptan mun ek bera siðast mat fyrir hjón mín — *сьогодні я востанне подам їжу моїй родині;* vit skul um aka tvau i jotunheima — *ми поїдемо удвох до країни велетнів.* У давньоанглійській мові вдавалися до сполучення з інфінітивом претерито-презентного дієслова sculan або атематичного willan — *воліти,* наприклад: ǣlc treow man sceal ceorfan, þe gōde wæstmas he birþ — *кожне неродюче дерево буде зрізане (треба зрізати);* Ic wylle wyrcean mīn sǣtl on norþdǣle — *я поставлю свій трон (волію поставити, створити) у північній частині.* У давньо-

верхньонімецькій мові існували обидва варіанти зворотів — прототипів майбутнього часу: модальні з дієсловами skolan і wellen та інгресивні з дієсловом werden: berge skulun swinan — *гори опустяться.* Дієслово werden вживали в сполученні з дієприкметником I: wirdist swigenti — *замовкнеш.*

Часова парадигма германського дієслова також розширювалася за рахунок прилучення до неї сталих описових зворотів — сполучень особової форми дієслів *мати* і *бути* та деяких інших дієслів неповної предикації з дієприкметником II. Ці звороти характеризували часову віднесеність дії або стану, що передавалися дієприкметником II. Спочатку дієслово *мати* (*гот.* haban, *д. ісл.* hava, *д. англ.* habban, *д. в. нім.* haben) вживалося в сполученнях з дієприкметником II перехідних дієслів, який у цих сполученнях виконував функцію предикативного означення до об'єкта дії і передавав стан, створений завершеною дією, наприклад, *д. англ.* Norþhymbre ond Eastangle hæfden Aelfrede cyninge aþas ȝeseald — *нортумбрійці й східні англи заприсяглися королеві Альфреду* (з моменту вимовлення присяги вчинки й поведінка людей обмежувалися продиктованими нею умовами). Лексичним значенням habban було на початку *тримати,* ускладнене рядом відтінків (тривалості, починальності, завершування). Ці відтінки формально не розрізнялися. З такого загального значення згодом розвинулося значення *мати, володіти,* а також значення перебування в певному стані після виконання дії. На думку Б. М. Задорожного [1], саме в цьому другому значенні habên і його іншомовні варіанти (habban, hafa, hebbean) вживалися в сполученнях з дієприкметником II. Далі в процесі розвитку германських мов дієслово *мати* починає сполучатись і з дієприкметником II від неперехідних дієслів, наприклад, *д. ісл.* hefi ek lengi farit — *я далеко їздив, д. в. нім.* habe ik keweinot — *я заплакав.*

Звороти з дієсловом *бути* (*д. в. нім.* sîn, *д. англ.* bēon, wesan, *д. ісл.* vera) вживалися з дієприкметником II від неперехідних дієслів. На початку дієприкметник був предикативним означенням до суб'єкта дієслова *бути,* наприклад, ih bim gisentit zi thir — *я посланий до тебе.* Згодом ця конструкція починає характеризувати результативний стан, який створюється завершеною дією. Потім цю результативність сприймають як зв'язану з минулим часом, наприклад, *д. англ.* Wæs Haesten þa þær cumen mid his herȝe — *тоді прийшов туди Хестен зі своїми вояками.*

На основі таких типізованих синтаксичних груп у всіх германських мовах, за винятком готської, утворилися аналітичні форми перфекта і плюсквамперфекта. Ці синтаксичні конструкції пройшли тривалий шлях історичного розвитку, позначений процесом граматизації, з якою було зв'язане ослаблення лексичного значення особової форми дієслова і означальної функції дієприкметника II. Внаслідок цього їхні компоненти увійшли в особливо тісний взаємозв'язок, так що їх не можна відділити один від одного, не порушуючи граматико-лексичного значення конструкції V_{fin} + Part. II. Іншими істотними

---

[1] Задорожный Б. М. Первичное значение конструкции причастие II + + глагол «иметь» в древнегерманских языках.— «Вопросы языкознания», 1960, № 6.

рисами цієї конструкції стали її стабільність, універсалізація, тобто поширення на всі дієслова певної мови, та включення до системи форм германського дієслова.

Окремі германські мови розвивають свої варіанти загальногерманської моделі V_{fin} + Part. II, де дієприкметник був постійним чинником, а дієслово змінним. Так, у давньоанглійській мові вживали habban і bēon/wesan, граматичною ж нормою сучасної літературної англійської мови стала конструкція have + Part. II. У давньоверхньонімецькій мові крім haben і sîn вживали також eigan — *мати,* яке проте не закріпилось у подальшому розвитку мови. У давньоісландській мові поряд з дієсловами vera і hafa у сполученнях з перфектним змістом вживали дієслова geta — *діставати,* vinna — *здобувати,* fá — *отримувати,* eiga — *володіти,* láta — *дозволяти* тощо. Пор. Bjorn gat sét set mannareiðina — *Бйорн побачив вершників.*

Категорія способу. У германському дієслові існувало три способи: індикатив, оптатив та імператив.

Імперативу були невластиві часові форми, деякі його особові закінчення збігались із закінченнями індикативу, наприклад, у давньоанглійській мові друга особа множини імперативу (singaþ) і всі три особи презенсу індикативу, у давньоісландській збігалися перша й друга особи множини імперативу (hjolpum, hialpi) і відповідні форми індикативу. Форма другої особи однини імперативу існувала в усіх германських мовах, готська мова, крім того, мала ще форму третьої особи однини (haitadau) і третьої особи множини (haitandau).

Індикатив мав багату систему особових закінчень, які відрізнялись від закінчень оптативу у всіх часових і станових формах. Морфологічне розрізнення обох способів здійснювалось і через основу дієслова — оптатив утворювався основотворчим суфіксом **-i-**, наприклад, *гот.* hait-**am** — *називаємо* і hait-**a-i-ma** — *щоб ми називали.* Цей основотворчий суфікс становить окрему морфему лише в готській мові, в інших германських мовах він злився з особовими закінченнями.

Індикатив передає реальні дії, і цим він відрізняється від оптативу, який передає різні відтінки нереальності дії (можливість, припущення, сумнів, бажаність, зумовленість дії, тощо). Пор. *д. англ.* ȝif in cyninges tūne man mannan ofslēa, L scillinga ȝebete — *якщо хтось вчинить убивство в королівському городищі, то сплатить 50 шилінгів. Д. ісл.* haldi Hel þvi er hefir — *нехай Хель тримає те, що до неї потрапило.*

Категорія стану. Ця категорія передає відношення дії, означеної дієсловом, до суб'єкта дії. Цей суб'єкт може бути виконавцем дії (активний стан), може зазнавати дії на самому собі, бути носієм ознаки, створеної дією, яка виконана якимсь стороннім чинником (пасивний стан), чи бути об'єктом власної дії (середній стан чи медіум, власне зворотний або рефлексив).

У різних германських мовах станові відношення оформлювались по-різному. Так, у готській мові існував медіопасив, що поєднував у собі риси пасиву і медіуму. Пережитки медіопасиву спостерігаються й в інших германських мовах, пор. *д. англ.* hātan — *називатись.* Готський медіопасив мав лише форми презенсу індикативу й оптативу, що відрізнялись від форм активу особовими закінченнями і закінченням

основи, пор. sôk-ei-þ — *він шукає* і sôk-ja-da — *він розшукується, його шукають.*

Для означення середньо-пасивного стану, що стосувався минулого часу, в готській мові вживали дієслова IV класу сильної дієвідміни на **-nan**, які вважаються більшістю лінгвістів за починально-пасивні, наприклад, fulnan — *наповнюватись,* usgutnan — *пролитись,* gawaknan — *прокинутись* та ін. Крім того, вживали також сполучення дієслів wisan — *бути* та wairþan — *ставати* з дієприкметником II. Дієслова на **-nan** означали стан суб'єкта, який сам не був виконавцем дії, тобто був щодо дії інактивним. Дію виконував якийсь зовнішній чинник, вона була скерована на суб'єкт і охоплювала його так, що він ставав носієм ознаки, яка була наслідком дії. Наприклад, jah wegos waltitedun in skip, swaswe ita juþan gafullnodai — *хвилі били об човен так, що він наповнився.* Дієслова на **-nan** становили розвинений, функціонально відокремлений клас лише в готській мові.

Сполучення дієслів *бути* і *ставати* + дієприкметник II були іншим способом виразу інактивності суб'єкта. Вони існували в усіх германських мовах і засвідчені в писемних пам'ятках починаючи з рунічних написів V ст., наприклад, þrawijan haitinaR was — *згинути засудженим.* Сполучення з дієсловом *бути* вказували на ознаку інактивного суб'єкта як на щось дане або характеризували стан суб'єкта як наслідок дії, що вже відбулася. Пор. *гот.* manne sums was gabigs jah gawasiþs paúrpurai — *муж якийсь-то був багатий і зодягнений у пурпур* і jah bundans was — *і був зв'язаний; д. англ.* him wæs ȝeandswarode þǽt sē cyning Aelle ȝehāten wǽs — *йому відповіли, що короля зовуть Елле; д. ісл.* allr eri visi valdogg sleginn — *звитяжець весь укритий росою січі;* fjorir hleifar brauðs eru honum forir hvern dag — *чотири хлібини привозять(ся) йому щодня.*

Сполучення дієприкметника II з дієсловом *ставати* (*гот.* waírþan, *д. англ.* weorþan, *д. ісл.* verða) встановлювало стан інактивності як наслідок попереднього процесу, тобто V_{fin} + Part. II означало *стати таким-то* через процес, здійснений якимсь зовнішнім чинником. Наприклад, *гот.* duþþe haítains warþ akrs jains akrs blóþis — *чому назвали ту землю землею крові; д. в. нім.* gisentit uard engil Gabriel von gote — *посланий був ангел Гавриїл богом; д. англ.* hislīc wearþ bebyrged on Lindisfarne cyrcan — *тіло його поховане у Ліндісфарнській церкві.*

У скандінавських мовах сполучення дієприкметника II з дієсловом *ставати* мали різне поширення: у давньоісландській мові траплялись нечасто, значно частіші вони в давньошведській і давньодатській мовах, наприклад, *д. дат.* swe ward hanði hael rivin af hunde — *так його в пеклі розірвали собаки.* З XV ст. і пізніше в скандінавських мовах (крім ісландської) стали вживати в цих конструкціях дієслово *залишатись, ставати,* запозичене з нижньонімецької мови (*д. швед.* bliva, *д. дат., д. норв.* bliffue). У сучасних скандінавських мовах, за винятком ісландської, сполучення з дієприкметником II дієслова *швед.* bliva, *дат.* blive і *норв.* bli вживають для передачі пасиву дії, наприклад, *дат.* et Kort blev hængt — *карту повісили.*

Сполучення із скандінавським дієсловом varda (*д. швед.* varþa)

архаїзувалися і належать до стилістично забарвлених варіантів моделі V_{fin} + Part. II.

Іншими формами вираження пасиву в скандінавських мовах є злиття дієслова із зворотним займенником у постпозиції. З цього злиття розвинувся флективний пасив сучасних скандінавських мов — так званий пасив на -s, наприклад: *д. ісл.* klæþa *(одягати)* — klæþa sik *(одягтися)*, kalla sik > kallask *(називатися); швед.* kallas *(називатись)*, öppnas *(відкриватися):* Biblioteket öppnas klockan 10 — *бібліотека відкривається о 10 годині.*

Ці дієслівні форми, що виявляють типологічну спільність із зворотними дієсловами слов'янських і балтійських мов, мають давнє походження. Вони вже є в скальдичній поезії ще до 900 р. і засвідчені в датських і шведських рунічних написах молодшими рунами з початку XI ст.

Категорія виду. Ця категорія має виражати граматичну характеристику того, як відбувалася дія в часі (її тривалість, раптовість, повторність, початок, кінець, завершеність, незавершеність). У давньогерманських мовах вона не мала формальної системи показників.

Для розрізнення видових відтінків характеру дії (головним чином завершеності — незавершеності) вживалися препозитивні частки (префікси, преверби) адвербіального походження, які додавалися до дієслівної основи й могли змінювати її лексичне значення, наприклад, *д. англ.* bindan *(в'язати)* — ondbindan *(відв'язувати); д. сакс.* lûkan *(зачиняти)* — andlûkan *(відчиняти)* тощо. Такі частки могли також вносити видові відтінки у змістову структуру дієслова — найчастіше початковість або завершеність дії. Ознака початковості (інгресивності) дії передається, наприклад, частками: *гот.* **us-**, **ana-**: ussaihwan — *прозріти,* anasêpan — *засинати; д. англ.* **ā-**: ācweþan — *заговорити; д. в. нім.* **ir-**, **ent-**: irwachen — *прокинутись,* entslâfan — *засинати.* Завершеність дії передається в давньогерманських мовах (за винятком скандінавських) додаванням до дієслівної основи префікса: *гот.* **ga-**, *д. англ.* ȝe-, *д. в. нім.* **gi-**, який інколи зберігає сліди значення спільності, взаємності, особливо в сполученні з іменними основами, пор. *гот.* qiman — *приходити* і gaqiman — *приходити разом, д. англ.* ȝefera — *супутник,* ȝebroþru — *співбрати,* ȝebeorscipe — *бенкет.* Але більш регулярно цей префікс означав скінченність (термінативність) дії, як, наприклад, у *гот.* gaskapjan — *створити,* ganôhjan — *задовольнити; д. англ.* ȝesellan — *віддавати,* ȝewyrcan — *зробити, створити; д. в. нім.* gilegen — *покласти,* gisamanôn — *зібрати.*

Функцію префікса **ga-** по-різному тлумачили різні мовознавці. В. Штрейтберг, наприклад, намагався відшукати в готській мові систему видових опозицій, тотожну слов'янській, і тому висловив думку, що готський префікс **ga-** був системним показником перфективності. Чеські германісти В. Моурек і А. Бер довели помилковість такого розуміння, навівши приклади, коли перфективність у готській мові була виражена самою основою дієслова без префікса і, навпаки, коли неперфективність передавалася дієсловом з префіксом. А. Нореен, Б. Трнка, Ю. С. Маслов і М. М. Гухман звернули увагу на

функцію ga- в тих випадках, коли його додавання не змінювало лексичного значення дієслова: saiƕan *(бачити)* — gasaiƕan *(побачити)*. На їхню думку, готський префікс ga-, вживаний з дієслівними основами, був виразником термінативності, яку не можна ототожнювати з доконаним видом у слов'янських мовах.

Морфологічна класифікація дієслів

У давньогерманських мовах існували два основні типи дієвідміни: сильна і слабка, які розрізнялися за способом утворення форм претериту (минулого часу). Дієслова, що належали до сильної відміни, утворювали форми претериту за допомогою чергування голосного основи (аблауту), наприклад, *гот.* giban *(давати)* — gaf, *д. англ.* ʒiefan — ʒeaf, *д. ісл.* gefa — gaf, *д. сакс.* geban — gaf, *д. в. нім.* geban — gab. Дієприкметник II сильних дієслів мав суфікс **-n-**: *гот.* gibans, *д. англ.* ʒiefen, *д. ісл.* gefinn, *д. сакс.* gigeban, *д. в. нім* gigeban. Слабкі дієслова утворювали претерит додаванням до основи дентального суфікса: *гот., д. англ., д. сакс.* **-d-**, *д. в. нім.* **-t-**, *д. ісл.* **-ð-**, наприклад: *гот.* nasjan *(рятувати)* — nasi-d-a, *д. англ.* nerian — nere-d-e, *д. в. нім.* nerien — neri-t-a, *д. ісл.* kalla *(кликати)* — kalla-ð-a. Дієприкметник II утворювався теж за допомогою дентального суфікса: *гот.* nasi-þ-s, *д. англ.* nere-d, *д. в. нім.* gineri-t. Сильні й слабкі дієслова мали також різні закінчення в однині претериту.

Крім цих двох основних типів дієвідміни, які охоплюють переважну кількість дієслів, виділяються менш численні групування — претерито-презентні та неправильні (іррегулярні) дієслова, які виявляють своєрідність у творенні форм.

Способи утворення форм дієслова. Форми дієслова утворювалися додаванням показника словозміни до основи або вживанням «чистої» основи (без будь-яких показників словозміни); пор., наприклад, *гот.* nimi-s — *береш* і nam — *взяв*, nim — *бери*. Завдяки фонетичному послабленню (редукції) ненаголошених морфем і внутрішньому перерозкладу внаслідок злиття основотворчих суфіксів із закінченнями дієслівні основи в германських мовах не мали чіткого оформлення. Це стає помітним уже в перших писемних пам'ятках. Показниками словозміни дієслова були особові закінчення, аблаут кореневого голосного, подвоєння основи (редуплікація), місце наголосу.

Аблаут як спосіб словозміни, насамперед для розрізнення теперішнього й минулого часу, відзначається в германських мовах чіткою систематизацією, регулярністю вживання, широким охопленням дієслів (475 дієслів, за даними В. М. Жирмунського), рівного якому немає в інших індоєвропейських мовах. Проте в часи пізнішого розвитку германські мови почали надавати перевагу іншому способу творення минулого часу і дієприкметника II — додаванню дентального суфікса до основи. До цього типу відміни приєднувалися майже всі нові дієслова, що виникали в германських мовах,— як запозичені з інших мов, так і ті, що утворювалися від германських іменних та дієслівних основ. Подвоєння основи (редуплікація) в германських мовах виявлене

значно менше, ніж у давньогрецькій чи давньоіндійській мовах, де повторення основи широко використовувалося для утворення перфекту, наприклад, *д. інд.* dars *(бачити)* — dadarsá, *д. грецьк.* dérkomai *(бачу)* — dédorka, *лат.* tango *(торкаюсь)* — tetigi. Серед германських мов тільки в готській редуплікація була регулярним способом утворення претериту для певної групи дієслів: haitan *(називатися)* — haíhait.

Місце наголосу мало вагу при утворенні форм множини претериту і дієприкметника II, бо залежно від місця колишнього рухомого наголосу в слові (на корені чи суфіксі) відбувалося чергування глухих і дзвінких приголосних в однині та множині претериту і в дієприкметнику II, наприклад, *д. англ.* tēon *тягти* — tēah — tugon — togen.

Основними формами дієслова в германських мовах були основа презенсу, основа претериту однини, основа претериту множини та основа дієприкметника II. Від основи презенсу утворювалися форми теперішнього часу індикативу й оптативу, активу й медіопасиву, форми імперативу, дієприкметника I та інфінітиву. Від основи претериту утворювалися тільки форми однини претериту індикативу. Від основи множини претериту утворювалися форми множини претериту індикативу і множини оптативу. Дієприкметник II разом з особовою формою ослабленого або втраченого лексичного значення утворював різні за змістом сполучення, що стали основою для вироблення майбутніх аналітичних дієслівних форм.

Ці чотири основи чітко виділяються для всіх морфологічних типів дієслів лише в готській мові, в решті ж германських мов чотири основи виявлялися тільки в сильних дієслів. Усі інші типи дієслів мали завдяки збігу форм однини й множини лише три основи — презенс, претерит, дієприкметник II. Основи презенсу і дієприкметника II сильних дієслів були тематичними, тобто вони закінчувалися на **-і, -а** (*і. є.* **-е, -о**), наприклад, *грецьк.* leip-e-te — *залишаєте,* leip-o-men — *залишив; д. англ.* ner-i-an- — *рятувати.* У слабких дієслів основи презенсу характеризувалися одночасно і тематичністю, і атематичністю, що конкретно виявлялось по-різному в окремих германських мовах.

Сильні дієслова

Морфологічно відокремлену групу сильних дієслів становили в переважній більшості дієслова, спільні для всіх германських мов і походженням, і лексичним значенням. Розходження між окремими мовами зводилися до того, що певне дієслово могло належати в одній мові до сильної, а в іншій до слабкої відміни, в одній з германських мов таке дієслово могло існувати, а в інших відповідного дієслова не було.

Усі сильні дієслова групувалися за характером чергування кореневого голосного (аблауту). Виділялися 7 рядів аблауту і відповідно до них 7 класів сильних дієслів. Кожна з германських мов розвинула свої варіанти спільногерманського аблауту як наслідок властивих саме їй фонологічних явищ і процесів. Отже, на основі первинних рядів аблауту склалися пізніші ряди з підкласами дієслів, у яких були певні відмінності в чергуванні голосного кореня, наприклад, *гот.*

hilpan *(допомагати)* — halp — hulpum — hulpans; *д. ісл.* hjalpa — halp — hulpum — holpinn; *д. англ.* helpan — healp — hulpon — holpen; *д. в. нім.* helpan — halp — hulpum — giholpan. Відповідний спільногерманський тип чергування був: **e/i — a — u — u.**

Розподіл сильних дієслів за класами визначається характером аблауту основи і закінченням кореня, яке може бути давнім, а може бути також новотвором внаслідок злиття давнішого закінчення з суфіксами.

І клас об'єднував дієслова, що виявляли в своїх основних формах спільногерманське чергування кореневого голосного **ī — ai — i — i** (*і. е.* **ei — oi — i**), яке зводилося до чергування **ī — a — нуль.** В окремих германських мовах цей тип чергування змінився, набравши такого вигляду:

гот. greipan *(хапати)* — graip — gripum — gripans,
д. ісл. gripa — greip — gripum — gripinn,
д. англ. grīpan — grāp — gripon — gripen,
д. сакс. grîpan — grêp — gripun — gigripan,
д. в. нім. grîfen — greif — grifum — gigrifan.

Це чергування (як і чергування II й III класів) є найдавнішим зразком утворення парадигматичного ряду. В його основі лежить індоєвропейське чергування **e — o**, поширене нескладовим **i̯**.

У деяких дієслів І класу відбувалося чергування приголосних за законом Вернера, наприклад, *д. англ.* līþan *(пливти, подорожувати)* — lāþ — lidon — liden; *д. в. нім.* zîhan — zêh — zigum — gizigan *(звинувачувати)*.

ІІ клас мав такі варіанти спільногерманського чергування **eu/iu — au — u — u** в окремих мовах:

гот. biudan *(пропонувати)* — bauþ — budum — budans,
д. ісл. bjóþa — bauð — buðum — boðinn,
д. англ. bēodan — bēad — budon — boden,
д. в. нім. biotan — bôt — butum — gibotan

Цей германський розвиток індоєвропейського чергування **e — o** теж супроводжується перетворенням нескладового **u̯** на складотворче **u** на нульовому ступені чергування, тобто *і. е.* **eu̯ — ou̯ — u > *герм.* iu̯ — au̯ — (i)u̯ — (a)u̯ > iu — au — u — u.**

Частина дієслів ІІ класу мала чергування приголосних у третій і четвертій формах, наприклад, *д. ісл.* kjosa — kaus — kurum — korinn, *д. англ.* cēosan — cēas — curon — coren.

У ІІ класі була також група дієслів з так званими аномальними презентними основами: вони мали в корені презенсу не **iu (jo, eo, io),** а **u**: наприклад, *гот.* lûkan, *д. ісл.* lúka, *д. англ.* lūcan, *д. сакс.* lûkan, *д. в. нім.* luhhan — *зачинати.* Кількість цих дієслів у різних мовах неоднакова. Так, у готській мові lukan було єдиним дієсловом такого типу, в давньоісландській мові їх було більше (lúta — *нахилятися,* suga — *ссати* та ін.), у давньоанглійській засвідчені bugan — *гнутися,* brucan — *потребувати,* sugan — *ссати,* dufan — *занурювати.* У давньосаксонській мові існували дієслова brûkan, sûgan з

такими ж значеннями, як і в їхніх давньоанглійських відповідників. Траплялися випадки, коли основі з ū в одній мові відповідала лексично тотожна основа з e (тобто *герм.* **iu, io, jó**) в іншій мові. Пор. *д. англ.* scufan — *штовхати, д. в. нім.* skioban з тим самим значенням і *гот.* skiuban — *виганяти* або *д. англ.* hrūtan — *хропти* і *д. ісл.* hrjóta. Ймовірно, що за часів германської мовної спільності існували два варіанти основи, які відрізнялися чергуванням. Можна також припустити, що основи з нормальним чергуванням для презенсу (skioban) є основами пізнішого походження, вторинними основами.

Питання про походження основ презенсу з ū, тобто нульових основ, привертало увагу багатьох дослідників, але й до цього часу лишилося нез'ясованим. Серед багатьох припущень було висловлене й таке: здавна існували дієслівні основи з ū, які ще до встановлення системи відмінювання сильних дієслів увійшли до складу дієслівних форм як основа теперішнього часу. Усталенню їх як постійного складового елемента цієї системи форм сприяв вплив дієслів I класу, у яких основа теперішнього часу мала довгий кореневий голосний.

III клас сильних дієслів відзначався спільногерманським чергуванням **e/i — a — u — u**. Особливістю дієслів цього класу було те, що голосний, який брав участь у чергуванні, неодмінно супроводжувався сполученням сонорного з будь-яким іншим приголосним: *і. е.* e + сонорний — **o** + сонорний (*герм.* **e** (i) + сонорний — **a** + сонорний). Голосний кореня дієслова в третій і четвертій формах розвинувся з індоєвропейських сонантів **m, n, l, r** > *герм.* **ul, un, um, ur**.

Внаслідок різних комбінаторних змін голосних у складі III класу в окремих германських мовах виділилися різні підкласи дієслів, у яких характер голосного був зумовлений впливом сонорного:

гот. а) bindan *(в'язати)* — band — bundum — bundans,
б) waírpan *(кидати)* — warp — waúrpum — waúrpans;

д. ісл. а) bindan — batt — bundum — bundinn,
б) verða *(ставати)* — varð — urðum — orðinn,
в) hjalpa *(допомагати)* — halp — hulpum — holpinn,
г) syngva *(співати)* — sǫng — sungum — sunginn,
д) støkkva *(стрибати)* — stǫkk — stukkum — stokkin;

д. англ. а) bindan — band — bundon — bunden,
б) helpan — healp — hulpon — holpen,
в) weorpan — wearp — wurpon — worpen,
г) feohtan *(битися)* — feaht — fuhton — fohten;

д. в. нім. а) bintan — bant — buntum — gibuntan,
б) helfan — half — hulfum — giholfan,
в) werfan — warf — wurfum — giworfan,
г) fehten — feht — fuhtum — gifohten.

Серед дієслів III класу були також дієслова, що мали **r** перед голосним основи: *д. ісл.* bresta, *д. в. нім.* brestan — *тріснути, д. англ.* strẹ̄dan — *розсипати* та ін. Такі дієслова з переставленням (метатезою) **r** входили й до інших класів сильної дієвідміни, пор. *д. в. нім.* rechan — *мститись,* sprechan — *говорити, гот.* brikan, тощо (IV клас),

гот. fraihnān — *питати, д. англ.* wrecan — *переслідувати* (V клас). Розподіл дієслів з метатезою **r** за класами, ймовірно, відбувався за характером закінчення кореня, а саме: дієслова з так званими важкими коренями, що закінчувалися на два приголосні, потрапляли до III класу (*д. в. нім.* dreskan — *молотити*), корені, що закінчувалися на один приголосний, тяжіли до V класу, але частина їх увійшла до IV класу. До III класу належать також дієслова із закінченням основи на **h**: *д. англ.* feohtan, *д. в. нім.* fehten.

До III класу належать і скандінавські дієслова із закінченням основи на подовжений глухий проривний (**pp, tt, kk**), що є наслідком явища асиміляції носового з наступним глухим проривним: **nk, kk**; пор. *д. англ.* drincan та *д. ісл.* drekka.

IV клас сильних дієслів характеризується спільногерманським чергуванням **e/i — a — e — u**. Голосний, що чергувався, супроводився сонорним без наступного приголосного. Аблаутні ряди складаються в окремих германських мовах так:

гот. а) niman *(брати)* — nam — nēmum — numans,
б) baíran *(нести)* — bar — bērum — baúrans;

д. ісл. а) nema — nam — namum/nomum — numinn,
б) bera — bar — bárum — borinn;

д. англ. а) niman — nōm — nōmon — numen,
б) beran — bǣr — bǣron — boren;

д. в. нім. а) neman — nam — nâmum — ginoman,
б) beran — bar — bârum — giboran.

Своєрідністю IV класу (як і V) є чергування голосного в множині претериту (в третій формі). Тут проявляється відхилення від схеми чергування попередніх трьох рядів **e — a — нуль**, бо голосний множини претериту **e** становить собою не нульовий ступінь аблауту, а вищий ступінь, тобто це не якісний, а кількісний аблаут. Вищий ступінь (**e**) збе̂режений тільки готською мовою, в західногерманських та скандінавських мовах **e** переходило в **a**, яке розвинуло свої варіанти в окремих мовах (*д. ісл.* **ó**, *д. англ.* **ǣ**).

Незвичайність аблауту основи множини претериту намагалися пояснити впливом основ з редуплікацією, у яких через випадання складу відбувалося компенсуюче подовження голосного (В. Міхельс, В. Штрейтберг). Й. Свердруп висловив припущення, що голосний множини претериту походить від аориста типу *д. інд.* asadi від дієслова *сидіти*. М. М. Гухман вважає, що парадигматичні ряди IV і V класів, тобто ряди коренів, що закінчувалися на сонант або шумний, склались через об'єднання кількох зразків чергування, які були зв'язані з різноструктурними коренями. Один з таких зразків вищого ступеня аблауту функціонально співвідносився з формою перфекту, яка мала кілька варіантів-моделей в індоєвропейських мовах, і одним з них був перфект з довгим голосним основи. Цей довгий голосний міг бути якісно різним; **e, o, a**; паралельні утворення могли існувати в одній і тій самій мові. На думку М. М. Гухман, германські основи на

ē (ǣ) та на ō (VI клас) беруть початок у цій варіантності перфекту єдиного типу, а саме з варіанта перфекту з довгим голосним.

Другим можливим вихідним зразком для появи ē (ǣ) у формах претериту були корені, що починалися з голосного (анлаут). У германських мовах засвідчене тільки одне дієслово такого типу: *гот.* itan — *їсти, д. ісл.* eta, *д. англ.* etan, *д. в. нім.* ezzan (V клас). У латинській мові ці дієслова утворювали перфект подовженням голосного edo (презенс) — ēdī (перфект). Германські мови так само мали подовжений голосний у претериті: *гот*: fr-êt від fretan — *жерти, д. ісл.* át, *д. англ.* ǣt, *д. в. нім.* âz. Ймовірно, що ці форми не були вторинними утвореннями, що склалися під впливом множини, а рештками давнішого зразка, який краще зберігся в латинській мові. Таким чином, зразки чергування в германських мовах були успадковані, в індоєвропейських мовах вони мали широке територіальне розгалуження, але зведення їх до одного парадигматичного ряду явище суто германське.

V клас позначався спільногерманським чергуванням e/i — a — ē — e/i. За голосним, що чергувався, йшов приголосний з розряду несонорних. Варіанти чергування в окремих мовах були такі:

гот. а) giban *(давати)* — gaf — gêbum — gibans,
б) itan *(їсти)* — êt — êtum — itans;

д. ісл. а) gefa — gaf — gáfum — gefinn,
б) eta — át — átum — etinn;

д. англ. а) ȝiefan — ȝeaf — ȝēafon — ȝiefen,
б) etan — æt — ǣton — eten;

д. в. нім. а) geban — gab — gâbum — gigeban,
б) ezzan — azz — âzzum — gigezzan.

Відмінність V класу від IV помітна тільки в дієприкметнику II, де дієслова IV класу відтворюють редукований голосний перед сонорним приголосним як **u**, а дієслова V класу як **e**.

Певна група дієслів V класу мала основотворчий суфікс -j, що зберігся в готській і скандінавських мовах та випав у західногерманських, спричинившись до подовження (подвоєння) приголосного: *гот.* bidjan — *прохати, д. ісл.* biðja, *д. англ.* biddan, *д. в. нім.* bitten. Деякі дієслова V класу виявляли чергування приголосних у претериті множини та в дієприкметнику II, пор. *д. англ.* cweþan — cwæþ — cwǣdon — cweden.

Стягнення голосного в інфінітиві відбувається в *д. англ.* sēon, *д. ісл.* sjá, пор. *гот.* saihvan — *бачити.*

Отже, перші п'ять класів сильної дієвідміни застосовують для утворення основних форм дієслова германські варіанти давнього індоєвропейського чергування **e — o — нуль**. У цьому зразкові **e** було показником презентної основи, **o** — показником претеритної основи однини, а **нуль** — показником претеритної основи множини та дієприкметника II. Відмінності між окремими класами та відмінності в межах одного й того ж класу в окремих мовах створювалися характером наступного звука (сонант, приголосний) після голосного, що чергувався.

VI клас сильних дієслів, який був новотвором германських мов, відрізняється від попередніх п'яти класів своїм типом чергування. Спільногерманський парадигматичний ряд був **a — ō — ō — a**. В окремих германських мовах він виявлявся так:

гот. а) faran *(їхати)* — fôr — fôrum — farans,
б) gaskapjan *(творити)* — skôf — skôfum — skapans;

д. ісл. а) fara — fór — fórum — farinn;

д. англ. а) faran — fōr — fōron — faren,
б) scīeppan — scōp — scōpon — scopen;

д. в. нім. а) faran — fuor — fuorum — gifaran,
б) skaphian/skephen — skuof — skuofum — giskaffan.

Ряд дієслів VI класу характеризувався стягненням голосних в інфінітиві, що спричинене випаданням **h** та чергуванням приголосних у множині претериту та дієприкметника II, пор. *д. англ.* slēan < *slahan *(бити)* — slōʒ — slōʒon — sloʒen; ðwēan *(мити)* — ðwōʒ — ðwōʒon — ðwæʒen; *д. ісл.* slá — sló — slógum — sleginn.

Відхилення від регулярного чергування (**ō — a**) у давньоісландського дієприкметника II типу sleginn, fleginn, tekinn та інших пояснюється дією умлауту на **-gi, -ki** (палатальний умлаут).

У одного з дієслів VI класу з'являвся інфікс в інфінітиві, у деяких мовах і в дієприкметнику II, наприклад, *д. англ.* standan — stōd — stōdon — standen; *д. ісл.* standa — stóð — stóðum — staðinn.

Чергування голосних VI ряду є зразком кількісного аблауту — германське **a** (*і. є.* **o, a**) становить нормальний ступінь аблауту, а германське **ō** (*і. є.* **ō, ā**) — вищий ступінь. На думку більшості дослідників, що вивчали проблеми індоєвропейського й германського аблауту, аблаут VI класу, тобто чергування **a — o**, є наслідком поєднання та уніфікації германськими мовами кількох різних чергувань, що існували в германській мові-основі.

VII клас сильних дієслів об'єднував корені різної структури і тому його морфологічна характеристика дуже складна. В основі претериту функціонує кілька моделей, деякі з них властиві лише окремим мовам: а) з редуплікацією (подвоєнням основи); б) з довгим голосним; в) з дифтонгом; г) з коротким голосним. У структурі коренів дієслів цього класу вирізняються:

а) корені з **a** в презенсі + **i** + приголосний (тип *гот.* haitan — *називатися*);

б) корені з **a** в презенсі + **u** + приголосний (тип *гот.* aukan — *примножувати*);

в) корені з **a** в презенсі + **l, m, n, r** + приголосний (тип *гот.* haldan — *тримати, охороняти);*

г) корені з довгим голосним в презенсі + шумний (тип *гот.* lētan — *залишати,* hrōpan — *хвалитися*);

д) корені з довгим голосним в презенсі + **j** або **w** (тип *д. англ.* blōwan — *розквітати, д. ісл.* róa — *гребти, веслувати*).

Перші три групи коренів за характером голосного презенсу подібні до VI класу, але відрізняються тим, що після кореневого голосного

мають сонант (**i, u, l, r, m, n**) + шумний, тобто вони становлять так звані важкі корені. Щодо голосного коренів решти двох груп, то вважають, що він подовжився внаслідок випадіння ларингального.

У різних германських мовах існували різні моделі утворення претериту. У готській функціонувала тільки редуплікація, здебільшого без аблауту: haitan — haíhait; fahan *(ловити)* — faífâh. Готські дієслова з закінченням основи на голосний або довгий голосний + приголосний крім редуплікації мали також аблаут: saian *(сіяти)* — saísô — saísôum; lêtan *(припускати)* — laílôt — laílôtum. У давньоісландській мові кілька дієслів зберегли сліди редуплікації: sá*(сіяти)* — sera < *sezo; róa *(гребти)* — rera; grōa *(рости)* — grera. У давньоанглійській мові сліди редуплікації виявляють лише кілька дієслів у діалектах: hātan *(зватися)* — heht > hēt; rǣdan *(радити)* — reort; lētan *(допускати)* — leort тощо. Іншими зразками утворення претериту в давньоанглійській мові були форми з **e** (slǣpan *(спати)* — slēp) та форми з дифтонгом **eo** (fealdan *(згортати)* — fēold). Претеритальну основу з дифтонгом **ēo** утворювали дієслова, корінь яких закінчувався на **l** + приголосний (haldan *(тримати)* — heold), деякі дієслова з закінченням кореня на **n** + приголосний (spannan *(натягати)* — spēon), дієслова, що мали в основі презенсу **ēa** або **ō** (hlēapan — *стрибати* — hleor, hrōpan *(кликати)* — hreop), та дієслова з закінченням кореня на довгий голосний та **w** (blōwan *(квітнути)* — bleow). Модель утворення претериту з дифтонгом **ēo** була найпродуктивнішою в VII класі дієслів давньоанглійської мови.

У давньоверхньонімецькій мові функціонували два продуктивні зразки утворення претериту: 1) $ē^2$ > **ea, ia, ie** (haltan *тримати* — hialt, lazan *(залишати)* — liaz); за цим зразком претерит утворювався від дієслів із закінченням кореня на **ll, mm, nn, l** + приголосний, **n** + приголосний: gangan — *іти,* spannan — *натягати,* fallan — *падати,* а також від дієслів, що мали **ā** в основі презенсу, як у rātan — *радити,* або **ei**, як у heizan — *називати; 2)* з дифтонгом **eo**, наприклад loufan *(бігти)* — leof. У цій моделі об'єднувалися дієслова, що мали дифтонг **ou** в основі презенсу (loufan), з тими, що мають дифтонг **uo** (hruofan — *кликати*) та **ō** (stōzan — *штовхати*). Отже, претеритальні основи на e^2 та з дифтонгом **eo, io, eo** є основними моделями в скандінавських і західногерманських мовах. Парадигматичний ряд VII класу побудований за принципом однаковості основи претериту однини і множини та основи презенсу і дієприкметника II, пор. *д. англ.* cnāwan *(знати)* — cnēow — cnēowon — cnāwen; *гот.* falþan *(згортати)* — faífalþ — faífalþum — falþans. У цьому VII клас сильної дієвідміни схожий на її VI клас.

Походження аблауту VII класу і саме формування цього класу сильної дієвідміни багато в чому нез'ясовані. Дехто з дослідників вважає утворення готського претериту шляхом редуплікації найдавнішою і до того ж вихідною формою всіх засвідчених типів утворення претериту дієсловами VII класу. Інші гадають, що в часи германської мовної спільності існувало дві моделі претериту — одна з редуплікацією, яка поширилася в готській мові, і друга без редуплікації, але

з особливим типом аблауту. Ця остання модель і стала основною в дієсловах VII класу скандінавських і західногерманських мов.

У цілому вся германська сильна дієвідміна, що в основному була побудована на індоєвропейському чергуванні **е — о**, в часи ранніх писемних пам'яток становила складну й неоднорідну систему.

Слабка дієвідміна

Ця дієвідміна є специфічною рисою граматичної будови германських мов. Уже в епоху перших писемних пам'яток цей тип дієвідміни охоплював значну більшість дієслів і був продуктивним порівняно з сильною дієвідміною. Число слабких дієслів в усіх германських мовах постійно зростало.

Слабкі дієслова були, в основному, вторинними утвореннями, похідними від іменних і дієслівних основ, наприклад, *гот.* warmjan — *зігрівати,* dragkian — *поїти, д. ісл.* leða — *вести* (від liða — *іти*), heria — *чинити наскоки* (від herr — *військо*), *д. англ.* settan — *ставити, садовити* (від sittan — *сидіти*), endian — *закінчувати, д. в. нім.* tuomen — *судити* (від tuom — *суд*) та ін.

Слабка дієвідміна характеризувалася утворенням претериту і дієприкметника II за допомогою дентального суфікса, що мав фонетичні варіанти в різних мовах і типах дієслів **-d, -t, -þ**. У готській мові переважав суфікс **-d-**, а суфікс **-t-** належав небагатьом дієсловам I класу, що мали довгий кореневий голосний і закінчення кореня на задньоязиковий приголосний, наприклад, waúrkjan *(робити)* — waúrhta. Те саме маємо і в західногерманських мовах, пор. *д. англ.* sēcean *(шукати)* — sōhte, *д. сакс.* thênkian *(думати, гадати)* — thâhta. У скандінавських мовах найпоширенішим варіантом дентального суфікса був **-ð**: calla *(кликати)* — callaða, jafna *(зрівнювати)* — jafnaða. Інші скандінавські варіанти суфікса **-ð** (**-t, -d, -dd**) створилися як наслідок асимілятивних процесів: eyða *(спустошувати)* — eydda, reisa *(піднімати)* — reista, skepja *(творити)* — skapta, selja *(давати)* — seldi.

Питання про походження дентального суфікса досі лишається одним з найбільш дискутованих у порівняльній граматиці германських мов. Одні дослідники шукають йому пояснення в морфологічній будові самих германських мов, інші ж намагаються пояснити його фактами індоєвропейських. Ще на початку XVIII ст. Дідеріх фон Штаде висловив думку, що суфікс слабких дієслів **-d** бере початок від форми претериту германського дієслова *робити* (*гот.* taujan — tawida, *д. в. нім.* tuot — tât, *д. англ.* dōn — dyde), яка перетворилася на суфікс. Цю гіпотезу підтримали Я. Грімм, Ф. Бопп, пізніше в XX ст. Г. Гірт, К. Бур, М. Мейє, Г. Крае, В. М. Жирмунський, Б. О. Ільїш та ін. Основним доказом були готські форми множини претериту nasidêdum, nasidêdun, у яких **-dêdum** є відповідником множини претериту *д. в. нім.* tâtum, *д. сакс.* dôdun, *д. англ.* dydon. Первинні форми з суфіксами, на думку цих вчених, зазнали редукції, стяглися і перетворилися на **-d** та його варіанти в різних германських мовах. Таке тлумачення, однак, не може пояснити деякі особливості форм претериту, наприклад,

готські форми waúrhta — *робив,* kunþa — *знав,* хоч множина претериту цих дієслів і утворювалася за зразком -ded: waurhtedun, kunþedun.

Прихильники індоєвропейського походження дентального показника (насамперед Ф. Бопп) звернули увагу на дієприкметник II із суфіксом -to — тип, дуже поширений в індоєвропейських мовах (пор. *лат.* auditus, laudatus, amatus, *укр.* литий, митий, шитий, *рос.* одетый, разбитый та ін.). Оскільки в германських слабких дієслів суфікс претериту збігався з суфіксом дієприкметника II, вони виводили дентальний суфікс претериту з суфікса -to індоєвропейського дієприкметника II. Дехто з германістів вважає за можливе об'єднати обидва викладені вище пояснення утворення дентального претериту. Ще інші дослідники намагалися пояснити германський дентальний претерит як форми, що походять від окремих форм індоєвропейського минулого часу (медіальний аорист, медіальний перфект), що мали в своєму складі -t.

Так чи так більшість германістів визнає генетичний зв'язок готських форм типу nasidêdum, nasidêdun з претеритом германського дієслова dōn (< *і. е.* *dhe-/*dho-).

Класи слабкої дієвідміни

Слабкі дієслова поділяються на класи за характером суфікса основи презенса. У готській мові було чотири класи слабких дієслів, у решті германських мов — по три. Сам показник класу, тобто суфікс основи презенсу, здебільшого зникав через редукцію і перерозклад основи, що були наслідком стабілізації германського наголосу на початковому складі кореня. Парадигматичний ряд слабких дієслів складався з трьох основних форм — інфінітиву, претериту та дієприкметника II.

І клас слабких дієслів позначався германським суфіксом -j-, який у різних мовах відтворювався як -ia-, -ij-, -i-. Пор.:

гот. nasjan *(рятувати)* — nasida — nasiþs,
sôkjan *(шукати)* — sôkida — sôkiþs,
waúrkjan *(робити)* — waúrhta — waúrhts;
д. ісл. telja *(говорити)* — talða — talðr,
dǿma *(судити)* — dǿmða — dǿmðr;
д. англ. nerian *(рятувати)* — nerede — nered,
dēman *(судити)* — dēmede — dēmed,
tellan *(вважати)* — tealde — teald,
sēcan *(шукати)* — sōhte — sōht;
д. сакс. nerian — nerida — (gi)nerid,
sôkian — sôhta — (gi)sokid;
д. в. нім. nerian — nerita — (gi)nerit,
suohen — suohta — (gi)suohit.

Серед дієслів цього класу було багато каузативних, наприклад, *гот.* satjan, *д. англ.* settan, *д. в. нім.* trenkan.

Готська мова зберегла (за винятком дієслів типу waúrkjan) основотворчий суфікс у всіх формах претериту (nasida, nasidês, nasida, nasidêdum, nasidêduþ, nasidêdun). У скандінавських суфікс у претериті і дієприкметнику II всіх дієслів випадає (синкопа серединних складів). У дієслів з довгим кореневим складом голосний кореня зазнавав умлауту (dǿmða, dǿmðr), дієслова ж з коротким складом кореня дії умлауту не зазнавали. У західногерманських мовах суфікс **-i-/-e-** зберігався в дієслів з коротким складом кореня і випадав у довгоскладових дієслів, хоч ця загальна тенденція часто порушувалася дією аналогії.

У дієприкметнику II давньоверхньонімецька і давньосаксонська мови зберігають голосний основи, у давньоанглійській він міг випадати.

Голосний кореня зазнавав палатального умлауту (*д. англ.* nerian, ferian), якщо приголосний кореня не подовжувався за правилом західногерманського подовження (гемінації) приголосних (див. стор. 59).

Група давньоанглійських дієслів першого класу (так звані неправильні дієслова) характеризувалася тим, що не мала суфікса **-j-** у претериті і тому не виявляла умлауту в цих формах: sēcan *(шукати)* — sōhte, wyrc(e)an *(робити)* — worhte, ræc(e)an *(простягати)* — rāhte. У давньоверхньонімецькій мові це явище властиве довгоскладовим дієсловам, наприклад, hôren *(чути)* — hôrta, senten *(посилати)* — sante.

II клас об'єднував значне число германських дієслів. Він був продуктивним і притягав до себе новоутворені та запозичені з інших мов дієслова. До нього належало багато дієслів, утворених від основ іменників та прикметників. У морфологічному відношенні II клас характеризувався спільногерманським основотворчим суфіксом **-o-** (*сканд.* **-a-, -oe-**). Пор.:

гот. salbôn *(мастити)* — salbôda — salbôþs;
д. ісл. kalla *(кликати)* — kallaða — kallaðr,
lita *(фарбувати)* — litaða — litaðr;
д. англ. endian *(кінчати)* — endode — endod,
sceawian *(бачити)* — sceawode — sceawod;
д. в. нім. machôn *(робити)* — machôta — gimachot.

У давньоанглійській мові основотворчий суфікс в інфінітиві та презенсі спочатку виявлявся як **-oja-**, потім редукувався до **-i-**, і таким чином склалося характерне закінчення цих дієслів: wundrian — *дивуватися,* macian — *робити,* hopian — *сподіватися.*

Завдяки збереженню основотворчого суфікса дієслова II класу чітко відділяли корінь від дентального суфікса, уникаючи через це асимілятивних процесів. Тому вони були зручною формотворчою і словотворчою моделлю.

III клас слабких дієслів мав суфікс **-ai-**, який виступав лише в готській мові і то тільки в претериті та дієприкметнику II, в основі ж презенсу було чергування **a** — **ai**. В інших германських мовах суфікс випадав або виступав як **-e-**. Пор.:

гот. haban *(мати)* — habaida — habaiþs;
д. ісл. vaka *(не спати)* — vakða — vakat;
д. англ. habban *(мати)* — hæfde — hæfd,
secgean *(говорити)* — sægde, sǣde — sægd, sǣd;
д. в. нім. haben *(мати)* — habêta — gihabêt.

Цей клас слабкої дієвідміни був нечисленним, за винятком давньоверхньонімецької мови, де число дієслів, що входили до нього, зростало за рахунок утворених від прикметників, найчастіше зі значенням переходу в інший стан: alten — *старіти,* irbleichen — *збліднути* тощо. Серед скандінавських тільки в давньоісландській мові існувало кілька дієслів III класу: ðola — *терпіти,* horfa — *повертатися,* gá — *помічати* та ін. У давньоанглійській мові їх теж налічувалося небагато: habban, libban, secg(e)an, smēagan, fēohan.

IV клас як морфологічний тип виділяється тільки в готській мові. Це була група неперехідних дієслів зі значенням починання дії або стану, за деякими винятками вони походили від сильних дієслів або від прикметників. Наприклад: gawaknan — *прокидатися,* andbundnan — *розв'язатися,* gaskaidnan — *розділитися,* fralusnan — *згубитися,* usbruknan — *розламатися,* mikilnan — *збільшуватися,* gadauþnan — *змертвіти, померти.* Вони характеризувалися основотворчим суфіксом **-n-** (**-na-**) у презенсі та суфіксом **-nô-** в претериті: fullnan — *наповнитися* — fullnoda.

Претерито-презентні дієслова

Серед інших германських дієслів ці відрізняються тим, що їх форми теперішнього часу за походженням є формами минулого часу сильних дієслів. Таке перенесення показників часової форми і переосмислення її змісту пояснюється тим, що сильному германському претериту, спорідненому з індоєвропейським перфектом, було властиве на початку видове значення. Індоєвропейський перфект був граматичною формою, що виражала завершеність, результативність процесу, наприклад, *лат.* memini — *пам'ятаю* історично є перфектом зі значенням *запам'ятав, утримав у пам'яті,* а отже, й *тримаю в пам'яті, пам'ятаю.* Перенесення (транспозиція) форм сильного минулого часу в парадигму теперішнього було цілковитим у готській і в скандінавських мовах. Форми теперішнього часу однини й множини претерито-презентних дієслів у цих мовах повністю збігаються з формами минулого часу сильних дієслів. У західногерманських мовах друга особа однини теперішнього часу претерито-презентних дієслів виявляла відхилення від зразка другої особи однини презенсу сильної дієвідміни, тобто замість аблауту, властивого формі множини, і закінчення **-e**, **-i** (пор. *д. англ.* bunde — *ти в'язав, д. в. нім.* bunti і *д. англ.* bundon — *в'язали*) друга особа однини мала закінчення перфектного походження, як у готській і в скандінавських мовах, пор.: *гот.* skalt — *мушу, д. ісл.* skalt, *д. англ.* scealt, *д. в. нім.* skalt. Минулий час у претерито-презентних дієслів розвинувся за зразком слабкої дієвідміни, тобто утворювався додаванням дентального суфікса до основи презенсу: *гот.*

skulda — *мусив,* mahta — *міг; д. ісл.* skylda, matta; *д. англ.* scealde, mealte; *д. в. нім.* skolta, mahta.

Інфінітив та дієприкметник II у тих випадках, коли вони в цих дієслів засвідчені, також утворювалися від основи множини презенсу: *д. англ.* cunnan *(знати)* — cūþ *(знаний); д. в. нім.* kunnan, kund; *гот.* kunnan, kunþs.

За характером чергування голосного кореня претерито-презентні дієслова групуються в такі ряди аблауту:

	1-а особа одн. през.	1-а особа множ. през.	1-а особа одн. прет.	Дієприкметник II	Інфінітив
I клас: *гот.*	wait (*знати*)	witum	wissa	wiss	witan
	aíh (*мати*)	aigum, aihum	aihta	—	aihan
д. ісл.	veit	vitum	vissa	vitat	vita
	á	eigum	átta	átt	eiga
д. англ.	wāt	witon	wisse, wiste	witen	witan
	āh	āʒon	āhte	ǣʒen	aʒan
д. в. нім.	weiz	wízzum	wessa, wissa, -sta	giwizzan	wizzan
II клас: *гот.*	daug	—	—	—	—
д. англ.	deaʒ	duʒon	—	—	duʒan
д. в. нім.	toug	tugum	tohta	—	—
III клас: *гот.*	kann	kunnum	kunþa	kunþs	kunna
д. ісл.	kann	kunnum	kunna	kunnat	kunna
д. англ.	can(n)	cunnon	cūþe	cūþ, cunnen	cunnan
д. в. нім.	kann	kunnum	konda	kund	kunnan
IV клас: *гот.*	skal	skulum	skulda	skulds	skulan
д. ісл.	skal	skulum	skylda	—	skulu
д. англ.	sċeal	sculon	sceolde	—	sculan
д. в. нім.	skal	skulum	skolta	—	skolan
V клас: *гот.*	ganah	—	—	—	—
д. ісл.	—	—	—	—	—
д. англ.	ʒeneah	ʒenugon	ʒenohte	ʒenugen	—
д. в. нім.	ganah	—	—	—	—

Аблаут V класу виявляє й дієслово *могти,* за винятком множини презенсу:

гот.	mag	magum	mahta	mahts	magan
д. ісл.	má	magum	mátta	mátt	mega
д. англ.	mǣg	magon	meahte	mihten	magan
VI клас: *гот.*	ga-mot	—	gamosta	gamostedun	—
д. англ.	mōt	mōton	mōste	mōsten	—
д. в. нім.	muoz	muozun	muosta	—	—

Претерито-презентні дієслова об'єднувало в одну групу також їхнє лексичне значення, яке в цілому зводилося до загального поняття

«стан свідомості», тобто ставлення до явищ реальної дійсності, оцінка їх у людському мисленні. Саме на цьому грунті ті претерито-презентні дієслова, що збереглися в германських мовах, розвинулися в модальні дієслова: *д. ісл.* skulu — *бути зобов'язаним, д. швед.* skula, *д. ісл.* munu — *мати намір,* mega — *могти; д. англ.* sceal > shall, mæg > > may, moste > must, cann > can, ahte > ought; *д. в. нім.* skal > > soll, kunnan > können, magan > mögen, durfan > dürfen.

Неправильні дієслова

Так званих неправильних (іррегулярних) дієслів у германських мовах дуже мало. До них належать дієслова *бути* та *хотіти,* засвідчені у всіх германських мовах, та кілька атематичних дієслів, властивих тільки західногерманським мовам,— *робити* та *іти.*

Дієслово *бути* відзначене у всіх індоєвропейських мовах суплетивністю, тобто його форми утворюються не від одного кореня, а від кількох: *і. е.* *es-,*bhu-, *ues-. Це можна бачити, зіставляючи словоформи цього дієслова в різних мовах, наприклад форму першої особи однини теперішнього часу: *д. інд.* as-mi, *грецьк.* ei-mi, *д. слов.* есмь, *лат.* sum; третю особу однини теперішнього часу: *д. інд.* asti, *грецьк.* esti, *лат.* est, *д. слов.* есть; всі вони утворені від кореня *es-. Від кореня *bhu- утворені *лат.* fui — *був, грецьк.* phyo, *д. слов.* бимь — *був би;* від кореня *ues-: *д. інд.* vasati — *перебуває, живе.*

У відмінюванні цих дієслів у германських мовах представлені всі три корені, проте розподіл їх у мовах та співвідношення між собою неоднакові. У готській і скандінавських мовах основа презенсу утворюється тільки від es-, а в західногерманських мовах презенс утворюється також і від bhu-. Основа претериту утворюється від кореня ues-, а фактично від сильного дієслова V класу (*гот.* wisan, *д. ісл.* vera < vesa, *д. англ.* wesan, *д. в. нім.* wesan, *д. сакс.* wesen, *д. фриз.* wesa). Це дієслово тільки в готській мові утворювало форму презенсу з значенням *зоставатися, існувати,* в решті ж германських мов воно було вихідною формою претериту.

Лише від кореня ues- утворюється імператив (у готській мові не засвідчений), інфінітив та дієприкметник I, за винятком давньоанглійської мови, де в цьому формотворенні бере участь також і корінь bhu-.

Парадигма германського дієслова *бути*

Теперішній час індикативу

	Гот.	*Д. ісл.*	*Д. англ.*	*Д. в. нім.*
Одн. *1-а ос.*	im	em, er	ēom, ēam, bēom	bim, bin
2-а ос.	is	est	eart, bist	bis(t)
3-я ос.	ist	es	is, biþ	ist
Множ. 1-а ос.	sijum	erum	sind, -on bēoð	birum
2-а ос.	sijus	eruð	sind, -on	birut

	3-я ос.	sind	eru	bēoð sind, -on bēoþ	sind

Теперішній час оптативу

Одн.	*1-а ос.*	sijau	sía		sî
	2-а ос.	sijais	sér	sī, sīe bēo, bīo	sîs(t)
	3-я ос.	sijai	sé		sî
Множ.	*1-а ос.*	sjaima	sém		sîm
	2-а ос.	sjai	sé	sīn, sīen, bēon	sît
	3-я ос.	sjaina	sé		sîn

Претерит індикативу

Одн.	*1-а ос.*	was	var	wæs	was
	2-а ос.	wast	vart	wǣre	wâri
	3-я ос.	was	var	wæs	was
Множ.	*1-а ос.*	wêsum	várum		wârum, -un
	2-а ос.	wêsuþ	váruð	wǣron	wâru(n)t
	3-я ос.	wesun	váru		wârun
Імператив не засвідч. *2-а ос. одн.* і *множ.*			ves	bīo, bēo, wes, bīoð, bēoð, wesað	wis weset
Інфінітив			(at)wisan	vesa	bīon, bēon, wesan	wesan
Дієприкметник I			wisands	vesandi	bēonde, wesende	wesanti

Як видно з цієї таблиці, готоскандінавська парадигма побудована на використанні кореня es-, а західногерманські мови використовують також корінь **bhu-**, утворюючи злиті (контаміновані) форми: *д. англ.* beom, bist, *д. в. нім.* bim, bist.

Давньоанглійська мова виявляє паралелізм, дублетність форм презенсу однини і множини індикативу й оптативу: ēom, ēam, bēom; sind, sindon, bēoð; sīe, bēo; sīen, bēon. Ця дублетність пізніше зникає, і в загальнолітературній мові утверджуються форми індикативу від **es-**, а в обмежених стилістично і граматично випадках зберігається вживання презенсу оптативу (Subjunctive I), форми якого утворені від **bhu-**. Крім того, в давньоанглійській мові засвідчені форми від іншого варіанта es-, а саме ***ez-** (у скандінавських та західногерманських мовах він став ***er-** внаслідок ротацизму). Це видно з порівняння діалектних форм — уесекської eart і англьських earþ, arþ та earon, aron. У давньоскандінавській мові відпало закінчення третьої особи однини презенсу **-t**. Це відпадіння **-t** властиве також інгвеонській групі мов — давньоанглійській, давньосаксонській і давньофризькій, але в них зберігається й стара форма з **-t**: ist.

Іменні форми дієслова

У давньогерманських мовах дієслова мали три іменні форми — інфінітив, дієприкметник I та дієприкметник II. Інфінітив за походженням був віддієслівним іменником, що тільки називав дію, не відбиваючи при цьому її процесність, часові, видові, станові та модальні відношення, не вказуючи також на виконавця дії (агенса). Така нейтральність інфінітиву є однією з характерних рис германської системи дієслова. У своєму морфемному складі інфінітив мав індоєвропейський суфікс **-no** (**-an**), що особливо чітко виступав у західногерманських мовах у відмінюваних формах інфінітиву (так званий герундіальний інфінітив, герундій), у яких **-n** поширювався суфіксом **-j-**, утворюючи суфікс **-nja-**. При цьому відбувалось подовження **-n**, що на письмі передавалось подвоєнням літери, наприклад, *д. англ.* berennes, родов. відм. від beran — *нести* (пор. *укр. носіння*), *д. в. нім.* nemannes від neman. Форма давального відмінка характеризувалась крім відмінкового закінчення також прийменником (*д. англ.* tō berenne, *д. в. нім.* zi beranne, *д. сакс.* tô berann(i)a) і вживалась адвербіально як обставина мети, наприклад: þæt trēow wǣs gōd tō ētanne — *те дерево було добрим на їжу (їстівне)*.

Інфінітив, що був, власне, скам'янілою решткою відміни іменників, які належали до типу основ на **-nja-**, входив до системи дієслова поступово, долаючи свою іменну природу та набуваючи дієслівних характеристик. Одним з таких кроків був розвиток описового інфінітиву, який утворювався сполученням інфінітиву дієслів *мати, бути, ставати* та дієприкметника II. Такі складні форми інфінітиву зрідка трапляються в готській мові (wisan, waírþan та дієприкметник II), де вони мали пасивний зміст і дорівнювали в цьому відношенні інфінітивові дієслова IV класу слабкої відміни на **-nan**, як то: gafulnan — *наповнюватись* та ін. У західногерманських та скандінавських мовах складна форма інфінітива (інфінітив II), що утворювалась сполученням інфінітива дієслова *мати* та дієприкметника II, стала означати дію, яка передувала іншій дії в часі. Наприклад, *д. ісл.* ek gat her verit hafa Gunnar — *я думаю, що тут був (перебував) Гуннар; сер. англ.* better hym hadde ybe haue bileued þer — *для нього було б краще лишитися там; сер. в. нім.* du möhtest wol gedaget hân — *ти міг би змовкнути*. Цим аналітична форма інфінітиву, що була новим елементом у морфологічній структурі, відрізнялася від давнього простого інфінітиву, який означав дію безвідносно до часу або одночасовість двох дій (дії інфінітиву та дії, вираженої особовою формою дієслова). Таким чином, в германських мовах розвивається часова диференціація інфінітиву і складається функціональне й змістове протиставлення інфінітиву I інфінітивові II.

В ісландській мові розвинувся ще один інфінітив II, що мав закінчення **-u**. Він утворювався від небагатьох дієслів, головним чином модальних, наприклад, skyldu, vildu, mundu від дієслів skulu — *мусити*, vilja — *хотіти*, munu — *мати намір*, наприклад: konungr kvað hann fara skyldu — *король сказав, що він повинен їхати*. Для скандінавських мов було також характерним вживання частки **at** при

інфінітиві: nú sé ek þik enga gjǫf hafa til at gefa — *не маю я зараз ніякого подарунку (щоб) дати;* nú er þar til máls at taka — *тепер треба розповісти.*

Дієприкметник. Він існував у германських мовах в двох формах: дієприкметник теперішнього часу (перший) і дієприкметник минулого часу (другий). Дієприкметник I у всіх типів дієслів утворювався від основи презенсу додаванням суфікса **-nd-**, спорідненого з індоєвропейським суфіксом **-nt-**, який мали дієприкметники активного значення, наприклад, *д. інд.* bhārant — *той, хто приносить, грецьк.* feront, *гот.* bairand, *д. англ.* berende, *д. ісл.* berandi.

Дієприкметник II утворювався за допомогою суфіксів **-n** та **-d** (**-þ**, **-t**) залежно від типу дієвідміни. У сильних дієслів основа дієприкметника II, тобто четверта основна форма дієслова, мала в більшості дієслів нульовий ступінь аблауту + тематичний (з'єднуючий) голосний. До цієї основи додається суфікс, генетично тотожний інфінітивному суфіксу **-n**, наприклад, *гот.* baúr-a-n-s, numa-n-s-, *д. ісл.* bor-i-nn, *д. англ.* bor-e-n. У слабких дієслів основа дієприкметника була однаковою з основою претериту. Дієприкметник II цих дієслів утворювався додаванням дентального суфікса до основи: *гот.* nas-i-þ-s — *врятований,* salb-ô-þ-s — *змащений, д. ісл.* kallaðr — *названий, д. англ.* mac-o-d — *зроблений, д. в. нім.* giner-i-t — *врятований.*

Основною змістовою ознакою дієприкметника I була активність. Називаючи якусь ознаку, що походила від дії, дієприкметник I підкреслював, що її створив суб'єкт дії, пор. *гот.* gakunnaiþ blômans haiþjos, ƀaiwa wahsjand — *пізнайте (гляньте на) квіти польові, як вони ростуть (ростучі);* stibna wopjandins in auþidai — *голос, що волає в пустелі; д. англ.* hē ȝefeoll on þā flōr ... ond þūs singende cwæþ — *він упав на підлогу і так, співаючи, сказав...* . Активне значення дієприкметника I не залежало від перехідності чи неперехідності дієслова, пор. *гот.* nimands — *той, що бере,* і qimands— *той, що приходить.* Другою змістовою характеристикою дієприкметника I була незавершеність, тривалість процесу, що став ознакою. Часова диференціація значення дієприкметника I залежала від часової форми дієслова-присудка. У контексті речення дієприкметник I, наприклад, *гот.* bidjand міг означати *той, хто просить,* або *той, хто просив.*

Змістова характеристика дієприкметника II була неоднаковою в перехідних і неперехідних дієслів. У перехідних дієслів дієприкметник II мав пасивне значення, тобто він вказував, що граматичний суб'єкт не був творцем ознаки — наслідку дії, а лише перебував у певному стані, створеному якимсь зовнішнім чинником. Наприклад, *д. англ.* hīora cyning wǣs ȝewundod on þǣm ȝefeohte — *їхній король був поранений у тім бою.* У неперехідних дієслів дієприкметник II мав активне значення, наприклад, *д. англ.* Hǣsten ... wæs þā ūt āfaren on herȝas — *Хестен вирушив звідти на війну.*

У видовому відношенні дієприкметник II, на відміну від дієприкметника I, означав завершеність дії, її результативність, наприклад, *гот.* numans — *взятий,* gripans — *схоплений.* Показником видового змісту завершеності процесу був і префікс **ga-**, **gi-**, **ge-**, який часто додавали до дієприкметника II та інфінітиву: *гот.* gataíran — *розірвати,*

д. в. нім. gaswigen — *змовклий, д. англ.* ȝeealdod — *постарілий.* Пізніше цей префікс зберігся тільки в німецькій мові.

Дієприкметники I та II вживалися також як складові елементи описових конструкцій, що пізніше розвинулись у германських мовах в аналітичні дієслівні форми з видо-часовим змістом, здатні характеризувати дію як тривалу, як дію в процесі її розвитку чи, навпаки, як завершену в плані минулого або теперішнього часу. Дієприкметник II в сполученні з дієсловами *бути, ставати* утворював описові звороти, що передавали пасивний стан.

§ 20. ТИПИ І СПОСОБИ СЛОВОТВОРЕННЯ В ДАВНІХ ГЕРМАНСЬКИХ МОВАХ

Основними способами творення нових слів у давніх германських мовах були афіксація, словоскладення і меншою мірою зміна кореневого голосного (аблаут). Одним з найважливіших була суфіксація, особливо продуктивна в сфері імені. Основотворчі суфікси в давньогерманських мовах вже втрачали своє первинне значення і набували словотворчої функції, пор., наприклад, *гот.* hairda — *череда,* основа на **-o-**, *жін. р.* і hairdeis — *чередник,* основа на **-a-**, *чол. р.* З так званих «чистих» суфіксів дуже продуктивним був германський суфікс **-ari-** (*гот.* **-areis**, *д. ісл.* **-ari**, **-eri**, *д. англ.* **-ere**, *д. фриз.* **-er**, **-ere**, *д. сакс.* **-eri**, **-ari**, *д. в. нім.* **-ari**). З його допомогою утворювалися назви професій, занять, дійових осіб, наприклад: *д. англ.* fiscere, *д. в. нім.* fiskâri — *рибалка.* В германські мови він був запозичений з латинської, де мав форму **-ārius**, пор. *лат.* monetārius, *д. фриз.* menotere, *д. сакс.* muniteri, *д. в. нім.* munizzâri — *чеканщик монет;* вживався й самостійно в германських словах: *гот.* bokareis, *д. англ.* bōcere, *д. в. нім.* buachâri — *книжник.* Дуже продуктивним у всіх германських мовах був суфікс **-ing**, **-ung**, що використовувався в прізвиськах, назвах племен і народностей, мешканців певної місцевості та ін. Часом він мав і зменшувальне значення: *д. англ.* lytlinȝ — *дитина, д. в. нім.* weidelinc — *човник.*

Зменшувальне значення мали також германські суфікси: **-l**, наприклад: *д. ісл.* kistill від kista — *ящик, д. англ.* cyrnel від corn — *зерно, гот.* barnilo від barn — *дитина,* власні імена Attila — дослівно *батенько,* Wulfila — дослівно *вовченя;* **-k**, наприклад: *д. ісл.* boli — *осел, д. англ.* bolluca — *осленя;* **-ina**, наприклад: *гот.* gaitein, *д. англ.* ȝāten, *д. в. нім.* geizzin — *цапеня* та ін.

Широко вживалися суфікси в творенні прикметників, наприклад: **-ig**: *гот.* stainahs — *кам'янистий, д. англ.* stānigȝ, *д. в. нім.* muotig — *гот.* mōdags *(гнівний), д. англ.* mōdigȝ, *д. сакс.* môdag, **-isk**: *гот.* mannisks — *чоловічий, д. англ.* mennisc, *д. сакс.* mannisk, *д. в. нім.* mennisc (звідки сучасне Mensch).

Пізніше почали виникати нові суфікси шляхом переосмислення другого компонента складного слова, наприклад: **-lîk**, *д. в. нім.* kindlîh — *дитячий, д. англ.* cild—līc, *д. ісл.* barn-ligr; **-haft**, *гот.* andahafts — *щасливий, д. в. нім.* sunthaft — *гріховний* та ін.

Префіксація була найпоширенішою в дієслові. Розвиток префіксальних утворень ішов шляхом перетворень конструкції з повнозначного слова або основи і прийменника чи прислівника на конструкцію з префіксом. Прикладом можуть бути германські префікси місця: *гот.* **bi-** (bistandan — *стояти навколо,* bibindan — *обв'язувати*); *д. англ.* **be-, bi-** (bestandan — *стояти біля, навколо, оточувати,* besēon — *оглядатися навколо*), *д. сакс.* **bi-** (biwindan — *оточувати*), *д. в. нім.* **bi-, be-** (bistandan — *стояти навколо*); *гот.* **in-** (insaian — *сіяти всередину*), *д. англ.* **in-** (instæpen — *ввійти,* inʒān — *ввійти всередину*), *д. сакс.* **in-** (ingân — *ввійти*), *д. в. нім.* in- (ingangan — *ввійти*); *гот.* **uf-** (ufrakjan — *підняти*); *д. англ.* **up-** вживається як прислівник; *д. сакс.* **upp-** (uppsehan — *дивитися вгору,* upprinnan — *зійти*); *д. в. нім.* **uf-** (ûfgangen — *зійти*).

Зміна кореневого голосного (аблаут) уже на найдавніших етапах розвитку германських мов не вживається як цілком самостійний спосіб творення нових слів, а звичайно супроводиться приєднанням до кореня основотворчого елемента або суфікса, наприклад, гот. bairan *(нести)* — bar-n *(дитина)* — bar-ms *(черево)*. Отже, аблаут комбінується з афіксацією. Те саме спостерігаємо в дієслові: гот. brinnan, *д. англ.* beornan, biernan, *д. сакс., д. в. нім.* brinnan *(горіти)* — *гот.* ga-brann-ja-n *(спалювати), д. англ.* brenn-ia-n, *д. в. нім.* brennen < < * branian *(запалювати)*.

Словоскладення властиве усім індоєвропейським мовам, але особливо значного розвитку воно набуло в санскриті, грецькій мові та в германських мовах. Істотною рисою структури складних слів є тісний зв'язок їхніх складників — основ. Через це вони набувають змістової цілісності і функціонують як окремі лексичні одиниці.

Тісне поєднання морфем-основ досягається єдністю наголосу, єдністю морфологічної і синтаксичної функції. Так виникають складні слова типу *гот.* fôtu-baúrd — *стільчик* (для ніг), *д. в. нім.* wazzar-faz — *посуд на воду,* war-sago — *пророк, д. англ.* gold-smiþ — *ювелір, д. ісл.* gair-laukr — *часник*. Найбільш поширені у германських мовах складні іменники і прикметники, рідше зустрічаються складні дієслова.

Особливо багато складних слів у словнику давньогерманського епосу, де вони функціонували як постійні епітети — прикраси, характерні для героїчного стилю, наприклад: *д. англ.* siʒe-rof — *уславлений перемогою,* ellen-rof — *герой, звитяжець,* guþ-beorn — *бойова зброя, д. ісл.* storwirki — *подвиг* та ін.

§ 21. ДАВНЬОГЕРМАНСЬКА ЛЕКСИКА

Джерелами відомостей про найдавнішу лексику германських мов були: а) рунічні написи, б) топоніміка, в) записи зв'язних текстів пізнішого часу після рунічних написів, г) сучасна лексика германських мов, опрацьована порівняльно-історичним методом. Мовний словник складається протягом довгого часу, тому, вивчаючи його, можна визначити хронологічні шари лексики — слова спільноіндоєвропейські, спільногерманські, слова часів виділення окремих германських мов.

Розшарування словника відбувається й на основі лексичного значення слів — за певними семантичними сферами (наприклад, явища природи, виробнича діяльність, духовне життя тощо). Стилістичне розшарування виявляється у виділенні в словнику його нейтральної загальновживаної частини і лексики, стилістично забарвленої (поетичної, ділової, книжної, професійної тощо). Усі ці хронологічні, етимологічні, семантичні й стилістичні шари лексики визначаються за допомогою порівняння германського словника з лексикою інших індоєвропейських мов або, у вужчому плані, порівнюючи лексику в межах германської мовної групи.

Спільноіндоєвропейська лексика германських мов

Слова спільноіндоєвропейського кореня мають переважно конкретне лексичне значення. Вони відбивають навколишній світ, явища природи, речі, потрібні людині для існування. У їх семантиці відбивались процеси виробничої діяльності, форми родинно-суспільних відносин, наслідки розумово-пізнавальної діяльності тощо. За спільністю чи близькістю лексичного значення виділяються такі семантичні групи слів:

1. Явища природи: небесні світила, атмосферні явища, рельєф земної поверхні (вода, суходіл, гора, низина), пори року, періоди доби (день, ніч). Наприклад:

Сонце: *гот.* sunnō, sauil, *лат.* sōl, *д. ісл.* sól, *грецьк.* hēlios, *д. англ.* sunna, *д. слов.* слъньце, *д. в. нім.* sunna.

Місяць: *гот.* mêna, *д. ісл.* man, *д. англ.* mōna, *д. в. нім.* mâno, *лат.* mensis, *грецьк.* men, *д. слов.* мѣсѧць, *пол.* miesiąc.

Дощ: *гот.* rign, *д. ісл.* regn, *д. англ.* reȝn, *д. в. нім.* regan, *лат.* rigō — *зрошую, лит.* rōkia, rōkti — *дощити, укр.* мряка.

Сніг: *гот.* snaiws, *д. ісл.* snær, *д. англ.* snāw, *д. в. нім.* snêo, *д. слов.* снѣгъ, *д. прус.* snaygis, *лит.* (діал.) isnaigas, *лат.* nix, *д. ірл.* snehti (множ.).

Холод, мерзнути: *сп. і. е.* корінь *gel-, *гот.* kalds — *холодний, д. англ.* ceald, *д. в. нім.* kalt, *д. ісл.* kaldur, *д. англ.* cēlan — *мерзнути, д. в. нім.* kuolan, *д. ісл.* køla, *лат.* gelu — *холод,* gelare — *замерзати, лит.* geluma — *великий мороз, д. рос.* голоть — *лід, укр.* ожеледь.

Вода, річка, море: *гот.* aƕa *річка, вóди, д. ісл.* á — *річка, д. англ.* ēa — *річка, вода, д. в. нім.* aha — *вода, лат.* aqua, *латиськ.* aka — *джерело, криниця, гот.* marei — *море, д. ісл.* mar, *д. англ.* mere, *д. фриз.* mar, *д. в. нім.* meri, *д. сакс.* meri, *д. англ.* mōr — *болото, д. сакс.* môr, *д. в. нім.* muor, *лат.* mare, *д. слов.* море, *лит.* mãre, *латиськ.* mare, mara — *затока, д. ісл.* muir — *море.*

Земля, незайнята земля: *гот.* land — *земля, країна, д. ісл.* land, *д. англ.* land, *д. сакс.* land, *д. в. нім.* lant. У кельтських мовах *вільна, незайнята земля: д. ірл.* land, lann, *уельськ.* llan, *брет.* lann — *степ.*

Горб, гора: *д. англ.* hyll — *пагорб, лит.* kalnas — *гора, лат.* collis — *пагорб, латиськ.* kalns — *гора.*

Долина, діл, яма: *гот.* dal — *долина, д. ісл.* dalr — *долина, д. англ.* dæl, *д. в. нім.* tal, *грецьк.* tholos — *печера, д. слов.* долъ.

2. Назви диких тварин:

Ведмідь: *д. ісл.* bjorn, *д. англ.* bera, *д. в. нім.* bero, *лит.* béras. Ці назви виводяться з індоєвропейського кореня *ber-, пор. *укр.* бурий.

Вовк: *гот.* wulfs, *д. ісл.* ulfr, *д. англ.* wulf, *д. в. нім.* wolf, *д. інд.* vrkas, *грецьк.* lukos, *лат.* lupus, *лит.* vilkas, *латиськ.* vilks, *д. слов.* влъкъ.

Олень, козуля: *д. ісл.* hjortr, *д. англ.* heorot, *д. сакс.* hirot, *д. в. нім.* hiruz; у балтійських і слов'янських мовах на початку слова k або s: *лит.* karve — *корова, латиськ.* sirna — *козуля, д. слов.* крава, сърна.

3. Назви рослин.

При зміні географічного середовища внаслідок міграції племен були можливі перенесення назв з одних видів рослин на інші.

Бук: *д. англ.* bōc-trēo — *букове дерево, д. в. нім.* buohha, *лат.* phagus — *бук, грецьк.* phagos — *дуб, укр.* бук, *пол.* buk, *гот.* boka, *д. ісл.* bok, як і *д. слов.* боукы, *род. відм.* боукъве розвинули значення *літера, книжка.*

Береза: *д. ісл.* bjǫrk, *д. англ.* beorc, birce, *д. в. нім.* birihha, *д. слов.* бръза, *лит.* beržas, *д. прус.* berse.

4. Назви птахів:

Качка: *д. ісл.* ǫnd, *д. англ.* æned, *д. в. нім.* anut, *лат.* anas, *род. відм.* anatis, *лит.* antis, *рос.* утка.

5. Слова розряду «фізична природа людини» (назва людини, частин її тіла, їх діяльності):

Людина: *гот.* guma, *д. ісл.* gumi, *д. англ.* ȝuma, *д. в. нім.* gomo, *лат.* homo, *лит.* žmōgus. Ці назви походять від кореня *земля, грунт,* пор. *лат.* humus, *лит.* zeme, *укр.* земля.

Вухо: *гот.* auso, *д. ісл.* eyra, *д. англ.* ēare, *д. в. нім.* ôra, *лат.* auris, *грецьк.* ous, *рос.* ухо.

Ніс: *д. ісл.* ǫs, *д. англ.* nosu, *д. в. нім.* nasa, *лит.* nãsus, *д. слов.* носъ, *д. інд.* nas.

Серце: *гот.* haírto, *д. ісл.* hjarta, *д. англ.* heorte, *д. в. нім.* herza, *лат.* cor, *род. відм.* cordis, *грецьк.* kardia, *д. слов.* сръдьце.

6. Родичі (кревні):

Батько: *гот.* fadar, *д. ісл.* faðir, *д. англ.* fæder, *д. в. нім.* fater, *д. інд.* pitā́(r), *грецьк.* patér, *лат.* pater.

Мати: *д. ісл.* móðir, *д. англ.* mōdor, *д. в. нім.* muoter, *д. інд.* mātā́(r), *вірм.* mair, *грецьк.* mēter, *лат.* māter, *ірл.* mathir, *лит.* mótina, *латиськ.* mâte, *д. прус.* mūt, *д. слов.* мати, *род. відм.* матере.

Дочка: *гот.* daúhtar, *д. ісл.* dóttir, *рун.* dohtrir *(множ.), д. англ.* dóhtor, *д. в. нім.* tohter, *д. інд.* duhita, *грецьк.* duhater, *лит.* dukte, *род. відм.* dukters, *д. прус.* dukti, *д. слов.* дъшти, *род. відм.* дъштере.

Син: *гот.* sunus, *д. ісл.* sonr, *д. англ.* sunu, *д. в. нім.* sunu, *д. слов.* сынъ.

Брат: *гот.* brōþar, *д. ісл.* bróðir, *д. англ.* brōþor, *д. в. нім.* bruoder, *д. інд.* bhrā́tar, *грецьк.* fratér, *лат.* frāter, *ірл.* brāthir, *д. прус.* brati, *лит.* brotērelis — *братчик, д. слов.* братръ, братъ.

Сестра: *гот.* swistar, *д. ісл.* systir, *д. англ.* sweostor, *д. в. нім.* swestar, swistar, *д. інд.* svásār, *лат.* soror < *suesor, *д. ірл.* siur, *д. слов.* сестра.

7. Слова, пов'язані з виробничою діяльністю людини, її суспільним життям, розумовою діяльністю.

а) Тваринництво:

Худоба: *гот.* faíhu, *д. ісл.* fé, *д. англ.* fēoh, *д. в. нім.* fihо, fihu, *лат.* pecus (звідси pecunia — *гроші*, також *суч. англ.* fee — *гонорар* від *д. англ.* fēoh — *худоба*). Такого ж походження *гот.* skatts — *гроші, монета, д. ісл.* skattr — *гроші, данина, д. сакс.* skat, *множ.* skattôs — *гроші, д. англ.* sceatt, *д. в. нім.* scaz — *гроші, майно, суч. нім.* Schatz — *скарб, д. слов.* скотъ.

Корова: *д. ісл.* kýr, *д. англ.* cū, *д. в. нім.* kuo. Індоєвропейський корінь *gow- виявляється в *д. інд.* gāus — *рогата худоба, вірм.* kov — *корова, латиськ.* guovs — *велика рогата худоба, лат.* bōs, *род. відм.* bovis — *бик, грецьк.* bous — *бик, д. слов.* говядо — *велика рогата худоба.*

Віл: *гот.* aúhsa, *д. англ.* oxa, *д. в. нім.* ohso, *д. інд.* ukšan.

Свиня: *гот.* swein, *д. ісл.* svín, *д. англ.* swín, *д. в нім.* swîn, *д. інд.* sūkarás від sus — *та, що народжує, лат.* sūs — *свиня,* suīnus — *свинячий, д. слов.* свиния.

Молоко: *гот.* miluks, *д. ісл.* mjolk, *д. англ.* miluc, *д. в. нім.* miluh, *лат.* mulgere — *доїти, лит.* mālkas — *ковток, д. слов.* млеко.

Вовна: *гот.* wulla, *д. англ.* wull, *д. в. нім.* wolla, *д. інд.* ūrnā, *грецьк.* lēnos, *лат.* lana, *лит.* vīlna — *волосина, латиськ.* vilna — *вовна, д. слов.* вълна.

б) Рільництво:

Орати: *гот.* arjan, *д. ісл.* eria, *д. англ.* erian, *д. в. нім.* erran, *лат.* arare — *орати,* arator — *орач, лит.* arti — *орати, латиськ.* art, *д. слов.* орати, рало.

Сіяти: *гот.* saian, *д. ісл.* sá, *д. англ.* sāwan, *д. сакс.* sâian, *д. в. нім.* sâen, sawen, *лат.* sero — *сію, д. слов.* сеяти, *лит.* séti.

Зерно: *гот.* kaúrn, *д. ісл.* korn, *д. англ.* corn, *д. в. нім.* korn, *лат.* grānum, *д. ірл.* grān, *лит.* žirnis — *горошина, д. прус.* syrne — *зерно, д. слов.* зрьно.

Ячмінь: *гот.* barizeins — *ячмінний, д. ісл.* barr — *ячмінь, д. англ.* bere, *д. слов.* брашъно, *укр.* борошно, *лат.* farina.

Плуг: *д. англ.* plōh, *д. ісл.* plogr, *д. в. нім.* pfluoc, *д. сакс.* plôg, *д. фриз.* plôch, *д. слов.* плугъ.

Яблуко: *д. ісл.* epli, *д. англ.* aeppel, *д. в. нім.* apful, *латиськ.* ābuolis, *лит.* obelis — *яблуня, д. ірл.* ubull — *яблуко, ст. слов.* аблъко — *яблуко,* аблань — *яблуня.*

в) Назви металів і процеси їх обробки:

Мідь: *гот.* aíz, *д. англ.* ār, *д. в. нім.* êr, *суч. нім.* Erz — *руда, д. інд.* ayas, *лат.* aes.

Залізо: *д. ісл.* jarn, *д. англ.* isern, īren, *д. в. нім.* izarn, а також **олово:** *д. англ.* lēad, *д. в. нім.* lôt, позначаються словами, які вважаються запозиченнями з кельтських мов. Назви золота (*гот.* gulþ, *д. ісл.* gull, goll, *д. англ.* gold, *д. в. нім.* gold) і срібла (*гот.* silubr, *д. ісл.*

silfr, *д. англ.* siolufr, siolfor, *д. в. нім.* silabar) належать до германо-балто-слов'янських паралелей.

Лексика, що відображає матеріальний побут (назви житла, домашнього знаряддя, одежі, зброї тощо), мінлива і тому виділити її найдавніші шари, які б сягали часів індоєвропейської спільності, не вдається. У соціальній лексиці, незважаючи на її мінливість, можна знайти спільні для германських та інших індоєвропейських мов слова, що свідчать про колишні тривалі зв'язки цих народів. Серед таких слів знаходимо назву соціальної громади (племені, народу), що означала також і територію її розселення:

гот. þiuda, *д. ісл.* þjóð, *д. англ.* þeod — *плем'я, мова, д. сакс.* thioda, *д. в. нім.* diota, *д. прус.* touto — *країна, д. лит.* táuta — *народ, латиськ.* tauta, *д. ірл.* tūath — *народ, плем'я, країна, кімр.* tūd — *країна.*

У назві, що виражає поняття «місце мешкання», «селище», теж виявляється спільноіндоєвропейський корінь: *гот.* þaúrp — *поле, д. ісл.* þorp — *двір, хутір,* þrafni — *балка* (будів.), *д. англ.* þorp — *селище, д. сакс.* thorp, *д. в. нім.* dorf, *лат.* trabs — *балка, оскськ.* trubum — *дім, д. ірл.* dī-thrub — *самотня оселя.*

Усі германські слова спільноіндоєвропейського походження самим фактом свого існування та своєю семантикою свідчать про генетичні та історичні зв'язки, що існували між племенами, які населяли Європу в другому — першому тисячолітті до н. е.

Германо-балтійські лексичні паралелі

Германо-балтійські зв'язки відбиті в словах, що вживаються на означення процесу праці, житла й господарських будівель, явищ природи. Є серед них також слова семантичного розряду мовлення, означення деяких абстрактних понять і деякі числівники, пор., наприклад:

Працювати: *д. англ.* deorfan — *працювати,* ʒedeorf — *праця, д. ісл.* djarfr < *derbaz — *сміливий, лит.* dárbas — *робота,* dirbti — *працювати, латиськ.* darbs — *робота.*

Розтирати, розмелювати: *д. англ.* ʒrindan — *розтирати, роздушувати, нім.* grand — *грубо змелений, висівки, лит.* gréndu, grésti — *міцно терти.*

Збирати: *гот.* lisan, *д. ісл.* lesa, *д. англ.* lesan, *д. в. нім.* lesan, також — *читати, лит.* lésti — *клювати (зерно), латиськ.* lest.

Хапати: *гот.* greipan, *д. ісл.* grípa, *д. англ.* ʒrīpan, *д. в. нім.* grîfan, *лит.* griẽbti.

Назви наслідків праці: *д. ісл.* tiara < *tjorva — *смола, д. англ.* teoru, *род. відм.* teorwes, *лит.* derva *смола, латиськ.* darva; *д. ісл.* strigi — *полотно, латиськ.* strekis.

Назви будівель, житла: *д. ісл.* býr < *buwi — *двір, д. англ.* bȳ — *житло, оселя,* būan — *жити, обробляти землю, д. в. нім.* bû — *житло, обробка землі, лит.* bū̃vis — *місце перебування.*

Назви явищ природи: **буря:** *д. ісл.* fjúk — *завірюха,* fjúka — *гнати, латиськ.* pūga — *порив вітру.*

Процеси мовлення: **розповідь:** *д. ісл.* saga — *оповідь, д. англ.* saʒu, *д. в. нім.* saga, *лит.* pãsaka — *розповідь, казка.*

Галасувати, хвалитися: *д. ісл.* brasta, *лит.* brašketi — *тріщати, скрипіти.*

Розумова діяльність: *гот.* fraþian — *думати, пізнавати, розуміти,* fraþi — *зміст, розум, переконання, д. ісл.* fróðr — *розумний, розсудливий, д. англ.* frōd — *розсудливий, д. сакс.* frôd, *д. в. нім.* frad — *діяльний,* fruot — *розумний, розсудливий, лит.* pràsti — *звикнути,* supràsti — *розуміти,* prōtas — *розум, латиськ.* prast — *розуміти, збагнути,* prats — *розум, думка.*

Обов'язок: *гот.* skulan — *бути зобов'язаним, д. ісл.* skulu, *д. англ.* sculan, *д. в. нім.* skulan, *д. прус.* skellónts — *належний, такий як мав бути,* skallisnan — *обов'язок, лит.* skola — *обов'язок,* skeliu — *я повинен.*

Рівняти, подобатись: *гот.* galeikôn — *рівняти,* galeikan — *подобатись, д. ісл.* líka — *подобатись, д. англ.* līcian, *д. в. нім.* lîhhôn, *лит.* lýgti — *рівнятись.*

Числівники 12 і 13: *гот.* ainlif, twalif, *д. ісл.* ellifu, tólf, *д. в. нім.* einlif, zwelif, *д. англ.* endleofan, twelf, *лит.* vienúolika, dvylika.

Як видно з семантики, спільний германо-балтійський лексичний шар утворився дуже давно, бо більшість слів відображає примітивні форми праці та умов життя, серед них немає термінів зі сфери суспільних форм і відносин тощо.

Германо-слов'янська спільна лексика

Таких слів небагато, серед них майже немає термінів виробничої діяльності й суспільної організації. Давніми можна вважати лише назви води та деяких частин тіла, інші слова стосуються початку нашої ери.

Вода: *гот.* wato, *д. ісл.* vatu, *д. англ.* wæter, *д. сакс.* watar, *д. в. нім.* wazzar, *д. слов.* вода.

Шпилькове дерево, ліс: *д. ісл.* borr < *barwa, *д. англ.* bearu, *род. відм.* bearwes, *д. рус. боръ.*

Лебідь: *д. ісл.* olpt, elptr, *д. англ.* ielbitu, ielfetu, *д. в. нім.* elbiz < <*albit, *д. слов.* лебедь, *пол.* labędź, *чеськ.* labut.

Кулак: *д. англ.* fȳst, *д. сакс.* fust, *д. фриз.* fest, *д. в. нім.* fust, *д. слов.* пасть, *суч. рос.* запястье.

Ребро: *д. ісл.* rif, *д. англ.* ribb, *д. сакс.* ribb, *д. в. нім.* rippi, *д. слов.* ребро, *пол.* żebro.

Стіг: *д. ісл.* stakkr, *д. слов.* стогъ.

Біль: *гот.* balwa — *злість, єхидність, д. ісл.* bol — *нещастя, д. англ.* bealu — *зло, лихо, д. в. нім.* balo — *зіпсований, д. слов.* боль, болѣти.

Ховати, берегти: *гот.* baírgan — *ховати, д. ісл.* bjarga, *д. англ.* beorgan, *д. в. нім.* bergan, *д. слов.* брѣгѫ, *суч. укр.* берегти.

Низина: *гот.* dals — *долина, д. ісл.* dalr, *д. англ.* dǣl, *д. в. нім.* tal, *д. слов.* долъ, *пол.* dol.

Германо-балтійсько-слов'янські паралелі

Семантика слів, спільних для всіх трьох мовних груп, свідчить про більш пізні зв'язки, характерні для вищого ступеня господарського розвитку і суспільної організації. Тут знаходимо назви збіжжя,

металів, виробничої діяльності, оселення, назви якостей, числівник *тисяча* тощо.

Народ, люди: *д. ісл.* ljóþr — *народ, люди, д. фриз.* liod — *народ, д. сакс.* liud, *д. в. нім.* liut, *д. англ.* lēode — *люди, натовп, д. сакс.* liudi, *д. в. нім.* liuti, *лит.* liāudis — *народ, латиськ.* làudis — *люди, д. слов.* людъ.

Оселя, житло: *д. ісл.* salr — *кімната, дім, д. сакс.* seli — *житло, храм, дім, д. в. нім.* sal — *житло, гот.* saliþwōs *(множ.)* — *притулок, д. англ.* selþ — *житло, д. сакс.* selitha, *д. в. нім.* selida, *лит.* salà — *острів, діал. село, латиськ.* sàla — *острів, д. слов.* село.

Виробнича лексика: *гот.* qairnus — *жорна, д. ісл.* kvern — *млин, д. англ.* cweorn — *жорна, д. сакс.* quern(a), *д. в. нім.* quirn(a), *лит.* girna, *латиськ.* dzirnas, dzirnawas, *д. слов.* жръны, *род. відм.* жрьнове — *жорна.*

Копати, довбати: *д. англ.* delfan — *копати, д. сакс.* bidelban — *поховати, д. в. нім.* bitelban, *лит.* dalba — *лом, рос.* долбить.

Жито: *д. ісл.* rugr, *д. англ.* ryge, *д. фриз.* roggr, *д. сакс.* roggo, *д. в. нім.* rocko, *лит.* rugiãi *(множ.)* — *житá, латиськ.* rudzi *(множ.), д. слов.* ръжь.

Табун: *д. ісл.* stóð, *д. англ.* stōþ, *д. в. нім.* stuot, *лит.* stōdas, *д. слов.* стадо.

Віск: *д. ісл.* vax, *д. англ.* weax, *д. сакс.* wahs, *д. в. нім.* wahs, *лит.* vãškas, *латиськ.* vasks, *д. слов.* воскъ.

Золото: *гот.* gulþ, *д. ісл.* gull, goll, *д. англ.* gold, *д. фриз.* gold, *д. в. нім.* golt, *лит.* želtas — *золотаво-жовтий, латиськ.* zelts — *золото, д. слов.* злато.

Кувати: *д. англ.* hēawan, *д. в. нім.* houwan, *лит.* káuti, *д. слов.* ковати.

Блищати: *д. ісл.* blíkia, *д. англ.* blīcan, *д. сакс.* blīkan, *д. в. нім.* blihhan, *лит.* blizgéti, *д. слов.* блискати.

Назви якостей: *тепло, теплий — д. ісл.* varmr — *теплий, д. англ.* wearm, *д. фриз.* warm, *д. сакс.* warm, *д. в. нім.* warm, *лит.* virti — *варити, латиськ.* varit, *д. слов.* варити, варъ.

Гладенький: *д. в. нім.* glat, *д. англ.* glæd, *лит.* glodus — *гладенько, прилягати, д. слов.* гладъкъ.

Босий, непокритий: *д. ісл.* berr, *д. англ.* bær, *д. в. нім.* bar, *лит.* bãsas, *д. слов.* босъ.

Сліпий: *гот.* blinds, *д. ісл.* blindr, *д. англ., д. фриз., д. сакс., д. в. нім.* blind, *лит.* blandyti — *блудити, латиськ.* blenst — *неясно бачити, д. слов.* бладѧ — блукаю.

Германо-кельтські лексичні зв'язки

Про тривалість зв'язків германців з кельтами свідчать географічні назви, зокрема численні назви річок та місць оселення по течії Рейну. Інтенсивні контакти германців з кельтами почалися, напевно, з VIII—VII ст. до н. е., коли германці просунулись до Везеру й Рейну, опинившись в кельтському оточенні. Можливо, германці певний час були залежними від кельтів, бо запозичили кельтські слова, пов'язані

з владарюванням, воєнною справою тощо. Так, *кельт.* *rigs, *гал.* rīx, *д. ірл.* rī — *вождь, правитель* дало в германських мовах: *гот.* reiks — *владар,* reiki — *держава, д. англ.* rīc, *д. в. нім.* rihhi (*суч. нім.* Reich). За зразком кельтських власних імен Dumnorig, Vercingetorix, Caturix стали утворюватися германські на -rik, -rich: Theodorik, Alarik, Dietrich та ін. Кельтське ambaktos — *слуга* дало в германських мовах: *гот.* andbahts, *д. ісл.* ambott, *д. в. нім.* ambaht (пор. *суч. нім.* Amt), *д. англ.* ombiht.

Серед численної германо-кельтської лексики є слова соціально-побутового змісту, назви явищ природи, виробнича лексика тощо, наприклад:

Земля: *гот.* haiþi — *громадська земля, поле, д. ісл.* heiðr — *частина громадської землі на гірському схилі, д. англ.* hǣþ — *толока, верес (суч. англ.* heath), *д. в. нім.* heida — *верес (суч. нім.* Heide — *степ), гал.* ceto у деяких топонімах (Cetobriga), *д. кімр.* coit — *ліс.*

Городище: *д. ісл.* tún — *огорожене місце, місто, д. англ.* tūn — *огорожа, сад, двір (суч. англ.* town — *місто*), *д. фриз.* tūn — *тин, д. в. нім.* zûn — *огорожа, д. кімр.* din — *фортеця, д. ірл.* dūn — *укріплене місто, фортеця.*

Вигнання, заборона: *д. ісл., д. англ., д. сакс., д. фриз.* bann, *д. в. нім.* ban, *д. ірл.* bann — *заборона, закон.*

Присяга: *гот.* aiþs — *честь, д. ісл.* eiðr, *д. англ.* āþ, *д. фриз.* ēth, *д. сакс.* êd, *д. в. нім.* eid, *д. ірл.* ōeth < *oito.

Спадщина: *гот.* arbi, *д. ісл.* arfr, *д. англ.* ierfe, *д. сакс.* erbi, *д. в. нім.* erbi, *д. ірл.* orbe — *спадщина, спадкоємець.*

Магічна й культова лексика: *гот.* lubjaleisei — *чаклунство, д. ісл.* luf — *цілющий або чаклунський засіб, д. англ.* lybb — *отрута, зілля, д. в. нім.* luppi — *отрута, д. ірл.* luib — *трава.*

Те ж: *гот.* rūna — *таємниця, д. ісл.* rún — *таємний знак, руна, д. ірл.* run, *д. англ.* rūn, *д. в. нім.* rûna — *таємна рада.*

Воєнна лексика: *бій — д. ісл.* bǫð, *д. англ.* beadu, *д. сакс.* badu-, *д. в. нім.* batu-, *д. ірл.* bodb — *богиня бою, ворона.*

Ненависть: *гот.* neiþ, *д. ісл.* nīð — *глум, д. англ.* nīþ — *бій, ненависть, д. ірл.* nīth — *бій.*

Заложник: *д. ісл.* gísl, *д. англ.* ȝis(e)l, *д. фриз.* jēsel, gīsel, *д. сакс.* gîsal, *д. в. нім.* gîsal, *д. ірл.* gīall < *ghistlo — *заклад.*

Германо-італьські лексичні паралелі

Перші контакти германців та італіків відбулися, напевно, в другому тисячолітті до н. е. в місцевостях на північ від Альп — прабатьківщині італіків. Після того як італіки вирушили на Апеннінський півострів, між ними й германцями вклинилися кельти та ілірійці, і зв'язки обірвалися аж до кінця першого тисячоліття до н. е., коли германці, відтискуючи кельтів, підступили до меж імперії. Найдавніша германо-італьська лексика містить юридичні терміни, релігійні, виробничі та ін. Пізніші запозичення з латинської надзвичайно різноманітні за змістом.

Юридична лексика: *гот.* gamains — *спільний,* gamainja — *учасник, д. англ.* ȝemǣne — *спільний, д. в. нім.* gimeini — *спільно,* gimeinida — *громада, лат.* communis — *спільний;*

гот. gateihan — *викривати, проголошувати, д. ісл.* tjá < *tihan — *вказувати, повідомляти, д. англ.* tēon — *звинувачувати, д. в. нім.* zîhan — *звинувачувати, д. сакс.* aftîhan — *відмовляти, лат.* dicere — *говорити, оскськ.* deíkum — *говорити;*

д. ісл. sannr, saðr — *істинний, винний, д. сакс.* sôd, *д. англ.* sōþ, *д. в. нім.* sand < *sanþa, *лат.* sons, *род. відм.* sontis — *винний.*

Релігійна лексика: *д. ісл.* vé — *святе місце, д. англ.* wīh — *ідол, д. сакс.* wîh — *храм, гот.* weihs — *святий, д. в. нім.* wîh, *лат.* victima — *жертва.*

Військова лексика: *гот.* arƕazna — *стріла, д. ісл.* ǫr, *д. англ.* earh, *лат.* arcus — *лук;*

д. ісл. spjor — *спис, д. сакс., д. в. нім.* sper, *лат.* sparus;

гот. hatis — *ненависть, д. ісл.* hatr, *д. англ.* hete, *д. сакс.* heti, *д. в. нім.* haz, *оскськ.* cadeis — *ворожнеча.*

Виробнича і сільськогосподарська лексика: *д. ісл.* voett — *вага, тягар, д. англ.* wiht, *сер. в. нім.* gewichte, *д. ісл.* vǫg — *важіль, лат.* vectis; *д. ісл.* not — *сітка, д. англ.* net, *лат.* nōdus — *вузол, д. сакс.* gersta, *д. в. нім.* gersta < *gherzda — *ячмінь, лат.* hordeum.

Частини тіла людини: *язик — гот.* tuggō, *д. ісл.* tunga, *д. англ.* tunȝe, *д. фриз.* tonge, *д. сакс.* tunga, *д. в. нім.* zǔnga, *лат.* lingua.

Шия: гот. hals, *д. англ.* heals, *д. сакс., д. в. нім.* hals, *лат.* collus, collum < *colsos.

Рука: д. ісл., д. англ. mund — *захист, опікун, д. в. нім.* munt — *рука, лат.* manus.

Явища природи, назви рослин, тварин: *завірюха, холод — д. ісл.* elgjar *(род. відм.), лат.* algor — *страшенний холод,* algere — *мерзнути.*

Трава: *гот., д. ісл., д. сакс.* gras, *д. англ.* ȝræs, *д. в. нім.* gras, *лат.* gramen < grasmen.

Коза: *гот.* gaits, *д. англ.* gāt, *д. в. нім.* geiz, *лат.* haedus — *козеня.*

Є також певна кількість спільних слів, що не входять у будь-які тематичні групи, наприклад:

сканд. рун. hlaiwa — *могила, гот.* hlaiw, *д. англ.* hlāw, *д. сакс., д. в. нім.* hlêo, *лат.* clivus — *горб.*

Гот. aþnam *(дав. відм. множ.)* — *рік, лат.* annus < *atnus, *оскськ.* і *умбр.* akno-.

Гот. raþjo — *число, розрахунок, звіт, д. сакс.* rethia — *звіт, д. в. нім.* redea — *звіт, мова, лат.* ratiō — *рахунок.*

Д. ісл. svartr — *чорний, д. англ.* sweart, *д. сакс.* swart, *д. в. нім.* swarz, *лат.* sordes — *бруд.*

Д. ісл. magr — *худий, д. англ.* mæȝer, *д. в. нім.* mager, *лат.* macer.

Гот. tiuhan — *тягти, д. англ.* tēon, *д. сакс.* tiohan, *д. в. нім.* ziohan, *лат.* ducere — *тягти, вести.*

Д. ісл. hlamma — *звучати, д. сакс., д. в. нім.* hlamon — *галасувати, лат.* clamare — *кричати, закликати.*

Пізніші запозичення з латинської мови свідчать про великий вплив на германців римської матеріальної культури, наприклад: *лат.* (via)

strata — *брукована дорога, д. англ.* strǣt, *д. в. нім.* strâzza; *лат.* vallum — *вал* (стіна), *д. англ.* weall, *д. в. нім.* wal; *лат.* murus — *мур, д. в. нім.* mûr; *лат.* calx, calcis — *вапно, д. в. нім.* kalk, *д. англ.* cealc; *лат.* fenestra — *вікно, д. в. нім.* fenstar; *лат.* tegula — *цегла, д. англ.* tīgol, *д. в. нім.* ziagal; *лат.* cellarium — *льох, д. в. нім.* kellari; *лат.* cuprum — *мідь, д. англ.* coper, *д. в. нім.* kupfar, *д. ісл.* kopar; *лат.* portus — *порт, д. англ.* port; *лат.* ancora — *якір, д. ісл.* akkeri, *д. англ.* ancor, *д. в. нім.* anchar; *лат.* mille — *тисяча, д. англ.* mīl; *лат.* molinum — *млин, д. англ.* myl(e)n, *д. в. нім.* mulî; *лат.* secula — *серп,* secare — *різати, д. англ.* sicol, *д. в. нім.* sihhila; *лат.* flagellum — *ціп, д. англ.* flǣʒel, *д. в. нім.* flegil; *лат.* coquina — *кухня, д. англ.* cycene, *сер. в. нім.* küchen; *лат.* catinus > catillus — *котел, д. англ.* cytel, *д. в. нім.* kezzil, *д. ісл.* ketill; *лат.* cuppa — *чаша, д. англ.* cup, *д. в. нім.* kuofa; *лат.* kista — *скринька, д. англ.* cest, *д. в. нім.* kista; *лат.* candela — *свічка, д. англ.* candel; *лат.* balteus — *пояс, д. англ.* belt, *д. в. нім.* balz, *д. ісл.* belti; *лат.* caupo — *шинкар, д. англ.,* cēapian — *купувати, торгувати,* cēap — *ціна, д. в. нім.* coufôn, *д. ісл.* kaupa; *лат.* moneta — *монета, д. англ.* mynet, *д. в. нім.* munizza, *д. ісл.* mynt; *лат.* tolōneum — *митниця, д. англ.* toln, toll, *д. в. нім.* zol, *д. ісл.* tollr; *лат.* uncia — *унція, д. англ.* unce; *лат.* sericum — *шовковий, д. англ.* seolc; *лат.* vinum — *вино, д. англ.* wīn, *д. в. нім.* wîn, *д. ісл.* vin; *лат.* butirus — *масло, д. англ.* butere, *д. в. нім.* buter; *лат.* caseus — *сир, д. англ.* cese, *д. в. нім.* kâsî; *лат.* hortus — *сад, гот.* aúrtigards, *д. англ.* ortezeard; *лат.* pirum — *груша, д. англ.* piru, *д. в. нім.* bira, *д. ісл.* pera; *лат.* cerasea — *черешня, д. англ.* ciris — *вишня, д. в. нім.* kirsa; *лат.* caulis — *капуста, д. англ.* cāl, *д. в. нім.* kôl; *лат.* cucurbita — *гарбуз, д. англ.* cyrfet, *д. в. нім.* kurbiz; *лат.* piper — *перець, д. англ.* pipor, *д. в. нім.* pfeffar; *лат.* beta — *буряк, д. англ.* bete, *д. в. нім.* bieza.

Германці запозичували з латинської мови військову і юридичну термінологію, назви одиниць міри, ваги, металів, будівничі та торговельні терміни, назви одежі й тканин, їстівних рослин, хатнього знаряддя тощо. Серед цих запозичень майже немає слів абстрактного значення, які з'являються набагато пізніше, коли на руїнах Римської імперії виникають германські варварські королівства з власним державним апаратом. Пор., наприклад, *лат.* Caesar і *гот.* kaisar, *д. сакс.* kêsur, *д. англ.* casere — *правитель, імператор.* Християнізація германців мала одним з наслідків чимало запозичень абстрактного змісту, насамперед релігійного й книжного характеру.

Деякі готські латинізми не мають відповідників у західногерманських і скандінавських мовах, наприклад, assarius (*дрібна монета*) — *лат.* assarius, aurkjus (*кухоль*) — *лат.* urceus, faskja (*стрічка*) — *лат.* fascia, kapillôn (*обрізувати волосся*) — *лат.* capillare, militôn (*служити у війську*) — *лат.* militare, paúrpaúra (*пурпуровий*) — *лат.* purpura, playa (*вулиця*) — *лат.* platea, alew (*олія*) — *лат.* oleum.

У латинську мову теж ввійшли деякі германізми, що означали специфічні германські речі й звичаї, військові терміни тощо, наприклад: bru, baro — *вільна людина,* bastian — *будувати,* burg — *укріплення, місто,* wirra — *заворушення, війна,* warjan — *охороняти,*

wardon — *наглядати*, filtir — *повсть*, haring—*оселедець*, harpa — *арфа*, freck — *свіжий*; також назви кольорів blank — *білий*, blund — *біляві*й, brun — *бурий*.

Кельто-італо-германська лексика

Слова, спільні для кельтських, італьських і германських мов, означають соціальні поняття, виробничі терміни, назви частин тіла, назви флори і фауни, наприклад:

Горіх: *д. ісл.* hnot, *д. англ.* hnutu, *д. в. нім.* hnuz, *лат.* nux < *knuk- < *knud- < *д. ірл.* cnū < *knoua.

Квітка: *гот.* blōma, *д. ісл.* blómi, blóm, *д. англ.* blōsma, *д. в. нім.* bluomo, *лат.* flōs, *кімр.* blawd < *bhlot.

Риба: *сп. герм.* *fiskos, *гот.* fisks, *д. ісл.* fiskr, *д. англ.* fisc, *д. в. нім.* fisk, *лат.* piscis, *д. ірл.* iask.

Вуж, гадюка: *гот.* *nadrs, *д. ісл.* naðr, *д. англ.* nǣddre, *д. сакс.* nâdra, *д. в. нім.* nâtara — *вуж*, *лат.* natrix — *водяна гадюка*, *д. ірл.* nathir, *кімр.* neider — *гадюка*.

Рот, підборіддя: *гот.* munþs, *д. ісл.* munnr, muðr, *д. англ.* mūþ, *д. сакс.* mûth, *д. в. нім.* munt, *лат.* mentum — *підборіддя*, *кімр.* mant — *щелепа*.

Зуб: *гот.* tunþus, *д. ісл.* tonn, *д. англ.* tōþ, *д. сакс.* tand, *д. в. нім.* zan(t), *лат.* dens, *род. відм.* dentis, *д. ірл.* dēt, *кімр.* dant, *корн.* dans.

Чоловік, муж: *гот.* waír, *д. ісл.* verr, *д. англ., д. сакс.* wer, *лат.* vir, *д. ірл.* fer.

Полонений: *гот.* *hafts — *схоплений*, *д. ісл.* haptr — *полонений, кріпак*, *д. англ.* hǣft — *полонений*, *д. сакс., д. в. нім.* haft, *лат.* captus, captivus — *взятий у полон*, *д. ірл.* cacht — *служниця*, *кімр.* caeth — *полонений, раб*.

Вигін, огорожа: *д. ісл.* hagi — *вигін*, *д. сакс.* hago, *д. англ.* hæg — *вигін, сад, лат.* caulae < * caholae — *кошара, огорожа навколо храму*, *д. брет.* caiou (*множ.*) — *оборонні укріплення*, *кімр.* cae — *огорожа*.

Довгий: *гот.* laggs, *д. англ.* lang, *д. в. нім.* lang, *лат.* longus.

Пустельний, необроблений (про землю): *д. англ.* wēste, *д. сакс.* wôsti, *д. в. нім.* wuosti, *лат.* vāstus, *д. ірл.* fās — *порожній*.

Шукати: *гот.* sôkjan, *д. ісл.* søkja, *д. англ.* sēcan, *д. в. нім.* suohhen, *лат.* sāgiō — *шукаю за слідом*, *д. ірл.* saigim — *шукаю дичину*.

Спільногерманський словник

У германських мовах виділяється певна частина лексики, яка не має етимологічних паралелей в інших індоєвропейських мовах. Це назви явищ природи, частин людського тіла, тварин, птахів, рослин, риб, одежі, зброї, назви якостей, дієслова мовлення тощо, наприклад:

Мороз: *д. англ.* frost, *д. в. нім.* vrost, *д. сакс., д. ісл.* frost.

Роса: *д. англ.* dēaw, *д. в. нім.* tou, *д. фриз.* dāw, *д. ісл.* dǫgg.

Зима: *гот.* wintrus, *д. англ.* winter, *д. в. нім.* wintar, *д. ісл.* vetr.

Літо: *д. ісл.* sumar, *д. англ.* sumor, *д. сакс.* , *д. в. нім.* sumar, *д. фриз.* sumur.

Час: *д. ісл.* tið, *д. англ.* tīd, *д. сакс.* tîd, *д. в. нім.* zît.

Ворон: *д. ісл.* hrafn, *д. англ.* hrǣfn, *д. в. нім.* hraban.

Кінь: *д. англ.* hors, *д. ісл.* hross, *д. в. нім.* (h)ros(s), *д. фриз.* hors, hars.

Тіло: *д. англ.* līc, *д. сакс.* lîk, *д. в. нім.* lîh, *гот.* leik, *д. ісл.* lík.

Рука: *д. англ.* hand, hond, *д. сакс., д. фриз.* hand, *д. в. нім.* hant, *д. ісл.* hǫnd, *гот.* handus.

Нога, кістка: *д. англ.* bān, *д. сакс.* bên, *д. в. нім., д. ісл.* bein, *д. фриз.* bēn.

Жінка: *д. ісл.* víf, *д. англ., д. фриз.* wīf, *д. в. нім., д. сакс.* wîf.

Одяг: *д. ісл.* vað — *шматок тканини, множ. одежа, д. англ.* wæd — *одяг, д. в. нім., д. сакс.* wât.

Широкий: *гот.* braiþs, *д. ісл.* breiðr, *д. англ.* brād, *д. сакс.* brêd, *д. в. нім.* breit.

Веселий: *д. в. нім.* frô, *д. ісл.* frar — *швидкий, моторний, д. сакс.* frō, frā — *веселий.*

Сміливий: *д. англ.* cēne — *сміливий, мудрий, д. ісл.* kœnu — *мудрий, досвідчений, д. в. нім.* kuon — *войовничий, сміливий, дужий.*

Хоробрий: *д. англ.* beald — *хоробрий, д. в. нім.* bald — *сміливий, старанний, швидкий, д. ісл.* ballr — *страшний, небезпечний, гот.* balþei — *хоробрість.*

Говорити: *д. англ.* sprecan, *д. в. нім.* sprehhan, *д. сакс.* sprecan, *д. фриз.* spreca, *д. ісл.* spraki — *чутка.*

Говорити, мовити: *д. англ.* maþelian, *д. сакс.* mahalian, *д. в. нім.* mahalôn, *д. ісл.* mæla, *гот.* maþlian.

Стилістичне розшарування словника давньогерманських мов

Насамперед виділяється шар загальновживаних слів, що означають найістотніші поняття й речі. Такі слова вживаються в повсякденному спілкуванні, вони стилістично нейтральні, побутові або виробничі, пор., наприклад, давньоверхньонімецькі слова: ackar — *поле,* hûs — *будинок,* stein — *камінь,* leban — *жити,* tragan — *носити; д. англ.* plōh — *плуг,* ǣx — *сокира,* wyrcean — *працювати,* bringan — *приносити,* ziefan — *давати,* wind — *вітер; д. ісл.* berg — *гора,* dalr — *долина,* regn — *дощ,* iss — *лід,* fiskr — *риба,* fugl — *птах* тощо.

Стилістичну протилежність нейтральній лексиці становлять поетичні терміни, що широко вживаються в давньогерманському епосі. Вони мають викликати емоційний ефект у слухачів, діяти на їхню уяву. Це досягається такими стилістичними засобами, як метафора, епітет і порівняння. Метафори й порівняння стосувалися істотних явищ, що були важливими в житті давніх германців,— моря, корабля, зброї, бою, воїна, вождя, нагороди тощо. У творенні метафор (так званих кеннінгів) поети — скальди чи скопи — досягали особливої

майстерності, створюючи часом дуже складні асоціативні образи. Наприклад, *д. англ.* swan-rād (досл. *дорога лебедів*) *море;* sǣ-hengest (досл. *морський кінь*) *корабель;* hilde-leoma (досл. *світоч бою*) *меч;* sweord -pleza (досл. *гра мечів*) *бій;* beado-swāt (досл. *бойовий піт*) *кров;* glēo-bēam (досл. *дерево радощів, веселощів*) *арфа.*

Дуже численні в поетичній лексиці синоніми, що об'єднуються в довжелезні ряди навколо таких понять, як війна, зброя, герой, кінь, вождь, корабель та ін. Наприклад, в давньоанглійській поемі «Беовульф» налічують 37 слів, що означають героя (вождя): æþeling — *шляхетний* (родом), ǣscwiga — *озброєний списом,* byrnwiga — *зодягнений у панцир,* rinc, beadorinc — *бойовий герой,* cyning, dryhten — *володар* та ін. Для означення моря в давньоанглійській поезії вживалося більше трьох десятків синонімів: brim, flōd, ȝarsecȝ, holm, mere, mere-strǣt тощо. Поетичні синоніми мали вражати своєю небуденністю, урочистістю, пор., наприклад, *д. англ.* загальновживане нейтральне wīf — *жінка* і поетичне ides, sunu — *син* і eafora, hors — *кінь* і mearh, boda — *посланець* і ar.

Книжна, або вчена, лексика постала набагато пізніше з розвитком освіти й культури. Тут переважали слова абстрактного значення, в тому числі чимало релігійно-богословських термінів, а також термінів тогочасної науки (медицини, мореплавства, землемірства, шкільництва та ін.). Багато їх були прямими запозиченнями з латинської або грецької мов, часто це кальки з класичних мов, в яких передано структуру й значення відповідних античних термінів. Пор., наприклад, *д. англ.* creda < *лат.* credo — *вірую,* regol < *лат.* regula — *правило,* mæsse < *лат.* messa — *меса,* offrian — *жертвувати* < *лат.* offerre — *приносити,* fefor < *лат.* febris — *лихоманка, пропасниця;* кальки: tungol-ǣ — досл. *зіркозакон* від *грецьк.* astronomia, sunstede — *сонцестояння* < *лат.* solstitium, foresǣtnes — *прийменник* < < *лат.* preposition, werlīc — *чоловічий рід* (грамат.) < *лат.* masculinum, wiflīc — *жіночий рід* < *лат.* femininum.

У наступні періоди розвитку германських мов стилістична диференціація їхньої лексики поглиблюється й ускладнюється, стає деталізованішою й різноманітнішою.

ІІІ. КОРОТКИЙ НАРИС ІСТОРІЇ ГЕРМАНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

§ 22. ЗАРУБІЖНА ГЕРМАНІСТИКА

Певний інтерес до рідних мов, що виник у германських країнах у ранньому середньовіччі, був спочатку продиктований практичними потребами церкви й держави. Народною мовою записували закони, складали документи. Для церковних потреб перекладали з латинської мови молитви, тексти священних книг.

У скандінавських країнах досить рано виникає інтерес до народних переказів про давні події. Так, Саксон Граматик склав «Історію

данів» (1200), що грунтувалась на давньогерманських переказах, зокрема давньодатському циклі саг про рід Скелдунгів, давніх датських героїчних піснях та ісландських сагах доісторичного періоду. В Ісландії створено «Книгу про ісландців» Арі та «Молодшу Едду» Сноррі Стурлусона (XII ст.) — перший підручник мистецтва германської поезії. Стурлусон був також автором історії Скандінавії «Земне коло» (Heimskringla). Ще в XII—XIII ст. в Ісландії було написано трактати з окремих питань граматики.

Але справжня історія германської філології починається з доби Відродження, власне з XV—XVI ст., коли розвиток капіталізму і зростання національних рухів викликали потребу в створенні практичних посібників з рідних мов, а також інтерес до національної старовини. Можна говорити про два напрями германської філології в XVI ст.: антикварний, що зосереджував увагу на розшуках старовинних рукописів, їх коментуванні та виданні, і практичний, що займався складанням посібників для вивчення живої мови.

У 1470 р. в Венеції було вперше видано «Германію» Таціта. В 1531 р. Беатус Ренанус видав «Rerum Germanicarum libri» — нарис географії та етнографії давньої Германії, складений на основі свідчень давніх авторів. В Англії, Німеччині, Швейцарії й Швеції розгортається велика робота щодо збирання, каталогізації й публікації стародавніх писемних пам'яток (Бодлейяна і Котоніана в Англії, базельське видання Отфріда, перші дослідження рунічних написів у Швеції). Шукаючи відомостей про давніх германців, перші дослідники зверталися й до середньовічних літописців, що писали латинню, і до творів, написаних народною мовою. Почалися перші, ще недосконалі спроби дослідження мови пам'яток та її порівняння з живою мовою.

У 1555 р. швейцарський гуманіст Конрад Геснер видав книгу «Мітрідат» («Про різні мови, як давні, так і ті, що нині вживаються різними народами на всій землі»). Поділяючи мови на «чисті» й «варварські», Геснер ставив серед «чистих» на перше місце староєврейську, за нею грецьку й латинську, решту ж мов світу відносив до «варварських». Серед них він далі розрізняв «цілком варварські», які не мали з класичними «чистими» мовами нічого спільного, і «зіпсовані», наприклад французьку й іспанську, які він вважав виродженням латинської. Геснер досить правильно уявляв собі спорідненість германських мов, він вказував, наприклад, що скандінавські мови становлять окрему групу і мають більше спільного з північнонімецькими діалектами, ніж з південнонімецькими. В німецькій мові Геснер виділяв різні діалекти (швейцарський, швабські та ін.). У книзі було вперше опубліковано давньоверхньонімецькі тексти.

Горопіус Беканус у 1569 р. написав розвідку «Origines Antwerpianae», де вперше навів зразки готської мови — текст молитви «Отче наш» з «Срібного кодексу». Бонавент Вулканіус у своїй книзі «De libris et lingua Getarum sive Gothorum» («Про книги і мову готів») подав уривки з готського перекладу євангелія і розповідь Бусбека про кримських готів. Тут було також опубліковано зразки скандінавських рун та уривки з давньоверхньонімецьких, давньоанглійських і давньоісландських писемних пам'яток. У 1571 р. Матіас Флаціус видав

повний текст віршованого переказу євангелія, зробленого Отфрідом. В Англії Метью Паркер видав проповіді Ельфріка (X ст.) і переклад євангелія на давньоанглійську мову.

Крім істориків і теологів пам'ятками минулого цікавилися і юристи. В 1568 р. було видано збірку давньоанглійських законів. Німецький юрист Менденберг видав написані народною латинню пам'ятки давнього германського права (Leges barbarorum). Марквардт Фрегер і Мельхіор Гольдаст опублікували багато текстів з багатої збірки рукописів Сен-Галенського монастиря.

Практичний напрям германської філології почав особливо розвиватися після винаходу друкарства і в часи Реформації, діячі якої проголосили право кожного мирянина читати «Святе письмо» рідною мовою і дебатувати справи релігії. Першим таким німецьким посібником був «Modus legendi» («Спосіб читання»), виданий 1477 р. Христофором Губером.

Перші граматики, видані в германських країнах, призначалися також для іноземців — дипломатів, купців, ремісників, які відвідували ці країни або селилися в них. У цих граматиках звичайно подавалися правила правопису, деякі елементи словотворення, етимологія, синтаксис і просодія. У побудові таких граматик найчастіше дотримувалися схеми латинських граматик античного Риму, до якої намагалися припасувати явища й факти живих германських мов. Те, що до цієї схеми не підходило, оголошували винятками.

Перша граматика німецької мови «Teutsche Grammatica», складена В. Ікельзамером, вийшла в 1534 р. Після неї було видано ще кілька граматик такого типу, з яких найвідоміша «Grammatica Germanicae linguae» Йогана Клаюса (1578).

Перші граматисти в Англії (друга половина XVI ст.) мали на меті навчання англійської мови теж іноземців. Вони звертали увагу насамперед на засвоєння вимови і певне усталення та нормалізацію письма. Вже тоді помічається прагнення встановити певні правила мовлення англійською мовою. Серед англійських граматистів XVII ст. (А. Гілл, Б. Джонсон, Ч. Батлер) особливо відзначився Дж. Уолліс, що написав працю «Grammatica linguae anglicanae» у 1653 р. Він свідомо намагався відійти від латинської граматики і розподілив матеріал більш відповідно до справжнього характеру англійської мови, подав повний і точний опис англійських звуків і вимови їх.

У Скандінавії першою була граматика ісландської мови Рунольфа Йоннсона «Gramatica Islandica Rudimenta» (1651). Першу наукову граматику ісландської мови створив Расмус Раск (1818).

Утверджуючись у вжитку письменних людей нарівні з латинською, живі народні мови потребували збагачення і впорядкування свого словника. Почалися перші спроби в германській лексикографії. Першим німецько-латинським словником був «Teutonisto» (1477), складений Гергардом фон Шуреном. Більш повним був німецько-латинський словник Йозуа Малера («Die teutsche Sprache», 1561). В Англії великої слави набув словник Семюеля Джонсона («Dictionary», 1755), який став на тривалий час неперевершеним авторитетом у словникових питаннях. У відборі й тлумаченні слів Джонсон свідомо орієнтувався

на писемну мову, послідовно ілюстрував значення і вживання лексичних одиниць прикладами з творів сучасних авторів, уникаючи розмовного стилю народної мови, який він вважав «низьким жаргоном». У XVII ст. складено словники скандінавських мов — датський словник Матіаса Мота, шведський етимологічний словник Юхана Іре і словник ісландської мови («Lexicon Islandicum») Резеніуса. Таким чином, представники практичного напряму германської філології започаткували граматичне і лексичне вивчення своїх рідних мов відповідно до актуальних на той час питань стабілізації правопису, нормалізації морфології й синтаксису і стилістичного добору лексики в різних мовних жанрах.

Науково-теоретична галузь германської філології розвивається з XVII ст., коли вивчення германських мов набирає систематичнішого характеру. Яскравим представником германістики цього початкового періоду був Франциск Юніус (1589—1677), якого вважають першим вченим-германістом. Він знав усі найважливіші германські мови й діалекти і тому зміг систематизувати матеріал, нагромаджений його попередниками — різними германістами XV—XVI ст. Найважливішим у мовознавчих дослідженнях Юніуса було звернення до готської мови, яка відтоді стає неодмінним розділом германістики. У 1665 р. Юніус опублікував повний текст готського перекладу євангелія за так званим «Срібним списком» (Codex argenteus), текст давньоанглійського перекладу євангелія і словник-глосарій готської мови. Це видання стало першим посібником до вивчення готської мови. Серед рукописної спадщини Юніуса лишилося багато коментарів до давніх пам'яток германських літератур, копії багатьох рукописів, словники різних германських мов, зокрема «Етимологічний словник англійської мови». Виданий у 1743 р., цей словник Юніуса не втратив значення аж до XIX ст. Юніус коментував тексти, наводив паралелі, зіставляючи слова, відшукуючи їх етимологію, причому порівнював германські мови не тільки між собою, а й з латинською та грецькою. Та Юніусу ще бракувало розуміння того, що для успішних занять етимологією дуже важливо добре знати граматику мови.

Справу Ф. Юніуса продовжили Джордж Гікес (1642—1715) в Англії і Ламберт тен Кате (1674—1731) в Голландії. Найважливішою працею Гікеса був «Thesaurus» («Скарби давніх мов»), де було зроблено першу спробу паралельного викладу граматики кількох германських мов — готської, давньоанглійської і давньоверхньонімецької. Гікес зауважив спільність певних морфологічних рис германських мов, зокрема флексій і відміни прикметників. Він першим навів парадигми відміни в окремих мовах, проте ще не спромігся помітити в них спільності і стати, таким чином, на шлях порівняльної граматики. Помилявся Гікес і в своїй генетичній характеристиці германських мов, вважаючи готську мову початком усіх германських мов.

Голландський германіст Ламберт тен Кате був видатним вченим свого часу, його мовні концепції відзначалися набагато вищим теоретичним рівнем, ніж концепції Гікеса. Найважливішими працями тен Кате були «Настанови до вивчення нідерландської мови» (1723), «Про спорідненість готської мови» та ряд фонетичних трактатів. Він

уже піднявся до розуміння спільності граматичної будови германських мов, чого ще не досяг Гікес. Для тен Кате всі мовні явища підлягають точним законам, що визначають функціонування мови. Мовознавці повинні відкривати ці закони, а не встановлювати їх довільно.

Тен Кате відкрив закономірність чергування кореневого голосного дієслів, які пізніше було названо «сильними». Він розподілив їх на класи й групи — спочатку це була класифікація нідерландських дієслів, а потім тен Кате згрупував за такою ж схемою і готські, давньоверхньонімецькі, давньоанглійські і скандінавські дієслова. Таким чином, тен Кате перший відкрив закон германського аблауту, зрозумів перероставання фонетичного явища в морфологічний засіб і здійснив чіткий розподіл дієслів за характером зміни їхнього кореневого голосного. Тен Кате також збагнув роль аблауту в словотворенні. В своїх етимологічних розвідках він виявляв розуміння фонетичного закону, не припускав довільного поводження зі звуками, їх заміни, додавання чи відкидання, як це робили його попередники. Він вимагав правила, що діяло б у всіх аналогічних випадках.

До вивчення германських мов у скандінавських країнах спонукали головним чином заняття історією і археологією. Вчені захоплюються збиранням рунічних написів, дешифрують їх, складають і видають збірки рун. В Ісландії відроджується цікавість до минулого країни, публікації й коментування старовинних рукописів. У 1643 р. Брюнульф Свейнссон знайшов славнозвісну збірку героїчних і міфологічних пісень, що дістала назву «Старшої Едди».

Разом з цим ішла робота і в практичному напрямі — створювалися граматики й посібники з рідної мови. На той час, особливо в Данії, посилилася боротьба проти засилля латинської, верхньо- і нижньонімецької мов, що були поширені у верхівці суспільства та серед торговельно-промислових кіл міського населення. Посилилася увага до народних мов і діалектів. Першу граматику в Данії написав латинською мовою Е. Понтопіддан у 1646 р. (видана 1668). Першу граматику датською мовою Педера Сюва було видано 1685 р. Перші граматики шведської мови було створено в XVII ст. спочатку латинською мовою Е. Аурівілліуса (1664), потім шведською Н. Чельмана (1696).

У Німеччині в XVII ст. теж переважав практичний напрям германської філології. Це було зумовлено боротьбою за норми національної мови, яку вели в Німеччині О. Шоттель, І. Готшед та ін. Значну роль відігравали об'єднання, що ставили за мету очищення німецької мови від чужоземних слів та виразів. Складалися граматики, серед яких вирізняється своєю повнотою і багатством матеріалу граматика німецької мови Георга Шотеліуса. Йому ж належить проект повного словника німецької мови, який мав охоплювати не тільки загальновживані слова, а й терміни науки, техніки, мистецтва, архаїзми й діалектизми.

Чимало уваги приділив питанням германської філології видатний вчений XVII ст. Г. Лейбніц (1646—1716). Виходячи з принципів панівного на той час універсалізму, він намагався пов'язати германістику з іншими науками. Г. Лейбніц підкреслював особливу потребу вивчення і вдосконалення німецької мови і вважав за необхідне створити Академію німецької мови та укласти повний німецький словник.

У своїх працях він також досліджував проблему співвідношення мови й мислення. Г. Лейбніц вказав на важливе значення мовознавства як допоміжного засобу в історичних і археологічних дослідженнях, доводив, що порівняльне вивчення мов дає можливість проникати в ті далекі епохи, від яких не лишилося матеріальних слідів. Г. Лейбніц розумів уже, що індоєвропейські мови між собою споріднені. Він вважав, що колись на континенті Європи існувала одна мова, з якої виділилися дві мовні групи — кельто-скіфська й арамейська. До першої з них він відносив і германські мови. Г. Лейбніц значно правильніше, ніж його попередники, визначив місце готської мови серед інших германських. На його думку, всі германські мови походили від однієї спільної мови, що існувала дуже давно. Сліди цієї мови, яку він називав тевтонською, можна знайти в готській, давньоанглійській і давньоверхньонімецькій мовах.

Доба Просвітництва була позначена раціоналізмом і універсальним підходом до різних наук. Філологи цієї доби були в мовних питаннях законодавцями й диктаторами. Й. Готшед (1700—1776) реорганізував пуристичне об'єднання Deutsche Gesellschaft, намагаючись перетворити його за зразком Французької академії на установу, що наглядала б за мовою. Й. Готшед визнавав у мові тільки загальне і відкидав усе індивідуальне, німецьку мову він хотів звести до певної стабільної норми, в основі якої мав бути «найкращий» її діалект. Й. Готшед теж займався словником і граматикою німецької мови, він заклав також основи вивчення німецької синоніміки. Й. Аделунг, укладач словника німецької літературної мови, намагався очистити її від діалектизмів. Як і інші діячі Просвітництва, що ставилися до середньовіччя як до епохи варварства й мороку, Й. Аделунг зневажливо ставився до народної поезії й переказів.

Починаючи з XVIII ст. під впливом вчення Жан-Жака Руссо піднімається нова хвиля зацікавлення стародавньою поезією й міфологією народів Європи. В 1756 р. вийшла «Історія Данії» Малле, де було вміщено міфологічні оповідання з «Молодшої Едди» та кілька героїчних пісень із «Старшої Едди». Скандінавський епос і міфи стають відомими в інших європейських країнах, їхні образи й мотиви втілюються в літературі й музиці. В Англії Томас Персі в 1765 р. видав старовинні англійські балади.

У Німеччині друга половина XVIII ст. проходить під знаком зростання національної свідомості. Минуле народу, його культура й творчість викликають уже не антикварний інтерес окремих вчених, а притягають до себе увагу широких кіл суспільства, які дбають про стан мови, літератури і всього духовного життя країни. І. Бодмер та І. Брейтінгер вивчають естетичну сторону творів середньовіччя. І. Бодмер написав трактат про поезію міннезангу, видав збірку пісень німецьких міннезингерів. Він знайшов рукопис «Пісні про Нібелунгів» і видав уривок з неї.

Діяльність Й. Г. Гердера (1744—1803), який очолював літературний напрям Sturm und Drang, знаменувала собою новий підхід до мови як до творчого матеріалу літератури. Гердер розглядає мову як щось живе, що створилося з необхідної потреби людської природи. Разом

з мовою людина засвоює певне ставлення до життя та навколишнього світу. Гердер прагнув розкрити те первинне, що лежить в самій основі народності і виявляється в мові, народних піснях і переказах. Він досліджував також зв'язок між мовою й мисленням. У трактаті «Про походження мови» Гердер розглядає взаємовідносини звукового й матеріального образу предмета, що відбивається в слові — його назві. На думку Гердера, мови утворилися шляхом поступового розпаду первинної спільної мови на окремі діалекти. Він правильно зауважив, що живу мову не можуть стримати жорсткі правила граматики й свідомо відібраного, фіксованого словника, вона постійно змінюється, реагуючи на кожне нове враження, новий спосіб мислення. Гердер також проголосив історичний принцип літературних досліджень: кожний твір мав розглядатися тільки в зв'язку з тим середовищем, у якому він виник, одним з важливих завдань дослідника мало бути визначення, якою мірою в цьому творі відбилася епоха і відповідна нація.

Найдужче зросло зацікавлення старовиною й народною поезією в кінці XVIII та на початку XIX ст., коли в літературі запанував романтичний напрям. Письменники-романтики, для яких середні віки були ідеалом суспільної й духовної організації, охоче звертаються до середньовічних джерел, беручи звідти сюжети й персонажів. Видаються збірки народних балад, казок, пісень, наприклад «Чарівний ріг хлопчика» Арніма і Брентано, «Шведські пісні» Гейєра й Афцеліуса. Видавці модернізували мову оригіналів, наближуючи її до сучасних зразків.

З романтизмом була пов'язана діяльність Якоба й Вільгельма Гріммів — вчених, що поставили германську філологію на справді наукову основу. Брати Грімми почали свою освіту з вивчення філософії й права. Навчаючись у Марбурзькому університеті, вони брали участь у діяльності історично-юридичної школи, заснованої Фрідріхом Савіньї, що об'єднувала юристів, мовників та істориків. Тут брати Грімми засвоюють історичний підхід до матеріалу досліджень і, захопившись ідеями романтизму, починають вивчати народну поезію. З 1811 р. вони невпинно видають пам'ятки давньої народної творчості — німецький переклад датських героїчних пісень, вибраних пісень Едди, найдавніші пам'ятки німецької поезії (пісню про Гільдебранда та Весобрунську молитву). Брати Грімми зібрали й опублікували дві великі збірки німецьких народних казок, збірку німецьких народних саг тощо. Навіть у цей ранній період Я. Грімм обстоював наукову точність дослідження, виступав проти модернізації давніх пам'яток письменства.

Опрацьовуючи давні тексти, Я. Грімм зрозумів, що для їх успішного дослідження потрібно мати грунтовні лінгвістичні знання. Він серйозно зайнявся мовознавством, і в 1819 р. вийшов перший том його «Німецької граматики» — твору, що знаменував нову епоху в германській філології, епоху історизму й точності наукового методу. Це була перша порівняльна граматика германських мов, що вийшла в чотирьох томах у 1819—1837 рр. У 1848 р. вийшла інша праця Я. Грімма — двотомна «Історія німецької мови». Ці твори Я. Грімма мали величезний вплив на весь дальший розвиток германістики.

На противагу довільному зіставленню окремих фактів і явищ різних періодів у довільно взятих мовах, Я. Грімм проводить послідовне історичне вивчення всіх засвідчених у писемних пам'ятках зв'язків споріднених мов. Він довів закономірність мовних змін, насамперед звукових, і загальну закономірність мовного розвитку. Я. Грімм був першим мовознавцем, хто спробував науково довести існування й дію звукових законів у певні періоди розвитку мови. Те, що на початку XVIII ст. стихійно відчував Ламберт тен Кате, Я. Грімм сформулював і виклав як наукові закони. Історизм, розуміння генетичного зв'язку й наступності пронизує всі наукові праці Я. Грімма.

З 1852 р. брати Грімми видавали багатотомний історичний «Німецький словник», видання якого продовжували інші вчені ще довго після смерті ініціаторів.

К. Маркс і Ф. Енгельс високо оцінювали значення праць братів Гріммів як першу спробу вивчення германських мов у порівняльному плані. Але водночас вони підкреслювали й значні методологічні недоліки їхніх досліджень, вузькість та обмеженість історико-мовних поглядів, де відбивалася загальна ідеологія реакційного німецького романтизму.

Досягнення Я. Грімма у вивченні германських мов спиралися на ранні спроби попередніх германістів визначити своєрідності германських мов, особливо на праці Ф. Шлегеля і Ф. Боппа. В кінці XVIII ст. поширилося вивчення санскриту — давньоіндійської мови, що відкрило нові перспективи у вивченні генетичних зв'язків індоєвропейських мов. Ф. Шлегель («Про мову й мудрість індійців», 1808) вважав санскрит основою всіх індоєвропейських мов, «органічною» мовою, тобто мовою високої організації. Франц Бопп («Про систему дієвідміни санскриту в порівнянні з системою дієвідміни грецької, латинської, перської та германської мов», 1816) відібрав і систематизував генетично спільні елементи в структурі германських мов і накреслив перші схеми морфологічних співвідношень. Він висловив також свій погляд на походження дієслівних флексій, виводячи їх з суфігованих особових займенників. Цей самий принцип він застосовував і в поясненні походження германського дентального претериту. У великій тритомній праці «Порівняльна граматика санскритської, зендської, вірменської, грецької, латинської, литовської, давньослов'янської, готської і німецької мов» (1833—1852) Ф. Бопп заклав основи порівняльно-історичного методу.

Саме ці ідеї засновників порівняльно-історичного мовознавства, що перемагали схоластичні схеми середньовічної граматики, універсальний логіцизм XVII ст. та антиісторичні лексичні зіставлення, підхопив і розвинув далі Я. Грімм. Найбільшим досягненням Я. Грімма було встановлення закономірних відповідностей приголосних у германських та інших індоєвропейських мовах. Першим спостеріг їх ще Ф. Юніус, потім відзначив їх у своїй праці «Дослідження про походження давньопівнічної, або ісландської, мови» (1818) Расмус Раск, що теж стояв на позиціях порівняльно-історичного мовознавства. Він визнавав важливість фактів подібної граматичної будови для етимологічних досліджень, визначення звукових закономірностей. Раск

підкреслював, що при цьому слід брати до уваги звуки, а не літери, які можуть неточно передавати відповідні звуки. Він провів фонетичний аналіз спільних слів грецької, латинської і германських мов і виявив цілий ряд закономірних відповідностей, в тому числі перехід індоєвропейських глухих проривних у щілинні, а дзвінких у глухі, тобто те, що пізніше Я. Грімм назвав пересувом приголосних.

Заслуга Я. Грімма полягає в тому, що він визначив внутрішній зв'язок між різними процесами («актами») загального явища пересуву і сформулював їх закони. Відтоді в мовознавстві відбувається поворот до фонетики, яка в етимологічних дослідженнях стає надійнішим орієнтиром, ніж значення слова. Протягом XIX ст. було розроблено порівняльну фонетику всіх індоєвропейських мов. А. Шлейхер у своєму «Компендіумі порівняльної граматики індоєвропейських мов» (1861) систематично звертається до фонетичної будови. Він відзначає, що встановлення генетичних мовних зв'язків має виходити не тільки з відповідного типу й зразка граматичних форм, а й з тотожності фонетичного матеріалу.

Я. Грімм у «Німецькій граматиці» уточнив ряди германського аблауту і показав його зміни в окремих мовах в різних історичних умовах. Він також систематизував факти умлауту. Крім фонетики й морфології Я. Грімм досліджував також словотвір і синтаксис простого речення.

У своїх працях 50-х років Я. Грімм приділяє велику увагу науково обгрунтованому дослідженню спорідненості германських мов з іншими індоєвропейськими мовами, розглядаючи морфологічні відповідності, спільні риси у словотворі та етимологічно спільні корені. Таким чином, він встановив насамперед близькість германських мов до балтійських і слов'янських, потім до латинської й грецької і вже більш далекий їх генетичний зв'язок з кельтськими мовами.

Подібне генетичне членування первісного індоєвропейського мовного комплексу здійснив і А. Шлейхер у своїй теорії «родовідного дерева», за якою всі мови походять від однієї прамови, утворюючи мовний рід (дерево), який ділиться на мовні сім'ї (гілки). Серед мов-основ (гілок), що найперше відділилися від прамови, А. Шлейхер виділяє слов'яно-германську гілку, яка пізніше поділилася, на його думку, на германську і слов'яно-литовську. Теорія родовідного дерева справила великий вплив на порівняльно-історичне мовознавство XIX ст. і має певні відголоски навіть у нинішній час.

Різкої критики ця теорія зазнала з боку Й. Шмідта, який заперечував її основне положення про єдину прамову і про можливість її реконструкції як цілості, як системи форм. На думку Й. Шмідта, спорідненість мов виникає на основі їхньої географічної близькості, отже, кожна мова є перехідною ланкою від однієї до іншої сусідньої мови. Індоєвропейські мови, таким чином, не утворюють історично відокремлених груп. Ця теорія дістала назву «теорії хвиль». Виступивши проти послідовного розщеплення прамовної єдності на генетично зумовлені розгалуження і висунувши думку про первинний стан як сукупність великої кількості діалектів, Й. Шмідт показав деякі закономірності утворення й поширення нових елементів мовної будови. Але разом з тим він дуже перебільшував значення взаємовпливу

сусідніх мов, до того ж брав до уваги тільки вплив споріднених мов. Наукові погляди Й. Шмідта пізніше знайшли застосування у вивченні індоєвропейських діалектів методом лінгвістичної географії.

На точці зору первинної індоєвропейської діалектної роздрібненості стояв уже в нові часи й А. Мейє, який вважав, що треба досліджувати відповідності між окремими історично засвідченими мовами, встановлюючи, що́ у кожній з них є збереженим від давнішого стану, а що́ є новим, набутим у процесі самостійного розвитку цієї мови. Беручи до уваги різноманітні й багатобічні зв'язки германських мов, А. Мейє об'єднував їх разом з італьскими та кельтськими у західну групу індоєвропейських мов. При цьому він відзначає також їхні спільні риси з балтійськими, індоіранськими мовами, з вірменською, албанською та грецькою.

Питання про місце германських мов серед індоєвропейських знову підноситься в працях Г. Крае (50-ті роки нашого століття), який висловив думку про існування на початку другого тисячоліття до нашої ери спільноєвропейської мови, що передувала германським мовам разом з кельтськими, італьскими, ілірійською, венетською і балтійськими мовами. Для обгрунтування свого твердження про наявність такого спільноєвропейського мовного ареалу Г. Крае посилається на гідроніми Європи, на терміни етнічної й соціальної єдності, назви лісу та інших прикмет краєвиду.

На першу половину XIX ст. припадають праці К. Лахмана (1793—1851) з текстології й давньогерманського віршування. На його думку, щоб встановити оригінал тексту, треба вивчати відхилення від нього, різні додатки, пропуски (лакуни), помилки під час копіювання тощо. Критик повинен вивчати якомога більше однотипних чи близьких текстів, шукаючи в них відповідних аналогій. Таким чином можна встановити основний варіант усіх досліджуваних текстів та їхнє першоджерело. Як наслідок такого дослідження з'являвся «поліпшений», виправлений текст, що вважався оригіналом. Одночасно здійснювалося й відновлення «справжньої» мови народного епосу. К. Лахман видавав різні тексти так званою «унормованою» середньоверхньонімецькою мовою. Головною метою занять К. Лахмана була критика текстів і розробка критичного текстологічного аналізу. Він не узагальнював, не зводив здобуті дані в єдину систему. Поділяючи погляди німецьких романтиків на народну поезію як на творчість народного духу, яка є вираженням безпосередності почуття і загальнонародних ідеалів, К. Лахман (як і Гердер, Шлегель, Я. Грімм) переносив цю оцінку й на епос.

Для романтиків епічні твори були не індивідуальними творами поетів-співців, а творами самого народу. «Іліада», «Одіссея», «Пісня про Нібелунгів» були для них збірками пісень невідомого авторства, об'єднаних пізнішою редакцією. Завданням філологічної критики, на думку К. Лахмана, було виділити первинний вигляд пісень, очистити їх від пізніших нашарувань, відділити справжню народну традицію від редакторських додатків. Провівши критичний аналіз тексту «Пісні про Нібелунгів», К. Лахман дійшов висновку, що це — компіляція з двадцяти народних пісень, об'єднаних невідомим редактором.

Теоретичні погляди й критичні методи К. Лахмана викликали в середині XIX ст. широку полеміку, яка відіграла важливу роль у розробці проблем германістики в XIX ст.

Кінець XIX ст. позначався позитивізмом філософського світогляду і раціоналістичною лінією наукових методів дослідження. Роль науки зводиться до опису й систематизації явищ, а не до їх пояснення й пізнання об'єктивних законів розвитку природи й суспільства. Принципи природничих наук переносилися на гуманітарні науки. Провідним принципом позитивізму є аналіз, розкладання, через це саме дослідження звужується, спеціалізується. Науки поділяються на спеціальні науки. Зокрема, германська філологія втрачає свою багатоплановість і єдність, відбувається її розгалуження на англійську, скандінавську, німецьку, нідерландську філології. Слово «германіст» втрачає свій колишній багатоосяжний зміст і починає означати тільки фахівця з германських мов (раніше воно стосувалося й літератури, права, релігії, історії, фольклору тощо).

Нове покоління мовознавців істотно вдосконалює порівняльно-історичний метод, охоплює поглибленим аналізом набагато ширший мовний матеріал. У 70—80-х рр. широко розгорнулися дослідження в галузі порівняльної фонетики індоєвропейських мов. Почалося глибше вивчення фізіології звуків у застосуванні до лінгвістичних досліджень. У праці В. Шерера «До історії німецької мови» (1868) зроблено спробу застосувати фізіологічні засади до вивчення фонетики германських мов, зокрема точніше визначити характер звуків давньогерманських мов. В Англії вийшла праця Белла «Видима мова», де було подано нову класифікацію голосних і приголосних за способом вимови. Ці принципи були поглиблені Г. Суїтом у його «Підручнику фонетики».

У Німеччині найбільші заслуги в розробці проблем фонетики мав Е. Зіверс. У праці «Основні риси фізіології звуків для вступу до вивчення фонетики індогерманських мов» (1886) він розглядав не тільки окремі звуки, а й сполучення їх у склади, слова і речення. Особливу увагу він звертав на фразовий наголос і на темп мовлення. Зіверс уже користувався експериментальним методом, він звертав увагу на те, що зв'язна мова кожної людини має свою власну мелодію, чергування тонів відбувається в ній не довільно, а за певними закономірностями.

Вивчення живих мов і фізіології звуків справило великий вплив на мовознавство. Дослідження показали, що фонетичні закони не припускають випадкових звукових зміщень. Відхилення, які часто спостерігаються і здаються порушеннями фонетичного закону, пояснюються, головним чином, дією аналогії — одного з дуже істотних чинників мовного розвитку.

Особливо підкреслювали значення звукових законів у своїх працях германісти останньої третини XIX ст.— так звані молодограматики. Цей напрям був головним у германістиці дуже довгий час (у Німеччині навіть у XX ст.) і пов'язувався з іменами таких видатних вчених, як К. Вернер, Г. Пауль, В. Брауне, В. Штрейтберг, О. Бехагель, А. Нореен, Г. Суїт та ін. Новий підхід до звукових закономірностей дав блискучий наслідок — відкриття в 1877 р. К. Вернером закону,

що пояснював винятки з загальногерманського пересуву приголосних. Це відкриття привернуло увагу до акцентології. Слідом за К. Вернером Г. Остгоф спробував пояснити відмінності в формах германського відмінювання іменників впливом первинного, не закріпленого за кореневим складом наголосу. Ф. де Соссюр у праці про первинну систему голосних в індоєвропейських мовах висвітлив закономірності індоєвропейського аблауту.

Молодограматики виконали велику роботу з систематизації всього зібраного наукового матеріалу. К. Бругман і Б. Дельбрюк у своєму п'ятитомному нарисі «Порівняльної граматики індоєвропейських мов» зробили спробу звести докупи всі здобутки молодограматичної школи. На відміну від А. Шлейхера, вони ставили метою не реконструкцію форм індоєвропейської прамови, а дослідження розвитку мови від первинного до сучасного її стану. У праці Г. Пауля «Принципи історії мови» (1880) було викладено основи вчення молодограматиків, які вбачали зміст мовного розвитку в дії звукових законів та їх змінах, що порушували симетрію існуючих форм, а також в утвореннях за аналогією, що компенсували руйнуваня, викликане звуковими змінами, і таким чином відновлювали рівновагу. Під редакцією Г. Пауля наприкінці XIX ст. вийшла капітальна праця «Основи германської філології» в трьох томах (1889), де були докладні розділи з історії германістики, фонетики й граматики германських мов, нариси з історії германських літератур, германського права, міфології, етнографії, етнології германців та ін. Наприкінці XIX ст. вийшла серія граматик окремих германських мов: готської В. Брауне, давньоанглійської Е. Зіверса, давньоскандінавської А. Нореена та ін. Н. Йонсон написав історію давньоскандінавської літератури і видав багато скандінавських пам'яток з коментарями. Ф. Клюге видав етимологічний словник німецької мови, який мав цілий ряд перевидань аж до нашого часу.

Увага до живої мови виявилася і в зацікавленні територіальними діалектами. Особливо зручним об'єктом дослідження в цьому відношенні була німецька мова з її величезною розмаїтістю діалектів. Важливість діалектології розумів уже сучасник Я. Грімма Йоган Шмеллер, автор праць «Говірки Баварії в граматичному викладі» і «Баварського словника». Він відзначав, що там, де книжна мова не могла дати якесь певне пояснення, буденна мова з уст народу розв'язувала багато найскладніших питань. У діалектах він знайшов цілий ряд аналогій і законів, від яких у книжній мові лишилися незначні сліди. Й. Шмеллер також відзначив чимало збігів між фактами живих діалектів і явищами мови літературних пам'яток старовини.

Величезний вклад у германську діалектологію становить праця Ф. Енгельса «Франкський діалект», написана в 80-х рр. минулого століття. Вона присвячена критиці класифікації німецьких діалектів, яку В. Брауне проводив на підставі дії тільки верхньонімецького пересуву приголосних, не враховуючи мовного матеріалу живих сучасних діалектів. Виявляючи досконале знання живої мови франкської області від Майну до Північного моря, Ф. Енгельс чітко визначив основу літературної новонідерландської мови. Він вказав, що франкський діалект був окремим і самостійним уже в VI—VII ст., коли він становив

перехідну ланку між верхньонімецькими (наприклад, алеманськими) діалектами і інгвеонськими (саксонським, англським, фризьким). В. Брауне, формально виходячи з того, що нижньофранкські діалекти не зазнали дії другого (верхньонімецького) пересуву приголосних, зарахував їх до саксонських (інгвеонських) діалектів. Цим самим він відірвав північну частину діалектного ареалу, порушивши історично сформовану мовну єдність. Ф. Енгельс довів, що мовна свідомість народу не відчуває межі пересуву приголосних, яка не стала діалектною межею. Замість чисто фізіологічного розгляду мовних явищ Ф. Енгельс відстоює соціально-історичний підхід до них, закликає до їх розгляду в цілісності, сукупності, в історичному русі.

Вивчення германських мов у працях молодограматиків здебільшого носило однобічний характер, обмежувалося питаннями фонетики й морфології і полишало осторонь розробку питань синтаксису й лексики. Молодограматики дедалі дужче сходили на позиції емпіризму, свідомо відмовляючись від загальнолінгвістичного підходу до питань германістики. Розвиток мови вони уявляли собі переважно як прямолінійну трансформацію індоєвропейської прамови. На відміну від цього, діалектологічні дослідження показували на складний характер взаємозв'язків окремих діалектів та їх груп.

Особливого значення набули діалектологічні дослідження з розвитком лінгвістичної географії. Почалася робота над складанням великих національних діалектологічних атласів. У Німеччині таку роботу розпочав у 1876 р. Георг Венкер. Перші публікації зібраного матеріалу почалися з 90-х рр. минулого століття, друкування ж «Лінгвістичного атласу Німеччини» почалося в 1926 р. Працю Г. Венкера продовжив Ф. Вреде, що став засновником німецької діалектографічної школи. Ця школа уникла примітивізму молодограматиків у поясненні мовного розвитку, але, в свою чергу, не враховувала достатньою мірою системного характеру мови.

Теодор Фрінгс встановив географічний розподіл найдавніших латинських запозичень у західних германських мовах, поставив питання про розв'язання проблеми походження й розвитку національно-літературної мови шляхом діалектологічних досліджень. Методом лінгвістичної географії Т. Фрінгс досліджував також мовні відносини давньогерманських племен і племінних груп. Його досвід перейняли Ф. Маурер і Е. Шварц у своїх працях з доісторичного періоду життя германців. Плідно працює в цій галузі також В. Мітцка, чиї праці присвячені діалектній фонології, етнолінгвістиці тощо. В Англії методи лінгвістичної географії успішно застосовують У. Скіт, Дж. Райт, В. Френсіс та ін.

Посилення імперіалістичної реакції мало наслідком те, що на початку XX ст. в германістиці виникає профашистський напрям — так звана школа Г. Гірта (Г. Косинна, Мух, Файст та ін.). Її представники намагалися пов'язати питання розвитку мови з расистською теорією, зокрема пропагували теорію зверхності так званої нордичної (північної) раси.

У сучасній германістиці Заходу розробляють питання фонетики й фонології германських мов. Особливу увагу привертають явища

пересуву приголосних, аблаут і умлаут, проблема германського наголосу на рівні складу, слова і словосполучення, закони кінця слів тощо. Ці проблеми розглядаються в працях В. Рюссер, Г. Абрагамса, Є. Куриловича, Ж. Фурке, Т. Маурера, В. Туоделла, Б. Трнки та багатьох інших.

§ 23. ГЕРМАНСЬКА ФІЛОЛОГІЯ В ДОЖОВТНЕВІЙ РОСІЇ ТА СРСР

У Росії вивченням германських мов стали спеціально займатися в другій половині XIX ст., насамперед у Петербурзькому університеті на кафедрі загальної літератури, яку з 1870 р. очолював академік О. Н. Веселовський. Вивчення середньовічних германських мов було тут спочатку запроваджене для належної підготовки до філологічного аналізу літературних творів середньовіччя. Наприкінці XIX ст. учень О. Н. Веселовського Ф. О. Браун заснував кафедру германської філології і почав дослідницьку роботу в галузі етнолінгвістичних взаємин, зокрема вивчення проблеми історичних контактів готів і слов'ян. З школи Ф. О. Брауна вийшов визначний радянський германіст акад. В. М. Жирмунський.

У Московському університеті в 80—90-х рр. минулого століття курс готської мови читав видатний представник порівняльного мовознавства Ф. Ф. Фортунатов. На початку XX. ст на філологічному факультеті університету було створено германський відділ. Проф. В. К. Поржезинський розширив обсяг курсів з германістики, почавши читати лекції з давньоанглійської, давньоверхньонімецької й середньоверхньонімецької мов.

Основним напрямом діяльності вчених, що присвятили себе вивченню германських мов, було порівняльно-історичне вивчення їх із застосуванням досягнень і методів, що склалися в мовознавстві протягом XIX ст. Вивчали переважно історичну фонетику й граматику (морфологію), історію мови, читали й тлумачили пам'ятки середньовічного письменства і проводили текстологічні дослідження їх. Такий характер наукової діяльності не міг виробити ні власної методології, ні створити зв'язку між теоретичним дослідженням і практичним навчанням германських мов. Справжній розвиток германського мовознавства у нашій країні і формування наукової школи в германістиці почалося тільки після Великої Жовтневої соціалістичної революції. Головною засадою розвитку радянської науки став нерозривний зв'язок теорії й практики. Це визначило й основний напрям радянської германістики за нових умов — поряд з розробкою проблемних теоретичних питань розгорнулася підготовка навчальних посібників і словників германських мов для різних типів школи.

За радянські часи германістика в нашій країні стала широко розгалуженою наукою, яка має безперечні досягнення в дослідженні структури й типології окремих мов і всієї германської мовної групи в цілому. Вчені-германісти застосовують різноманітні методи лінгвістичного аналізу — від традиційного порівняльно-історичного до сучасних методів статистичної обробки матеріалу, дистрибутивного,

контекстуального, компонентного, валентнісного аналізу, методу трансформації, моделювання, глотохронології тощо. У СРСР стали ефективно розроблятися проблеми історії германських мов, діалектології, фонетики й фонології, граматики, стилістики.

Відповідно до загальної тенденції в розвитку науки і в нашій країні відбулася спеціалізація досліджень, з германського мовознавства виділилися як окремі галузі німецька, англійська і скандінавська філології. Перших помітних успіхів радянська германістика досягла в середині 20—30-х рр., коли її основним напрямом було історичне вивчення мови, розробка її суспільної проблематики, вивчення формування і взаємовідносин національної мови й діалектів. Були проведені широкі діалектологічні дослідження на базі німецьких діалектів СРСР В. М. Жирмунським і його учнями. В 1936 р. вийшла праця В. М. Жирмунського «Національна мова і соціальні діалекти», де на матеріалі німецької, англійської й російської мов досліджувався зв'язок суспільної й мовної диференціації та формування соціальних діалектів у процесі суспільного розвитку.

Історичне вивчення діалектів німецької мови спиралося на працю Ф. Енгельса «Франкський діалект», вперше опубліковану в СРСР в 1935 р. В 30-х рр. було видано «Історію англійської мови» Б. О. Ільїша (1935) та «Історію німецької мови» В. М. Жирмунського (1938), які й досі використовуються як основні підручники для вузів і багато разів перевидавалися. В 1953 р. М. І. Стеблін-Каменський видав підручник з історії скандінавських мов.

Скандінавістика — наймолодша галузь германської філології в СРСР, почала розвиватися в нас тільки в 30-ті рр. Основним її центром є Ленінградський університет, де склалася власна школа скандінавістів, очолювана М. І. Стеблін-Каменським. Почавши з вивчення історичної граматики, переважно на матеріалі давньоісландської мови, радянські скандінавісти розгорнули дослідження сучасних скандінавських мов, складання граматик, словників, посібників.

У 50-х рр. в СРСР вийшла з друку низка монографій з історії германських мов: «Давньоісландська мова» М. І. Стеблін-Каменського (1955), «Давньоанглійська мова» О. І. Смирницького (1955), «Готська мова» М. М. Гухман (1958) та ін. В 60-х рр. були видані хрестоматії з історії англійської мови О. І. Смирницького та з історії німецької мови М. С. Чемоданова.

Вивчення процесу розвитку національних мов і дослідження їх регіональних варіантів у взаємодії та щодо основного національного варіанта мови привертають до себе увагу радянських германістів у 50—60-х рр. У фундаментальній праці В. М. Жирмунського «Німецька діалектологія» (1956) подано опис фонетики й морфології німецьких діалектів центральної Європи в порівняльно-історичному плані та викладено принципи методології лінгвістичної географії у застосуванні до німецької мови. Двотомна праця М. М. Гухман «Від мови німецької народності до німецької національної мови» (1955—1959) на великому фактичному матеріалі показала всю складність і розмаїтість факторів, що визначали шляхи розвитку німецької національної мови.

У низці статей і змістовній монографії «Розвиток національно-літературної англійської мови» (1969) В. М. Ярцевої подано широку картину формування національно-літературного варіанта англійської мови, відображено взаємодію екстралінгвістичних і мовних факторів у цьому процесі та зв'язок соціального розчленування мовного колективу і вживання мови. В 1952 р. опубліковано важливу працю М. І. Стеблін-Каменського «Утворення норвезької національної мови».

Історична граматика германських мов завжди притягувала до себе увагу радянських германістів. Перші роботи в цьому напрямі було виконано в Ленінградському університеті під керівництвом В. М. Жирмунського (збірник «Питання німецької граматики в історичному освітленні», 1935). У працях тих часів А. В. Десницької, М. М. Гухман, С. Д. Кацнельсона, В. М. Ярцевої, Т. В. Строєвої, Ю. С. Маслова розглядалися певні структурні риси германських мов (аблаут, дієслівні категорії, типологія речення тощо) в генетичному плані на основі зв'язку мови і мислення.

У 60-х рр. вийшли капітальні праці В. М. Ярцевої «Історична морфологія англійської мови» та «Історичний синтаксис англійської мови». У першій з них простежено розвиток і зміни в основотворенні англійської мови від давніх часів до сучасності з урахуванням дії фонетичних процесів, аналогії та іншомовного впливу. Друга праця розглядає етапи розвитку структури речення і словосполучення в англійській мові. Питанням виду в структурі англійського дієслова присвячено праці І. П. Іванової. Нові синтаксичні й морфологічні концепції викладено в великій праці Б. О. Ільїша «Будова сучасної англійської мови» (1965), О. І. Смирницького «Синтаксис англійської мови» (1957), Л. С. Бархударова «Структура простого речення сучасної англійської мови» (1966).

Німецький синтаксис успішно розробляється в працях В. Г. Адмоні «Історичний синтаксис німецької мови» (1963) та «Розвиток структури речення в період формування німецької національної мови» (1966), де подано докладну характеристику структури німецького речення й окремих його особливостей: порядку слів, способів заперечення, оформлення словосполучення тощо. Проблематика структури речення і граматичної синонімії розглядається в працях Е. В. Гулиги, Е. І. Шендельс.

У 1962—1966 рр. виходить у світ «Порівняльна граматика германських мов» (в чотирьох томах), створена колективом провідних радянських германістів, працівників Інституту мовознавства Академії наук СРСР. Ця монументальна праця врахувала найновіші досягнення загального мовознавства й германістики і дістала високу оцінку в нашій країні та за її межами. Автори, справедливо вважаючи застарілими традиційні порівняльні схеми, що творилися на засадах часткових, окремих мовних відповідностей, проводять системне зіставлення мовного матеріалу і використовують дані історичної діалектографії. В характеристиці граматичної системи германських мов підкреслюється динаміка її розвитку. Докладно розглядається питання про місце германських мов серед інших індоєвропейських, про давні й пізніші мовні ареали й контакти в світлі найновіших досліджень. По-новому також висвітлюється проблема спільногерманської мови, її періодизації.

Як доповнення до цієї праці в 1964 р. вийшла книга В. М. Жирмунського «Вступ до порівняльно-історичного вивчення германських мов», де подано опис порівняльної граматики на історичній та лінгво-географічній основі і висвітлено процес утворення мов германських народностей на давній племінній основі.

У 1964 р. вийшла з друку праця М. М. Гухман «Розвиток станових протиставлень у германських мовах», що дає історико-типологічну характеристику категорій активу й пасиву в германських мовах.

Значні досягнення має радянська германістика і в фонології. Проблеми аблауту, умлауту, пересувів приголосних, характеру дифтонгів, акцентології тощо висвітлювались у працях О. І. Смирницького, В. М. Жирмунського, М. І. Стеблін-Каменського, Е. А. Макаєва, В. В. Іванова, Н. Д. Андреєва, С. Д. Кацнельсона та ін.

Питаннями рунології займалися О. І. Смирницький і Е. А. Макаєв; у їхніх працях подано опис систем рунічних знаків, сучасний стан вивчення рун, філологічний аналіз окремих рунічних написів.

Особливою заслугою радянської германістики є створення лексикології германських мов як окремої галузі зі своїм власним предметом, методологією і методикою дослідження. У праці М. С. Чемоданова «Германські мови серед інших індоєвропейських мов» (вміщеній у першому томі «Порівняльної граматики германських мов») поряд з граматичними й фонетичними ознаками германських мов наведено й порівняльне зіставлення германської лексики з лексикою інших індоєвропейських мов. У статтях М. М. Маковського трактуються питання лексико-семантичних взаємозв'язків, проблеми лексичної атракції і лексичної валентності. Б. В. Горнунг у своїх статтях спиняється на проблемі системності лексики.

Питання етимологічного й контекстуального аналізу англійської лексики знайшли висвітлення в працях Н. Н. Амосової. Тематично з ними пов'язані глибокі й змістовні монографії І. В. Арнольд про семантичну структуру слова, про слово і словниковий склад сучасної англійської мови, а також А. А. Уфімцевої про слово як елемент лексико-семантичної системи мови. Ці автори по-новому підходять до проблеми лексичного значення, розглядаючи його з позицій системності, взаємодії й взаємозалежності лексичних одиниць.

У галузі німецької лексикології вийшли також праці К. А. Левковської, яка також розробляє теорію слова; М. Д. Степанова видала монографію про словотвір у німецькій мові та працю про синхронний аналіз лексики. Питання німецької фразеології розробляє І. І. Чернишова. Проблеми англійської фразеології досліджуються в працях Н. Н. Амосової та О. В. Куніна. Фразеологічний словник англійської мови О. В. Куніна вийшов уже третім виданням.

В окрему галузь виділилася стилістика германських мов. Досягнуто помітних успіхів у дослідженні стилістичного розшарування національних мов і засобів, характерних для певних стилів мовлення. Стилістиці німецької мови присвячено монографії й посібник Е. Г. Різель, праці В. Г. Адмоні, Т. І. Сільман та ін. Англійську стилістику розробляють І. Р. Гальперін, М. Д. Кузнець та ін.

Великого розвитку досягла в СРСР лексикографія германських

мов. Двомовні словники видано з усіх германських мов, в тому числі англо-російський словник за ред. І. Р. Гальперина і російсько-англійський словник О. І. Смирницького дістали визнання далеко за межами нашої країни.

Актуальні питання германістики розглядаються в численних дисертаціях, статтях і монографіях. Вузи і наукові установи СРСР періодично видають багато наукових збірників, де проблемам германської філології належить провідне місце.

На Україні дослідження в галузі германської філології розпочалися на початку XX ст., коли було відкрито романо-германські відділи у складі історико-філологічних факультетів Київського, Харківського й Новоросійського (Одеського) університетів.

У Київському університеті кафедру романо-германської філології очолив проф. І. В. Шаровольський (1876—1954). Готуючись до професорського звання, він пройшов грунтовну підготовку в закордонному відрядженні, навчаючись у відомих тогочасних германістів, у тому числі у Е. Зіверса, багато працював над стародавніми рукописами у бібліотеках Німеччини і Швеції. Свої перші наукові розвідки І. В. Шаровольський присвятив текстології та філологічному аналізові давніх пам'яток германської писемності. У 1904 р. він опублікував працю «Давньоскандінавський переказ про битву готів з гунами і його історична основа» і статтю «Про слов'янські запозичення в північногерманських мовах», а у 1906 р. розвідку «Переказ про меч Тюрфінг». У наступні роки вийшли з друку «Шість шванків» (1913), що містили тексти й аналіз коротких сатиричних оповідань, написаних середньоверхньонімецькою мовою. У 1914 р. опубліковано працю «Про рукопис і мову твору «Der Frauwen Zucht».

Подальша наукова діяльність І. В. Шаровольського, що припала на час після Великої Жовтневої соціалістичної революції, зосередилась у галузі теоретичного дослідження лексики і граматики германських мов. Зокрема, він опублікував такі праці, як «Німецькі позичені слова в українській мові» (1927), «Німецько-український словник» (1927), «Ісландські саги» (1936), «Про сильні германські дієслова в зв'язку з походженням германських мов» (1946), «Конспект з курсу історії німецької мови» (1948) тощо.

І. В. Шаровольський приділяв велику увагу підготовці кадрів германістів, за його ініціативою було створено у Київському університеті факультет західноєвропейських мов і літератур, де він був першим деканом. Основним напрямом роботи українських германістів протягом 20—40-х рр. було науково-методичне забезпечення навчального процесу з англійської та німецької мов, чого вимагав бурхливий розвиток радянської школи. Цим також закладалися основи для подальшого наукового дослідження германських мов.

У 50—60-ті рр. було вже захищено чимало кандидатських дисертацій з германістики, в яких трактувалися такі актуальні питання, як морфологія неособових форм дієслова (Н. В. Калачевська), синтаксис англійського герундія (Н. М. Раєвська), категорія пасиву (Т. Ф. Лапоногова), словоскладення (Н. С. Родзевич), способи вираження модальності (В. М. Лещинська), граматико-стилістичні

принципи порядку слів у реченні (Б. М. Задорожний), англійські дієслова з постпозитивами (Ю. О. Жлуктенко, С. О. Гурський) та інші.

Протягом наступних десятиліть українські германісти плідно працюють над проблемами граматики. Г. Г. Почепцов запропонував оригінальну теорію конструктивного синтаксису, видав монографії про синтагматику англійського слова, лінгвістичні аспекти гумору та інше. А. К. Корсаков опублікував низку цікавих праць, присвячених видочасовій системі англійського дієслова. В теоретичній граматиці Н. М. Раєвської по-новому було висвітлено багато дискусійних проблем будови сучасної англійської мови. Г. П. Ятель виступив з низкою статей про англійські прийменники та видав монографію про прийменникові словосполучення. Типи англійських словосполучень досліджував також І. В. Корунець.

Розгорталися також дослідження словникового складу германських мов, змін у семантиці слова, проблем термінології тощо. Кількома виданнями вийшов підручник англійської лексикології Н. М. Раєвської, в якому докладно розглянуто проблеми системності лексики, взаємозв'язку лексики й граматики, значення слова, розвиток і збагачення англійської лексики. Цікаву монографію з англійського словотвору написав Е. Ф. Скороходько. Іншомовні запозичення та інтернаціоналізми в англійській лексиці досліджувала О. Б. Шахрай.

Питання фонетики і фонології сучасних германських мов були об'єктом вивчення в лабораторіях експериментальної фонетики, створених у Київському університеті та в Інституті мовознавства АН УРСР. Фундатор університетської лабораторії — учениця Л. В. Щерби І. П. Сунцова — опублікувала вступний фонетичний курс до вивчення німецької мови, у якому на основі грунтовних експериментальних досліджень проводилось порівняння звукової системи німецької, російської та української мов. Вона керувала й рядом інших важливих досліджень. Л. І. Прокопова здійснила порівняльне вивчення німецьких і українських приголосних, а також грунтовний аналіз фонетичних характеристик складу німецької мови. Е. І. Лисенко виконала цікаву роботу з аналізу німецького вокалізму. Працівники лабораторії АН УРСР досліджували інтонацію англійського речення (Л. А. Близниченко).

Поширюється також вивчення германо-слов'янських мовних контактів та синхронно-порівняльні дослідження цих мов. У 1960 р. вийшла в світ «Порівняльна граматика англійської та української мов» Ю. О. Жлуктенка, а в 1964 р. його ж монографія про україно-англійські мовні контакти на території Північної Америки. Ю. В. Опельбаум видав монографію і низку статей про східнослов'янські елементи в німецькій мові. Проблеми слов'яно-німецької топоніміки досліджує О. Ф. Ріпецька.

Інтенсивну роботу в галузі порівняльно-історичного мовознавства ведуть у Львівському університеті проф. Б. М. Задорожний та його учні. Творчо поєднуючи традиційні методи дослідження мови із структурним підходом до мовних явищ, Б. М. Задорожний по-новому трактує питання історичної фонології, морфології і синтаксису германських

мов, розглядаючи їх з позицій системності мови на широкому тлі індоєвропейського мовного матеріалу. Найвідоміші його праці: «До питання про порядок слів у німецькій мові» (1949), «До історії готського дієслова wisan» (1955), «До питання про чергування спірантів у готській мові» (1959), «Первинне значення конструкцій «дієприслівник II + дієслово «мати» у давньогерманських мовах» (1960). У монографії «Порівняльна фонетика і морфологія готської мови» (1960) Б. М. Задорожний показав динаміку історичного процесу формування мовної системи. Висвітливши історичну еволюцію та взаємодію елементів мовної структури, він розкрив специфіку готської мови порівняно до інших германських мов. У своїй докторській дисертації (1966) Б. М. Задорожний дав типологічне і функціонально-семантичне дослідження дієприкметників у германських мовах.

З початку 60-х рр. при Львівському університеті виходить періодичний науковий збірник «Іноземна філологія» (головний редактор спочатку О. В. Чичерін, потім Б. М. Задорожний), який містить багато цікавих праць українських германістів. Ряд важливих публікацій з германістики вміщено у республіканському міжвідомчому збірнику «Романо-германська філологія та методика викладання іноземних мов», який видається при Київському педінституті іноземних мов, та в серіях романо-германської філології «Вісників» Київського та Харківського університетів.

У 1975 р. було створено сектор германських і романських мов в Інституті мовознавства Академії наук УРСР, де розпочалося дослідження проблем регіональної варіативності германських мов та розробка контрастивних граматик германських і східнослов'янських мов. Тут також проведено ряд заходів у галузі координації досліджень з германського мовознавства у вузах республіки, організовано кілька симпозіумів та наукових конференцій з германістики.

На кінець 70-х років у вузах України склався ряд наукових осередків, у яких здійснюється інтенсивна комплексна розробка актуальних проблем германських мов. Наприклад, на кафедрі англійської філології Київського університету розгорнуто дослідження проблем міжмовних контактів та порівняльного вивчення мов; кафедра граматики та історії англійської мови Київського педінституту іноземних мов проводить дослідження синтаксичної будови англійської мови та вивчає різні її регіональні варіанти.

Розгортаються наукові розробки проблем германського мовознавства і в інших містах республіки. У Харківському університеті проводиться вивчення інтернаціонального фонду в лексиці (В. В. Акуленко), граматичної будови англійської мови (Б. Й. Роговська, Б. С. Хаймович). В Одеському університеті поряд з дальшими дослідженнями питань теоретичної граматики англійської мови (А. К. Корсаков) йде активне вивчення фонологічної системи (Т. О. Бровченко) та лінгвостилістики (В. А. Кухаренко) германських мов. Я. Б. Крупаткін (Севастополь) досліджує питання історичної філології, зокрема процес розвитку системи голосних у західногерманських мовах інгвеонської групи. Діахронічним проблемам присвячено також праці С. С. Лінського (Дніпропетровськ) та О. Б. Шахрай (Ніжин).

У галузі лексикографії слід відзначити англійсько-український і українсько-англійський словники М. Л. Подвезька, які були першими зразками перекладних словників такого типу. Крім того, М. Л. Подвезько був натхненником і подавав велику допомогу в підготовці кількох словників для шкільного вжитку, словника англійських синонімів і двох англо-українських фразеологічних словників К. Т. Баранцева, німецько-українського словника Л. С. Осовецької і К. Н. Сільвестрової.

Поглиблене вивчення лексикології германських мов, розвиток словникарства викликали у мовознавців-германістів зацікавлення діалектами, зокрема діалектами німецької мови. На кафедрі німецької філології Ужгородського університету працює група науковців, що вивчає німецькі діалекти Закарпаття, їх відношення до національно-літературної німецької мови та їхню взаємодію з місцевими діалектами української та інших мов (Й. Й. Шрамл, Ю. І. Меліка). Їх дослідження поповнюють матеріали діалектологічного атласу цього мовного району.

СЕМІНАР З ГОТСЬКОЇ МОВИ

ФОНЕТИЧНА Й МОРФОЛОГІЧНА СИСТЕМА ГОТСЬКОЇ МОВИ

Фонетика

Готський алфавіт (у латинській транскрипції): **a, b, g, d, e, q, z, h, þ, i, k, l, m, n, j, u, p, r, s, t, w, f, x, hv, o.**

Правила читання

Г о л о с н і: Літери **e** та **o** в усіх позиціях читаються як довгі голосні. Дифраф **ei** завжди позначає довге **ī**: steigan, *д. англ.* stīgan. Літери **a** та **u** можуть позначати як довгі, так і короткі голосні: faðar, fāhan, hund, hūs. Літера **i** завжди читається як короткий звук: hilpan, silubr, niman. Дифраф **ai** може читатися як: а) дифтонг **ai**: hlaifs, aigan, stains; б) коротке відкрите **e** в позиції перед **r, h** (**hv**): raihts, faihu, aihva-tundi, airþa, hairto, bairan (за винятком слів: air, haihs, де дифраф **ai** вимовляється як дифтонг), також у першому складі форми минулого часу редуплікованих дієслів: laílot, haíhait, faífah; у сполучнику aiþþau і в деяких запозиченнях з грецької мови, наприклад, aíkklesjo; в) довге відкрите **e** [æ] перед голосним: saian [sæ:an], waian; г) роздільно як два окремих голосних на межі двох складів: gaiddja. Дифраф **au** теж читається по-різному: а) як дифтонг **au**: haubiþ, lausjan, laufs; б) як коротке відкрите **o** [ɔ] перед **r, h**: kaúrn, maúrnan, waúrkjan, aúhsa, daúhtar, saúrga (за винятком слів: hauhs, gaurs, tauh, de ***au*** вимовляється як дифтонг); в) як довге відкрите **o** [ɔ:] перед голосним: sauil, stauida, taui; г) на межі двох складів вимовляється роздільно як два голосних: ga-ufarassian.

П р и г о л о с н і: Літери **b** та **d** на початку слова та всередині після приголосного вимовляються як дзвінкі проривні: barn, beitan,

blōma, arbja, halbs, dails, dags, daupjan, bindan, blinds, razda. Всередині слова після голосного ці літери читаються як дзвінкі щілинні — губно-зубний [v] та міжзубний [ð]: giban ['givan], dreiban, graba, biudan ['biuðan]. Літера **g** на початку слова читається як дзвінкий проривний (задньопіднебінний): gasts, guma, goþs, giutan. Всередині та в кінці слова можлива фрикативна артикуляція: aigan, augo, mag. Диграф **gg** позначає задньопіднебінні носові **n** + **g**: briggan, tuggō. Сполучення літер **ggw** позначає [ŋgw]: aggwus, siggwan. Але в тих випадках, коли **ggw** етимологічно відповідає спільногерманському **ǫǫ**, західногерманському **uw** та давньоскандінавському **gg** (v), воно вимовляється з проривним g, пор. triggws [triggws], *д. в. нім.* triuwi, *д. сканд.* tryggr; bliggwan, *д. в. нім.* bliuwan; skuggwa, *д. в. нім.* skouwon, *д. ісл.* skyggja. У сполученнях **gk**, **gg** літера **g** вимовляється як носовий [ŋ]: drigkan, þagkian, igqis, stigqan, sigqan. Літера **q** позначає лабіоveларний глухий проривний [kw]: qiþan [kwiθan], qens, qiman. Лігатура **ƕ** позначає лабіоveларний глухий фрикативний [xw]: ƕas, ƕeil, ƕeits, ƕaiteis. Літерою **w** позначався дзвінкий білабіальний фрикативний [w]: waihts, waír, wakan, waúrd, wein. Літера **þ** позначає глухий міжзубний фрикативний [θ]: þahan, þarei, þeins, þiudans, þres. Літера **s** вимовляється як глухий свистячий фрикативний [s]: sunus, standan, slēpan, saíƕan, sibun, sigljo. Літера **z** вимовляється як дзвінкий свистячий фрикативний [z]: huzd, mizdo, hazjan, þize, maíza, izwis.

Морфологія

Відмінювання іменників

Основи на -a- (чоловічий і середній рід)

		чол. рід.		
Наз.	*одн.*	dag-s *(день)*	*множ.*	dag-ōs
Род.		dag-is		dag-ē
Дав.		dag-a		dag-am
Знах.		dag		dag-ans
		сер. рід.		
Наз.	*одн.*	waúrd *(слово)*	*множ.*	waúrd-a
Род.		waúrd-is		waúrd-ē
Дав.		waúrd-a		waúrd-am
Знах.		waurd		waúrd-a

Основи на -ja- (чоловічий і середній рід)

		чол. рід		
Наз.	*одн.*	harjis *(військо)*	*множ.*	harjōs
Род.		harjis		harjē
Дав.		harja		harjam
Знах.		hari		—harjans
Кличн.		hari		—
		сер. рід.		
Наз.	*одн.*	hawi *(сіно)*	*множ.*	hawja
Род.		hawjis		hawjē

Дав.		hawja		hawjam
Знах.		hawi		hawja
Кличн.		—		—

Основи на -wa- (чоловічий і середній рід)

чол. рід

Наз.	*одн.*	þius *(слуга)*	*множ.*	þiwōs
Род.		þiwis		þiwe
Дав.		þiwa		þiwam
Знах.		þiu		þiwans
Кличн.		þiu		—

сер. рід

Наз.	*одн.*	triu *(дерево)*	*множ.*	triwa
Род.		triwis		triwē
Дав.		triwa		triwam
Знах.		triu		triwa
Кличн.		—		—

Основи на -ō- (жіночий рід)

Наз.	*одн.*	airþa *(земля)*	*множ.*	airþōs
Род.		airþōs		airþō
Дав.		airþai		airþom
Знах.		airþa		airþos

Основи на -wō-

Наз.	*одн.*	triggwa *(вірність)*	*множ.*	triggwós
Род.		triggwōs		triggwō
Дав.		triggwai		triggwōm
Знах.		triggwa		triggwōs

Основи на -jō-

Наз.	*одн.*	mawi *(дівчина)*	*множ.*	maujos
Род.		maujōs		maujō
Дав.		maujai		maujōm
Знах.		mauja		maujōs

Основи на -i- (чоловічий і жіночий рід)

чол. рід

Наз.	*одн.*	mats *(їжа)*	*множ.*	mateis
Род.		matis		matē
Дав.		mata		matim
Знах.		mat		matins

жін. рід

Наз.	*одн.*	asans *(жнива)*	*множ.*	asaneis
Род.		asanais		asanē
Дав.		asanai		asanim
Знах.		asan		asanins

Основи на -u- (чоловічий і жіночий рід)

чол. рід

Наз.	*одн.*	sunus *(син)*	*множ.*	sunjus
Род.		sunaus		suniwē
Дав.		sunau		sunum
Знах.		sunu		sununs
Кличн.		sunu, -au		—

жін. рід

Наз.	*одн.*	handus *(рука)*	*множ.*	handjus
Род.		handaus		handiwē
Дав.		handau		handum
Знах.		handu		handuns
Кличн.		—		—

За парадигмою основ на **-u-** відмінюються також три іменники *сер. роду:* faihu *(худоба)*, gairu *(колючка)*, leiþu *(плодове вино)*.

ОСНОВИ НА ПРИГОЛОСНИЙ

Основи на -n- (чоловічий, жіночий і середній рід)

чол. рід

Наз.	*одн.*	atta *(батько)*	*множ.*	attans
Род.		attins		attanē
Дав.		attin		attam
Знах.		attan		attans

жін. рід

Наз.	*одн.*	sunno *(сонце)*	*множ.*	sunnōns
Род.		sunnōns		sunnōnō
Дав.		sunnōn		sunnōm
Знах.		sunnōn		sunnōns

сер. рід

Наз.	*одн.*	augō *(око)*	*множ.*	augōna
Род.		augins		augane
Дав.		augin		augam
Знах.		augō		augōna

Основи на -r- (чоловічий і жіночий рід)

чол. рід

Наз.	*одн.*	brōþar *(брат)*	*множ.*	brōþrjus
Род.		brōþrs		brōþrē
Дав.		brōþr		brōþrum
Знах.		brōþar		brōþruns

жін. рід

Наз.	*одн.*	daúhtar *(дочка)*	*множ.*	daúhtrjus
Род.		daúhtrs		daúhtrē
Дав.		daúhtr		daúhtrum
Знах.		daúhtar		daúhtruns

Кореневі основи (чоловічий і жіночий рід)

чол. рід

Наз.	*одн.*	manna *(людина)*	*множ.*	mans, -nnans
Род.		mans		mannē
Дав.		mann		mannam
Знах.		mannan		mans, -nans

жін. рід

Наз.	*одн.*	baúrgs *(городище)*	*множ.*	baúrgs
Род.		baúrgs		baúrgē
Дав.		baúrg		baúrgim
Знах.		baúrg		baúrgs

Основи на -nd-

Наз.	*одн.*	nasjands *(рятівник)*	*множ.*	nasjands
Род.		nasjandis		nasjandē
Дав.		nasjand		nasjandam
Знах.		nasjand		nasjands
Кличн.		nasjand		—

Займенники

Особові: 1-ша особа, 2-га особа, 3-тя особа: *чол. рід сер. рід жін. рід*

Наз.	ik	þū	is	ita	si
Род.	meina	þeina	is	is	isōz
Дав.	mis	þus	imma	imma,	izai
Знах.	mik	þuk	ina	ita	ija
Двоїна:					
Наз.	wit	—	—	—	—
Род.	—	igkara	—	—	—
Дав.	ugkis	igqis	—	—	—
Знах.	ugkis	igqis	—	—	—
Множина:					
Наз.	weis	jus	eis	ija	ijōs
Род.	unsara	izwara	izē	izē	izō
Дав.	uns, -is	izwis	im	im	im
Знах.	uns, -is	izwis	ins	ija	ijōs

Вказівні:	*Однина:*	*чол. рід*	*сер. рід*	*жін. рід*
	Наз.	sa *(той, цей)*	þata	sō
	Род.	þis	þis	þizōs
	Дав.	þamma	þamma	þizai
	Знах.	þana	þata	þō
	Множина:	*чол. рід*	*сер. рід*	*жін. рід*
	Наз.	þai	þō	þōs
	Род.	þizē	þizē	þizō
	Дав.	þaim	þaim	þaim
	Знах.	þans	þō	þōs
Відносні:	*Однина:*	*чол. рід*	*сер. рід*	*жін. рід*
	Наз.	saei	þatei	sōei
	Род.	þizei	þizei	þizōzei
	Дав.	þammei	þammei	þizaei
	Знах.	þanei	þatei	þōei
	Множина:	*чол. рід*	*сер. рід*	*жін. рід*
	Наз.	þaiei	þōei	þōzei
	Род.	þizēei	þizēei	þizōei
	Дав.	þaimei	þaimei	þaimei
	Знах.	þanzei	þōei	þōzei
Питальні:	*Однина:*	*чол. рід*	*сер. рід*	*жін. рід*
	Наз.	ƕas	ƕa	ƕō
	Род.	ƕis	ƕis	ƕizōs
	Дав.	ƕamma	ƕamma	ƕizai
	Знах.	ƕana	ƕa	ƕō
	Орудн.	—	ƕe	—

Форми множини не засвідчені.

Неозначені займенники. Sums *(чол. рід)*, suma *(жін. рід)*, sum, sumata *(сер. рід)* — *хтось, якийсь* відмінюються як сильні прикметники. Як неозначені займенники функціонують також сполучення manna, ƕas та ains з енклітичною часткою -hun, які вживаються звичайно з запереченням ni і означають *ніхто, ніщо, жодний* — ni mannahum, ni ƕashun, ni ainshum.

Однина:	*чол. рід.*	*сер. рід*	*жін. рід*
Наз.	ainshum	ainhun	ainōhun
Род.	ainishun	ainishun	—
Дав.	ainummēhun	ainummēhun	ainaihun
Знах.	ainnōhun	ainhun	ainōhun

Займенники ƕazuh і ƕarjizuh означають *кожен, будь-який.*

Однина:	*чол. рід*	*сер. рід*	*жін. рід*
Наз.	ƕazuh	ƕah	ƕōh

Род.	ƕizuh	ƕizuh	—
Дав.	ƕammēh	ƕammēh	—
Знах.	ƕanōh	ƕah	ƕōh

У множині засвідчений тільки знах. відм. ƕanzuh.

Наз.	ƕarjizuh	ƕarjatōh	—
Род.	ƕarjizuh	ƕarjizuh	—
Дав.	ƕarjammēh	ƕarjammēh	—
Знах.	ƕarjanōh	ƕarjatōh	ƕarjōh

Прикметники

СИЛЬНА ВІДМІНА

Основи на a-/-o

Однина:	*чол. рід*	*сер. рід*	*жін. рід*
Наз.	blinds *(сліпий)*	blinds, blindata	blinda
Род.	blindis	blindis	blindaizōs
Дав.	blindamma	blindamma	blindai
Знах.	blindana	blind, blindata	blinda
Множина:			
Наз.	blindai	blinda	blindōs
Род.	blindaizē	blindaizē	blindaizo
Дав.	blindaim	blindaim	blindaim
Знах.	blindans	blinda	blindōs

Основи на -ja/-jo- короткоскладові

Однина:	*чол. рід.*	*сер. рід*	*жін. рід*
Наз.	midjis *(середній)*	midi, midjata	midja
Род.	midjis	midjis	midjaizōs
Дав.	midjamma	midjamma	midjai
Знах.	midjana	midi, midjata	midja
Множина:			
Наз.	midjai	midja	midjōs
Род.	midjaizē	midjaizē	midjaizō
Дав.	midjaim	midjaim	midjaim
Знах.	midjans	midja	midjōs

Довгоскладові

Однина:			
Наз.	wilþeis *(дикий)*	wilþi, -jata	wilþi
Род.	wilþeis	wilþeis	wilþjaizōs
Дав.	wilþjamma	wilþjamma	wilþjai
Знах.	wilþjana	wilþi, -jata	wilþja

Множина утворюється за зразком midjis.

Основи на -i

Однина:	*чол. рід*	*сер. рід*	*жін. рід*
Наз.	skeirs *(ясний)*	skeir, -jata	skeirs
Род.	skeiris	skeiris	skeirjaizōs
Дав.	skeirjamma	skeirjamma	skeirjai
Знах.	skeirjana	skeir, -jata	skeirja
Множина:			
Наз.	skeirjai	skerja	skerjōs
Род.	skeirjaizē	skeirjaizē	skeirjaizō
Дав.	skeirjam	skeirjam	skeirjaim
Знах.	skeirjans	skerja	skerjōs

СЛАБКА ВІДМІНА

Однина:	*чол. рід*	*сер. рід*	*жін. рід*
Наз.	blinda	blindō	blindō
Род.	blindins	blindins	blindōns
Дав.	blindin	blindin	blindōn
Знах.	blindan	blindō	blindōn
Множина:			
Наз.	blindans	blindōna	blindōns
Род.	blindanē	blindanē	blindōnō
Дав.	blindam	blindam	blindom
Знах.	blindans	blindōna	blindōns

Відмінювання дієприкметника I

Однина:	*чол. рід*	*сер. рід*	*жін. рід*
Наз.	gibands, -da	gibandō	gibandei
Род.	gibandins	gibandins	gibandeins
Дав.	gibandin	gibandin	gibandein
Знах.	gibandan	gibandō	gibandein
Множина:			
Наз.	gibandans	gibandōna	gibandeins
Род.	gibandanē	gibandanē	gibandeinō
Дав.	gibandam	gibandam	gibandeim
Знах.	gibandans	gibandōna	gibandeins

Дієприкметник II відмінюється як звичайний прикметник за сильною і слабкою відмінами.

Ступені порівняння прикметників. Вищий ступінь утворювався додаванням до основи прикметника суфіксів **-iz-**, **-ōz-**. Суфікс **-iz-** використовувався прикметниками всіх типів основ: на **-a:** managS *(багато який)* — managiza, на **-ja-:** alþs *(старий)* |

alþiza, на -u: hardus *(твердий)* — hardiza. Суфікс -ōz- додавався лише до деяких прикметників з основою на -a: frōþs *(розумний)* — frōjdōza, swinþs *(сильний)* — swinþōsa. Прикметники в формі вищого ступеня відмінюються за слабкою відміною, причому прикметники жіночого роду відмінюються за зразком іменників прикметникового походження на -ei: managei *(натовп)*, laggei *(довжина)*, frōdei *(мудрість)* та ін. Пор.: *наз. одн. чол. рід* frōdōza *сер. рід.* frōdōzō *жін. рід* frōdōzei
род. одн. frōdōzins frōdōzins frōdōzeins

Найвищий ступінь утворювався додаванням суфіксів **-ist-, -ost-:** managS — managiza — managists; arms *(бідний)* — armōza — armōsts. Прикметники у формі найвищого ступеня відмінюються за обома відмінами — сильною і слабкою.

Іррегулярні (суплетивні) форми ступенів порівняння:
gōþs *(добрий)* — batiza — batists,
ubils *(злий, поганий)* — wairsiza — wairsists,
mikils *(великий)* — maiza — maists,
leitils *(малий)* — minniza — minnists.

Числівники

Кількісні. Числівники ains — *один*, twai — *два*, þreis — *три* відмінювались за всіма родами і відмінками. Ains, *сер. рід* ain, ainata, *жін. рід* aina, відмінювався як сильний прикметник (за зразком blinds).

		чол. рід	*сер. рід*	*жін. рід*
Два:	*Наз.*	twai	twā	twōs
	Род.	twaddjē	twaddjē	—
	Дав.	—	twaim	—
	Знах.	twans	twa	twōs
Три:	*Наз.*	þreis	þrija	þreis
	Род.	þrijē	þrijē	—
	Дав.	þrim	þrim	—
	Знах.	þrins	þrija	þrins

Числівники 4 — fidwōr, 5 — fimf, 6 — saihs, 7 — sibun, 8 — ahtau, 9 — niun, 10 — taihun, 11 — ainlif, 12 — twalif, 14 — fidwōrtaihun, 15 — fimftaihun не відмінюються в атрибутивному вживанні. При субстантивації вони можуть утворювати форми род. і дав. відмінків за зразком відміни на -i- fidwōr, *род.* fidwōre, *дав.* fidwōrim. Числівники від 20 до 60 утворюються додаванням називного відмінка множини tigjus від слова tigus *(десяток)* до відповідного числа одиниць: twai tigjus — 20, fidwōr tigjus — 40, fimf tigjus — 50. Числівники від 70 до 100: sibuntēhund, ahtatēhund, niuntēhund, taihuntēhund — субстантивовані і, як правило, незмінні. Числівники вище сотні утворювались додаванням форми множини іменника середнього роду hund *(сотня)* до числівника, що означав одиниці: twā hunda — 200, þrija hunda — 300, niun hunda — 900.

Число 1000 позначалося іменником жіночого роду þusundi, який відмінювався за зразком основ на -jō. Числа вище 1000 позначалися додаванням форми родового відмінка однини þusundjōs до відповідного кількісного числівника, що означав одиниці або десятки: twōs þusundjōs — 2000, fimf þusundjōs — 5000, taíhun þusundjōs — 10 000.

Порядкові числівники. *Перший, передній — чол. рід* fruma, *сер.* frumō, *жін. рід* frumei — відмінюються як слабкі прикметники, жіночий рід — за зразком іменників на -ei (managei). *Другий, інший* — anþar — відмінюється як сильні прикметники. Решта порядкових числівників є похідними від кількісних (þridja, saíhsta, ahtuda, taíhunda та ін.) і відмінюються як слабкі прикметники.

Дієвідміна

Сильні дієслова. Класи їх

I.	ei — ái — i(aí) — i(aí):	steigan — staig — stigum — stígans, teihan — taih — taíhum — taíhans.
II.	iu — au — u(aú) — u(aú):	biudan — bauþ — budum — budans, tiuhan — tauh — taúhum — taúhans.
III.	i(aí) — a — u(aú) — u(aú):	bindan — band — bundum — bundans, waírpan — warp — waúrpum — waúrpans.
IV.	i(aí) — a — ē — u(aú):	niman — nam — nēmum — numans, baíran — bar — bērum — baúrans.
V.	i(aí) — a — ē — i(ai):	giban — gaf — gebum — gibans, saiƀan — saƀ — seƀum — saiƀans.
VI.	a — ō — ō — a:	faran — fōr — fōrum — farans.

Відмінювання сильних дієслів

Теперішній час (актив)

Індикатив.	*Однина:*	1. nima	biuda	haita
		2. nimis	biudis	haitis
		3. nimiþ	biudiþ	haitiþ
	Двоїна:	1. nimōs	biudōs	haitōs
		2. nimats	biudats	haitats
	Множина:	1. nimam	biudam	haitam
		2. nimiþ	biudiþ	haitiþ
		3. nimand	biudand	haitand
Оптатив.	*Однина:*	1. nimau	biudau	haitau
		2. nimais	biudais	haitaís
		3. nimai	biudai	haitai
	Двоїна:	1. nimaiwa	biudaiwa	haitaiwa
		2. nimaits	biudaits	haitaits

	Множина:	1. nimaima	biudaima	haitaíma
		2. nimaiþ	biudaiþ	haitaiþ
		3. nimaina	biudaina	haitaina
Імператив.	*Однина:*	2. nim	biuþ	hait
		3. nimadau	biudadau	haitadau
	Двоїна:	2. nimats	biudats	haitats
	Множина:	1. nimam	biudam	haitam
		2. nimiþ	biudiþ	haitiþ
		3. nimandau	biudandau	haitandau

Минулий час

Індикатив.	*Однина:*	1. nam	bauþ	haíhait
		2. namt	baust	haíhaist
		3. nam	bauþ	haíhait
	Двоїна:	1. nēmu	budu	haíhaitu
		2. nēmuts	buduts	haíhaituts
	Множина:	1. nēmum	budum	haíhaitum
		2. nēmuþ	buduþ	haíhaitus
		3. nēmun	budun	haihaitun
Оптатив.	*Однина:*	1. nēmjau	budjau	haíhaitjau
		2. nēmeis	budeis	haíhaiteis
		3. nēmi	budi	haíhaiti
	Двоїна:	1. nēmeiwa	budeiwa	haíhaiteiwa
		2. nēmeits	budeits	haíhaiteits
	Множина:	1. nēmeima	budeima	haíhaiteima
		2. nēmeiþ	budeiþ	haíhaiteis
		3. nēmeina	budeina	haíhaiteina

Медіопасив, теперішній час

Індикатив.	*Однина:*	1. nimada	biudada	haitada
		2. nimaza	biudaza	haitaza
		3. nimada	biudada	haitada
	Множина: 1, 2, 3.	nimanda	biudanda	haitanda
Оптатив.	*Однина:*	1. nimaidau	biudaidau	haitaidau
		2. nimaizau	biudaizau	haitaizau
		3. nimaidau	biudaidau	haitaidau
	Множина: 1, 2, 3.	nimaindau	biudaindau	haitaindau

Інфінітив: niman — *брати* biudan — *велiти* haitan — *називатися.*

Дieприкметник I:	nimands	biudands	haitands
Дieприкметник II:	numans	budans	haitans

Відмінювання слабких дієслів

Перший клас (на -jan)

Теперішній час (актив)

Індикатив.	*Однина:*	1. nasja	stōja	sōkja
		2. nasjis	stōjis	sōkeis
		3. nasjiþ	stōjiþ	sōkeiþ
	Двоїна:	1. nasjōs	stōjōs	sōkjōs
		2. nasjats	stōjats	sōkjats
	Множина:	1. nasjam	stōjam	sōkjam
		2. nasjiþ	stōjiþ	sōkeiþ
		3. nasjand	stōjand	sōkjand
Оптатив.	*Однина:*	1. nasjau	stōjau	sōkjau
		2. nasjais	stōjais	sōkjais
		3. nasjai	stōjai	sōkjai
	Двоїна:	1. nasjaiwa		
		2. nasjaits		
	Множина:	1. nasjaima		
		2. nasjaiþ		
		3. nasjaina		
Імператив.	*Однина:*	2. nasei	stōuei	sōkei
		3. nasjadau	stōjadau	sōkjadau
	Двоїна:	2. nasjats	stōjats	sōkjats
	Множина:	1. nasjam	stōjam	sōkjam
		2. nasjis	stōjis	sōkeiþ
		3. nasjandau	stōjandau	sōkjandau

Минулий час

Індикатив.	*Однина:*	1. nasida	stauida	sōkida
		2. nasides	stauides	sōkides
		3. nasida	stauida	sōkida
	Двоїна:	1. nasidēdu	staidēdu	sōkidēdu
		2. nasidēduts		
	Множина:	1. nasidēdum	stauidēdum	sōkidēdum
		2. nasidēduþ	stauidēduþ	sōkidēduþ
		3. nasidēdun	stauidēdun	sōkidēdun
Оптатив.	*Однина:*	1. nasidēdjau	stauidēdjau	sōkidedjau
		2. nasidēdeis	stauidēdeis	sōkidēdeis
		3. nasidēdi	stauidēdi	sōkidēdi
	Двоїна:	1. nasidēdeiwa		
		2. nasidēdeits		
	Множина:	1. nasidēdeima	stauidēdeima	sōkidēdeima
		2. nasidēdeiþ	stauidēdeiþ	sōkidēdeiþ
		3. nasidēdeina	stauidēdeina	sōkidēdeina

Медіопасив, теперішній час

Індикатив.	*Однина:*	1. nasjada	stōjada	sōkjada
		2. nasjaza	stōjaza	sōkjaza
		3. nasjada	stōjada	sōkjada
	Множина: 1, 2, 3.	nasjanda	stōjanda	sōkjanda
Оптатив.	*Однина:*	1. nasjaidau	stōjadau	sōkjaidau
		2. nasjaizau	stōjazau	sōkjaizau
		3. nasjaidau	stōjadau	sōkjaidau
	Множина: 1, 2, 3.	nasjaindau	stōjaindau	sōkjaindau
Інфінітив:		nasjan (*рятувати*)	stōjan (*судити*)	sōkjan (*шукати*)
Дієприкметник I:		nasjands	stōjands	sōkjands
Дієприкметник II:		nasiþs	stauiþs	sōkiþs

Другий клас (на -on)

Теперішній час (актив)

	Індикатив	*Оптатив*	*Імператив*
Однина:	1. salbō	salbō	—
	2. salbōs	salbōs	salbō
	3. salbōþ	salbō	salbōdau
Двоїна:	1. salbōs	salbōwa	—
	2. salbōts	salbōts	salbōts
Множина:	1. salbōm	salbōma	salbōm
	2. salbōþ	salbōþ	salbōþ
	3. salbōnd	salbōns	salbōndau

Минулий час

Однина:	1. salbōda	salbōdēdjau
	2. salbōdēs	salbōdēdeis
	3. salbōda	salbōdēdi
Двоїна:	1. salbōdēdu	salbōdēdeiwa
	2. salbōdēduts	salbōdēdeits
Множина:	1. salbōdēdum	salbōdēdeima
	2. salbōdēduþ	salbōdēdeiþ
	3. salbōdēdun	salbōdēdeina

Медіопасив, теперішній час

Однина:	1. salbōda	salbōdau
	2. salbōza	salbōzau
Множина:	1, 2, 3. salbōnda	salbōndau

Інфінітив: salbōn — *(по)мастити (олією)*
Дієприкметник I: salbōnds
Дієприкметник II: salbōþs

Третій клас (на -an)

Теперішній час (актив)

	Індикатив	*Оптатив*	*Імператив*
Однина:	1. haba	habau	—
	2. habais	habais	habai
	3. habaiþ	habai	habadau
Двоїна:	1. habōs	habaiwa	—
	2. —	habaits	—
Множина:	1. habam	habaima	habam
	2. habaiþ	habaiþ	habaiþ
	3. haband	habaina	habandau

Минулий час

Однина:	1. habaida	habaidēdjau
	2. habaides	habaidēdeis
	3. habaida	habaidēdi
Двоїна:	1. habaidēdu	habaidēdeiwa
	2. habaidēduts	habaidēdeits
Множина:	1. habaidēdum	habaidēdeima
	2. habaidēduþ	habaidēdeiþ
	3. habaidēdun	habaidēdeina

Медіопасив, теперішній час

Однина:	1. habada	habaidau
	2. habaza	habaizau
	3. habada	habaidau
Множина:	1, 2, 3. habanda	habaindau

Інфінітив: haban (*мати, посідати*)
Дієприкметник I: habands
Дієприкметник II: habaiþs

Четвертий клас (на -nan)

Теперішній час (актив)

	Індикатив	*Оптатив*	*Імператив*
Однина:	1. fullna	fullnau	—
	2. fullnis	fullnais	fulln
	3. fullniþ	fullnai	fullnadau
Двоїна:	1. fullnōs	fullnaiwa	—
	2. fullnats	fullnaits	fullnats
Множина:	1. fullnam	fullnaima	fullnam
	2. fullniþ	fullnaiþ	fullniþ
	3. fullnand	fullnaina	fullnandau

Минулий час

Однина:	1.	fullnōda	fullnōdēdjau
	2.	fullnōdes	fullnōdēdeis
	3.	fullnōda	fullnōdēdi
Двоїна:	1.	fullnōdēdu	fullnōdēdeiwa
	2.	fullnōdēduts	fullnōdēdeits
Множина:	1.	fullnōdēdum	fullnōdēdeima
	2.	fullnōdēduþ	fullnōdēdeiþ
	3.	fullnōdēdun	fullnōdēdeina

Форм медіопасиву дієслова четвертого класу не утворювали.
Інфінітив: [ga]fullnan (*наповнюватись, сповнюватись*)
Дієприкметник I: fullnands
Дієприкметник II: —

Претерито-презентні дієслова

witan — *знати*, теперішній час

		Індикатив	*Оптатив*
Однина:	1.	wait	witjau
	2.	waist	witeis
	3.	wait	witi
Множина:	1.	witum	witeima
	2.	wituþ	witeiþ
	3.	witun	witeina

Минулий час

Однина:	1.	wissa	wissēdjau
	2.	wissēs	wissēdeis
	3.	wissa	wissēdi
Множина:	1.	wissēdum	wissēdeina
	2.	wissēduþ	wissedēiþ
	3.	wissēdun	wissedēina

Інфінітив: witan
Дієприкметник I: witands
Дієприкметник II: не засвідчений

kunnan — *знати*, теперішній час

		Індикатив	*Оптатив*
Однина:	1.	kann	kunnjau
	2.	kannt, kant	—
	3.	—	—
Множина:	1.	kunnun	—
	2.	—	—
	3.	—	—

Минулий час

Однина:	1.	kunþa	kunþedjau
	2.	—	—
	3.	—	—
Інфінітив:	kunnan		
Дієприкметник I:	kunnands		

þaúrban — *потребувати*, теперішній час

Однина:	1.	þarf	þaurbjau
	2.	þarft	—
	3.	—	—
Множина:	1.	þaúrbum	paúrbeima
	2.	—	paúrbeiþ
	3.	—	—

Минулий час

Однина:	1. þaúrfta	—
	2 і 3 особи не засвідчені	
Інфінітив:	þaúrban	
Дієприкметник I:	þaurbands	

gadaúrsan — *сміти, наважуватися:*

теперішній час, індикатив, 1-а ос. одн. gadars, оптатив, 1-а особа одн. gadaúrsjau. Індикатив, 1-а ос. множ. gadaúrsum, інші форми не засвідчені. Минулий час лише 1-а ос. одн. gadaúrsta.

skulan — *бути повинним:*

теперішній час, індикатив, 1-а ос. одн. skal, 2-а ос. skalt, 1-а ос. множ. skulum. Оптатив, 1-а ос. одн. skuljau. Минулий час, індикатив, 1-а ос. одн. skulda, оптатив, 1-а ос. одн. skuldédjau, 2-а ос. одн. skuldēdi.

munan — *думати, гадати:*

теперішній час, індикатив, 1-а ос. одн. man, 2-а ос. mant, 1-а ос. множ. munum; оптатив, 1-а ос. одн. munjau, 3-я ос. muni, 1-а ос. множ. muneima, 2-а ос. muneiþ. У минулому часі відома тільки 1-а ос. одн. індикативу munda. Дієприкметник I: munands, дієприкметник II: munds.

gamōtan — *мати місце, могти:*

теперішній час, індикатив, 1-а ос. одн. gamōt, 2-а ос. gamōst; 1-а ос. множ. gamōtum; оптатив, 1-а ос. одн. gamōtjau; 1-а ос. множ. gamōtum. У минулому часі відома форма індикативу 1-а ос. одн. gamōsta і 3-я ос. множ. gamōstēdum.

ōgan — *боятися:*

теперішній час, індикатив, 1-а ос. одн. ōg, 2-а ос. ōht, 1-а ос. множ. ogum; оптатив, 1-а ос. одн. ōgjau, 2-а ос. ogeis, 2-а ос. множ. ōgeiþ. У минулому часі відома тільки 1-а ос. одн. індикативу ōhta. Дієприкметник I: ōgands.

magan — *могти:*

теперішній час, індикатив, 1-а ос. одн. mag, 2-а ос. magt; 1-а ос. двоїни magu, 2-а ос. maguts; 1-а ос. множ. magum, 2-а ос. maguþ, 3-я ос. magun; оптатив 1-а ос. одн. magjau. У минулому часі відома тільки 1-а ос. одн. індикативу mahta і в оптативі 1-а ос. одн. mahtēdjau і 3-я ос. одн. mahtēdi та 3-я ос. множ. mahtēdeina. Дієприкметник I: magands, дієприкметник II: mahts.

aigan (aihan) — *мати:*

у теперішньому часі відомі форми індикативу 1-а ос. одн. aih (aig), 2-а ос. aiht; 1-а ос. множ. aigum (aihum), 2-а ос. aihuþ, 3-я ос. aigun; оптатив 3-я ос. одн. aigi, 2-а ос. множ. aigeiþ і 3-я ос. множ. aigeina. В минулому часі відома 1-а ос. одн. індикативу aihta і 3-я ос. множ. aihtēdun та 2-а ос. одн. оптативу ahtēdeis. Дієприкметник I: aigands.

wiljan — *хотіти:*

в індикативі відома тільки 1-а ос. одн. минулого часу wilda; оптатив засвідчений майже повністю: тепер. час одн. 1-а ос. wiljau, 2-а ос. wileis, 3-я ос. wili; 2-а ос. двоїни wileits; в множ. 1-а ос. wileima, 2-а ос. wileiþ, 3-я ос. wileina. Форми минулого часу оптативу — одн. 1-а ос. wildēdjau, 3-я ос. wildēdi; множ. 2-а ос. wildēdeiþ.

Атематичне дієслово *бути*

Теперішній час		*Індикатив*	*Оптатив*
Однина:	1.	im	sijau
	2.	is	sijais
	3.	ist	sijai
Двоїна:	1.	siju	sijaiwa
	2.	sijuts	sijaits
Множина:	1.	sijum	sijaima
	2.	sijuþ	sijaiþ
	3.	sind	sijaina
Минулий час			
Однина:	1.	was	wēsjau
	2.	wast	wēseis
	3.	was	wēsi
Множина:	1.	wēsum	wēseima
	2.	wēsuþ	wēseiþ
	3.	wēsun	wēseina

Інфінітив: wisan.
Дієприкметник I: wisands.

Прийменники

З давальним відмінком вживалися: miþ — *з кимсь, з чимсь,* fram — *з(відкись),* af — *з (чогось),* ūs — *зовні,* faúra — *перед,* du — *до (когось, чогось),* nēƀa — *близько, біля (когось, чогось),* fairra — *далеко від (когось, чогось),* undar — *під,* andwairþis — *напроти.*

З родовим і давальним: ūfar — *над, понад.*

Із знахідним: faírh — *крізь,* inuh, ine — *без,* wiþra — *проти (когось, чогось),* and — *уздовж.*

З давальним і знахідним: at — *біля, до,* ana — *на, біля,* afar — *поза, після,* bi — *біля, круг,* hindar — *поза,* und — *навкруги, для, до,* uf — *під,* ufar — *над.*

З родовим, давальним і знахідним: in — *через (когось, щось), після, до.*

Сполучники

З'єднувальні: jah — *і, також,* uh — *і,* nih — *і, не.*

Роздільні: aíþþau — *чи,* andizuh... aiþþau — *чи... чи,* jaþþē ...jaþþē — *або ж так... або,* þau (þauh) — *чи.*

Протиставні: iþ, þan, aþþan, akei — *але,* ak — *проте.*

Причинові: allis, auk, untē, raíhtis — *тому що, бо, через те.*

Підсумовуючі (конклюзивні): þanuh, þaruh, eiþan, nu, nuh, þannu, nunu — *отже, тепер, звідси.*

Умовні: jabai — *якщо,* niba, nibai — *якщо не.*

Допустові: þáuhjabai — *якщо також,* swē... þáuh — *все ж таки, проте.*

Завершуючі (фінальні): ei, þatei, þēei, þei — *що,* swaei, swaswē — *так що,* ibai (iba) — *що не.*

Порівняльні: ƀaiwa — *як,* swē — *як,* swaswē — *так як,* þau (þáuh) — *ніж.*

Часові: swē — *тоді,* þan (þande) — *коли, стільки, скільки,* biþē, miþþanei — *під час,* sunsei — *як тільки,* faursizei — *перед, до того як,* untē, und þatei, þandē — *до, аж поки.*

ТЕКСТИ

«Codex Argenteus», Marcus I, 1—20

1 Anastodeins aíwaggēljōns Iesuis Xristaus sunaus gudis. 2 Swe gamēliþ ist in Esaiin praúfētau: sai, ik insandja aggilu meinana faúra þus, saei gamanweiþ wig þeinana faúra þus. 3 stibna wōpjandins in auþidai: manweiþ wig fraujins, raíhtos waúrkeiþ staigos gudis unsaris. 4 was Iohannes daupjands in auþidai jah merjands daupein idreigos du aflageinai frawaúrhte. 5 jah usiddjedun du imma all Iudaialand jah Iaírusaúlemeis, jah daupidai wesun allai in Iaúrdane aƀai fram imma, andhaítandans frawaúrhtim seinaim. 6 wasuþ-þan Iohannes gawasiþs taglam ulbandaus jah gaírda filleina bi hup seinana, jah matida þramsteins jah miliþ haiþiwisk. 7 jah mērida qiþands: qimiþ swinþoza mis sa afar mis, þizei ik ni im waírþs anahneiwands andbindan skaúdaráip skōhe is. 8 aþþan ik daupja izwis in watin, iþ is daupeiþ izwis in ahmin weihamma.

9 Jah warþ in jainam dagam, qam Iesus fram Nazaraiþ Galeilaias iah daupiþs was fram Iohanne in Iaúrdane. 10 jah suns ūsgaggands ūs þamma watin gasah uslūkanans himinans, jah ahman swe ahak atgaggandan ana ina, ll jah stibna qam us himinam: þu is sunus meins sa liuba, in þuzei waila galeikaida. 12 jah suns sai, ahma ina ustauh in auþida.

13 jah was in þizai auþidai dage fidwōr tiguns fraisans fram Satanin, jah was miþ diuzam, jah aggileis andbahtidēdun imma. 14 Iþ afar þatei atgibans warþ Iohannes, qam Iesus in Galeilaia merjands aiwaggēljōn þiudangardjos gudis, 15 qiþands þatei usfullnoda þata mēl jah atnehwida sik þiudangardi gudis: idreigoþ jah galaubeiþ in aiwaggēljōn. 16 jah þarbonds faúr marein Galeilaias gasahw Seimonu jah Andraian brōþar is, þis Seimonis, waírpandans nati in marein; wesun auk fiskjans. 17 jah qaþ im Iesus: hirjats afar mis, jah gatauja igqis wairþan nutans manne. 18 jah suns afletandans þo natja seina laistidedun afar imma. 19 jah jainþro inngaggands framis leitil gasahw Iakobu þana Zaibaidaius jah Iohanne broþar is, jah þans in skipa manwjandans natja. 20 Jah suns haíhait ins. Jah afletandans attan seinana Zaibaidaiu in þamma skipa miþ asnjam, galiþun afar imma.

Johannes, XVIII, 1—20

1 þata qiþands Iesus usiddja miþ siponjam seinaim ufar rinnon þo Kaidron, þarei was aúrtigards, in þanei galaiþ Iesus jah siponjos is 2 wissuh þan jah Iudas sa galewjands ina þana stad, þatei ufta gaiddja Iesus jainar miþ siponjam seinaim. 3 iþ Iudas nam hansa jah þize gudjane jah Fareisaie andbahtans, iddjuh jaindwaírþs miþ skein jah haizam jah wepnam. 4 iþ Iesus witands alla þoei qemun ana ina, usgaggands út qaþ im: hwana sōkeiþ? 5 andhafjandans imma qeþun: Iesu, þana Nazoraiu. þaruh qaþ im Iesus: ik im stoþuh þan jah Iudas sa lewjands ina miþ im. 6 þaruh swe qas im þatei ik im, galiþun ibukai jah gadrusun dalaþ. 7 þaþroh þan ins aftra frah: hwana sōkeiþ? iþ eis qeþun: Iesu, þana Nazoraiu. 8 andhof Iesus: qaþ izwis þatei ik im; jabai nu mik sōkeiþ, letiþ þans gaggan. 9 ei usfullnodedi þata waúrd þatei qaþ, ei þanzei atgaft mis, ni fraqistida ize ainummehun. 10 iþ Seimon Paítrus habands haíru, uslauk ina jah slōh þis auhumistins gudjins skalk jah afmaimait imma ausō taihswo; sah þan haitans was namin Malkus. 11 þaruh qaþ Iesus du Paítrau: lagei þana hairu in fodr. stikl þanei gaf mis atta, niu drigkau þana? 12 þaruh hansa jah sa þūsundifaþs jah andbahtos Iudaie undgripun Iesu jah gabundun ina, 13 jah gatauhun ina du Annin frumist; sa was auk swaíhra Kajafin, saei was auhumists weiha þis ataþnjis. 14 wasuh þan Kaiafa, saei garaginoda Iudaium þatei batizo ist ainana mannan fraqistjan faúr managein. 15 þaruh laistida Iesu Seimon Paitrus jah anþar siponeis. sah þan siponeis was kunþs þamma gudjin jah miþinngalaiþ miþ Iesua in rohsn þis gudjins. 16 iþ Paítrus stōþ at daúrom ūta. þaruh usiddja ūt sa siponeis anþar, saei was kunþs þamma gudjin, jah qaþ daúrawardai jah attauh inn Paitru. 17 þaruh qaþ jaina þiwi, so daúrawardo, du Paítrau: ibai jah þu þize siponje is þis mans? iþ is qaþ: ni im. 18 þaruh stōþun skalkos jah andbahtos haúrja waúrkjandans, unte kald was, jah warmidēdun sik; jah þan was miþ im Paítrus standans jah warmjands sik. 19 iþ sa auhumista gudja frah Iesu bi siponjans is jah bi laisein is. 20 andhōf imma Iesus: ik andaugjo rodida manaseþai; ik sinteino laisida in gaqumþai jah in gudhūsa, þarei sinteino Iudaieis gaqimand, jah þiubjo ni rōdida waiht.

A

aíwaggeljo *ж. р. -n-* Євангеліє || *грецьк.* evaggelia
afar *прийм. з дав., знах.* за, після || *д. в. нім.* проти, напроти
aflageins *ж. р. -n-* відкладання || *пор. д. ісл.* leggja, *д. англ.* lecȝan, *д. сакс.* leggian, *д. в. нім.* leggan
aflētan *сн. д. 7* залишати, (від)пускати || *пор. д. ісл.* láta, *д. англ.* lǣtan, *д. сакс.* lâtan, *д. в. нім.* lâzan — лишати, (до)пускати, дозволяти
afmaitan *сн. д. 7* відрубати || *д. ісл.* meita, *д. в. нім.* meizan — рубати, різати
aftra *присл.* знову || *д. ісл.* aptr — знову, *д. англ.* æfter, *д. сакс., д. в. нім.* aftar — поза, після, потім
aggilus *ч. р. -u/i-* ангел, посланець || *д. ісл.* engell, *д. англ.* enȝel, *д. сакс.* engil, *д. в. нім.* angil, *лат.* angelus, *грецьк.* aggelos.
ahaks *ж. р. -i-* голуб (білий)
ahma *ч. р. -n-* дух || *пор. гот.* aha — думка, розум, *д. в. нім.* ahta — мислення, *д. англ.* eahtian, *д. сакс., д. в. нім.* ahton — мати на думці
aƕa *ж. р. -o-* потік води, струмок || *д. ісл.* Ǫ, *д. англ.* ēa, *д. сакс., д. в. нім.* aha, *лат.* aqua
ains *числ.* один || *д. ісл.* einn, *д. англ.* ān, *д. сакс.* en, *д. в. нім.* ein, *грецьк.* * oinos, *лат.* unus
ains-hun *займ., ч. р.* якийсь(то); *вжив. з заперечн. часткою* ni; niainshun — ніякий, жодний
ainummehun *дав. відм. див.* ains-hun
alla *див.* alls
alls *прикм.* весь, всякий, цілий *(про кількість)* || *д. ісл.* allr, *д. англ.* eall, *д. сакс., д. в. нім.* al
ana *прийм. з дав., знах.* за, на, до || *д. англ.* on, *д. сакс.* an, *д. в. нім.* ana, грецьк. ana, *слов.* на
anahneiwan *сн. д. 1* схилятися || *д. ісл.* hniga, *д. англ.* hniȝan, *д. сакс., д. в. нім.* hnigan
anastôdeins *ж. р. -i-* початок
andaugjo *присл.* очевидно, відкрито || *пор. гот.* augô, *д. ісл.* auga, *д. англ.* ēaȝe, *д. сакс.* ôga, *д. в. нім.* auge — око, *лат.* oculus, *слов.* око, *лит.* akís
andbahtjan *сл. д. 1* служити
andbahts *ч. р. -a-* слуга || *д. англ.* ǻmbiht, *д. сакс.* ambahteo, ambaht-man, *д. в. нім.* ambaht, *суч. нім.* Amt, *д. ісл.* ambátt — служниця; *ймов. кельт. походж., пор. галльське* ambaktos — слуга
andbindan *сн. д. 3* розв'язати || *пор. гот.* bindan, *д. ісл.* binda, *д. англ., д. сакс.* bindan, *д. в. нім* bintan — в'язати
andhafjan *сн. д. 6* відповідати || *пор. гот.* hafjan, *д. ісл.* hefja, *д. англ.* hebban, *д. сакс.* hebbian, *д. в. нім.* heffan — піднімати
andhaitan *сн. д. 7* відверто признаватися, визнавати, голосно вихваляти; *див.* haitan
Andraías *вл. н.* Андрій
Anna *вл. н.* Анна
anþar *прикм. -a-* інший || *д. ісл.* annarr, *д. англ.* ōþer, *д. сакс.* ôthar, *д. в. нім.* andar
asneis *ч. р. -ja-* наймит || *д. англ.* esne, *д. в. нім.* asni — наймит, *д. сакс.* asna — платня
at-aþni *с. р. -ja-* (?) *від* at + aþn рік
atgiban *сн. д. 5* віддавати, передавати, зраджувати; *див.* giban
atneǣjan *сл. д. 1* наближатися || *д. ісл.* ná — досягати, *д. сакс.* nâhian, *д. в. нім.* nâhen — наближати(ся)
atta *ч. р. -n-* батько || *д. ісл.* atte, *д. в. нім.* atto
aþþan, *спол.* але, бо, все ж; *див.* þan
auhumists *прикм.* найвищий || *д. англ.* ȳmǣst
auk *спол.* бо, саме, також || *д. ісл.* auk — до того ж, *д. англ.* ēac, *д. сакс.* ôk, *д. в. нім.* ouh — також
aurtigards *ч. р. -i-* сад || *д. англ.* ortȝeard > orchard, *лат.* hortus
auso *с. р. -n-* вухо || *д. ісл.* eyra, *д. англ.* ēare, *д. сакс., д. в. нім.* ôra, *лат.* auris, *лит.* ausis, *рос. мн.* уши
auþida *ж. р. -o-* пустеля || *д. ісл.* auðr, *д. в. нім.* ôdi

B

batiza *прикм.* кращий; *див.* goþs ‖ *д. ісл.* betre, *д. англ.* bet(e)ra, *д. сакс.* betaro, *д. в. нім.* bezzir
batizo *присл.* краще
bi *прийм. з дав., знах.* біля, на, при ‖ *д. англ.* bi, *д. сакс., д. в. нім.* bî
brôþar *ч. р. -r-* брат ‖ *д. ісл.* bróðir, *д. англ.* brōþor, *д. сакс.* brôdar, *д. в. нім.* bruoder, *лат.* frāter, *грецьк.* phrā́tor, *санскр.* bhrā́ta, *слов.* братъ

D

dags *ч. р. -a-* день ‖ *д. ісл.* dagr, *д. англ.* dæʒ, *д. сакс.* dag, *д. в. нім.* tag
dalaþ *присл.* вниз, додолу, ниць ‖ *пор. гот.* dal, *д. ісл.* dalr, *д. англ.* dæl, *д. сакс.* dal, *д. в. нім.* tal — долина, *слов.* долъ
daupiþs *прикм.* охрещений; *див.* **daupjan**
daupjan *сл. д. 1* хрестити ‖ *д. англ.* dōpian, *д. в. нім.* toufan; *від гот.* diups, *д. ісл.* djúpr, *д. англ.* dēop, *д. сакс.* diop, *д. в. нім.* tiof — глибокий
daúr *с. р. -a-* ворота; daúrons *мн. ж. р.* двері ‖ *д. англ., д. сакс.* dor, *д. в. нім.* tor ‖ *д. ісл.* dyrr *мн., д. англ.* duru, *д. сакс.* dura, duri *мн., д. в. нім.* turi, tura — двері
daúrawardo *ж. р. -n-* воротарка, сторожиха ‖ *д. англ.* duruweard, *д. в. нім.* torwarto — сторож
diús *с. р. -a-* дикий звір ‖ *д. ісл.* dýr, *д. англ.* deor > deer, *д. сакс.* dior, *д. в. нім.* tior > > Tier
drigkan *сн. д. 3* пити ‖ *д. ісл.* drekka, *д. англ.* drincan, *д. сакс.* drinkan, *д. в. нім.* trinkan
du *прийм. з дав.* до, на ‖ *д. англ.* tō, *д. сакс.* tô, *д. в. нім.* zô. *слов.* до

E

ei *відн. ч., спол.* коли, щоб, так щоб
ei *див.* **is**
eis *особ. займ. ч. р.* вони
Esaeias *вл. н.* Ісайя

F

Fareisaius *ч. р. -u/i-* фарисей
faúr *присл., прийм. із знах.* раніше, перед, за ‖ *д. ісл.* fyre, *д. англ., д. сакс.* for, *д. в. нім.* fora
fidwor *числ.* чотири ‖ *д. ісл.* fjorir, *д. англ.* feower, *д. сакс.* fiwar, *д. в. нім.* fior, *лат.* quattuor, *слов.* четыре, *лит.* keturi
filleins *прикм.* шкіряний ‖ *д. англ.* fellen, *д. в. нім.* fellin; *пор. д. ісл.* fjall, *д. англ., д. сакс., д. в. нім.* fel — шкіра
fiskja *ч. р. -n-* рибалка ‖ *д. англ.* fiscere; *пор. гот.* fisks, *д. ісл.* fiskr, *д. англ.* fisc, *д. сакс.* fisk, *д. в. нім.* fisc, *лат.* piscis
fodr *с. р. -a-* піхви (меча) ‖ *д. англ.* fōdder, *д. в. нім.* fotar
fraíhnan *сн. д. 5* питати ‖ *д. ісл.* fregna, *д. англ.* friʒnan, *д. сакс.* frâgon, *д. в. нім.* fragen, *слов.* просити
fraisan *сн. д. 7* спокушати ‖ *д. ісл.* freista
framis *присл.* далі
fra-qistjan *сл. д. 1* погубити; *пор.* **fra-qistnan** *сн. д. 4* гинути
frauja *ч. р. -n-* пан, господь ‖ *д. англ.* frēa, *д. сакс.* frôho, frô, *д. в. нім.* frô
frawaúrhts *ж. р. -i-* гріх
fra-waúrkjan *сл. д. 1* грішити ‖ *пор. гот.* waurkjan, *д. ісл.* yrkja, *д. англ.* wyrcan, *д. в. нім.* wurchen — діяти, чинити, робити
frumist *присл.* найперше, спочатку (*найвищий ступінь від* fruma — перший)

G

ga-bindan *сн. д. 3* зв'язувати ‖ *пор. гот.* bindan, *д. ісл.* binda, *д. англ., д. сакс.* bindan, *д. в. нім.* bintan — в'язати
ga-driusan *сн. д. 2* падати, бути відкинутим ‖ *пор. гот.* driusan, *д. англ.* dreosan, *д. сакс.* driosan — падати, *д. ісл.* dreyrā — спада́ти, стікати кров'ю, кривавити
ga-iddja *див.* **gaggan**
gaggan *непр. д.* іти ‖ *д. ісл.* ganga, *д. англ.* ʒanʒan, *д. сакс., д. в. нім.* gangan
gaírda *ж. р. -o-* пояс ‖ *д. ісл.* gjorð, gyrðell, *д. англ.* ʒyrdel, *д. в. нім.* gyrtil, **gurtila**
galaubeins *ж. р. -i-* віра

ga-laubjan *сл. д. 1* вірити ‖ *д. ісл.* leyfa, *д. англ.* ȝe-lȳfan. *д. сакс.* gi-lobian, *д. в. нім.* gi-louben > glauben
Galeilaia *вл. н.* Галілея
ga-leikôn *сл. д. 2* порівнювати, ставити нарівні ‖ *д. ісл.* líka, *д. англ.* līcian, *д. сакс.* līkon, *д. в. нім.* lihhan
ga-leiþan *сн. д. 1* прийти, відійти ‖ *д. ісл.* liđa — іти, *д. англ.* ‖ *д. сакс.* liþan — іти, подорожувати, *д. в. нім.* lidan — іти, їхати, переплисати, страждати
ga-lewjan *сл. д. 1* зраджувати ‖ *д. англ.* lǣwan, *д. в. нім.* gi-lâen, fir-lâen
ga-mêljan *сл. д. 1* написати ‖ *д. англ.* mǣlan, *д. сакс.* mâlôn, *д. в. нім.* mâlôn, mâlên — малювати (знаки)
ga-qumþs *ж. р. -i-* зібрання; *префікс* ga- *означає спільність; див.* qiman
ga-raginon *сл. д. 2 з дав.* порадити ‖ *д. ісл.* ragna — заклинати, благати, присягатися, *д. англ.* reȝnian — порядкувати, визначати
ga-saihvan *сн. д. 5* побачити ‖ *пор. гот.* saihvan, *д. ісл.* séa, sjá, *д. англ.* sēon, *д. сакс., д. в. нім.* sehan — бачити
ga-taujan *сл. д.* діяти, робити, виготовляти ‖ *д. ісл.* toeja, týja — допомагати, бути корисним, *д. англ.* tawian — обробляти, *д. в. нім.* zouwen — направляти, виготовляти
ga-tiuhan *сн. д. 2* відводити ‖ *пор. гот.* tiuhan, *д. англ.* tēon, *д. сакс.* tiohan, *д. в. нім.* ziohan — тягнути
giban *сн. д. 5* давати ‖ *д. ісл.* gefa, *д. англ.* ȝiefan, *д. сакс.* geƀan, *д. в. нім.* geban
gudhûs *с. р. -a-* божий дім, храм; *див.* guþ *і* hus
gudja *ч. р. -n-* священик ‖ *д. ісл.* gođe, guđe
guþ *ч. р. -a-* бог ‖ *д. ісл.* goþ, guþ, *д. англ.* god, *д. сакс.* god, *д. в. нім.* got

H

haírus *ч. р. -u-* меч ‖ *д. ісл.* hjorr, *д. англ.* heoru
hais *с. р.* світильник; *засвідч. лише дав. в.* haizam
haitan *сн. д. 7* називати(ся), кликати, веліти ‖ *д. ісл.* heita, *д. англ.* hatan, *д. сакс.* hetan, *д. в. нім.* heizan
haiþiwisks *прикм.* дикий ‖ *пор. гот.* haiþi, *д. ісл.* heiþr, *д. англ.* hǣd, *д. в. нім.* heida — степ, необроблена земля
hansa *ж. р. -o-* юрба, загін ‖ *д. англ.* hōs, *д. в. нім.* hansa
hauri *с. р. -ja-* вугілля, *мн.* вогнище ‖ *д. ісл.* hyrr — вогонь
himins *ч. р. -a-* небо ‖ *д. ісл.* himenn, *д. англ.* heofon, *д. сакс.* heban, *д. в. нім.* himil
hups *ч. р. -i-* стегно ‖ *д. ісл.* huppr, *д. англ.* hype, *д. в. нім.* huf

ƕ

ƕana *див.* ƕas
ƕarbon *сл. д.* ходити, мандрувати ‖ *д. ісл.* ƕerfa, *д. англ.* hweorfan, *д. сакс.* hwerƀan, *д. в. нім.* hwerfan
ƕas *пит. займ. ч. р.* хто ‖ *д. ісл.* ƕat *сер. р., д. англ.* hwā, *д. сакс.* hwe, *д. в. нім.* hwaz *сер. р.*

I

Iacob *вл. н.* Іаков
Iairusalem *вл. н. ж. р.* Єрусалим
Iairusaúlwma *мн.* увесь Єрусалим; мешканці Єрусалима
Iaúrdanês *вл. н.* Йордан
ibai *пит. ч.* хіба не ‖ *д. ісл.* ef, *д. англ.* ȝif, *д. сакс.* ef, *д. в. нім.* ibu
ibuks *прикм.* той, що відійшов, відступив назад ‖ *д. ісл.* ǫfugr — ворожий, *д. сакс.* aƀuh — спотворений, неправильно тлумачений, лихий *(про вдачу)*, *д. в. нім.* abuh — спотворений
iddja *див.* gaggan
idreiga *ж. р. -o-* розкаяння, каяття
Iesus *вл. н.* Ісус
ik *ос. займ.* я ‖ *д. ісл.* ek, *д. англ.* ic, *д. сакс.* ik, *д. в. нім.* ich, *д. інд.* ahám, *лат.* ego, *слов.* азъ, язъ
im *теп. ч.* (я) є ‖ *д. ісл.* em, *д. англ.* eom ‖ *д. інд.* asmi, *лат.* sum, *слов.* есмь, *лит.* esmi
im *див.* is
imma *див.* is
in *прийм. з дав., знах.* в ‖ *д. ісл.* i, *д. англ., д. сакс., д. в. нім.* in

ira *див* is
ins *див.* is
in-sandjan *сл. д. 1* посилати ‖ *пор. гот.* sandjan, *д. ісл.* senda, *д. англ.* sendan, *д. сакс.* sendian, *д. в. нім.* senten
Iohannes *вл. н.* Іоанн
is *ос. займ.* він ‖ *д. в. нім.* ez, er
iþ *спол.* а, бо
Iudaialand *вл. н.* Іудея
Iudas *вл. н.* Іуда
ize *див.* eis
izwis *див.* jus

jabai *спол.* якщо
jah *спол.* і, також ‖ *сп. сканд.* ja(h), *д. англ.* ȝe, *д. сакс.* gia, *д. в. нім.* joh, ja
jainar *присл.* там ‖ *д. англ.* ȝeond
jains *прикм.* кожний ‖ *д. ісл.* enn, inn, *д. англ.* ȝeon, *д. в. нім.* jener
jaindwairþs *прикм.* той, що приходить
jainþro *присл.* звідти
jus *ос. займ.* ви ‖ *д. ісл.* ér, *д. англ.* ȝē, *д. сакс.* gi, *д. в. нім.* ir

K

Kaiafa *вл. н.* Кайафа
kalds *прикм.* холодний ‖ *д. ісл.* kaldr, *д. англ.* ceald, *д. сакс.* kald, *д. в. нім.* kalt, *лат.* gelu — холод, мороз, gelare — замерзати, *слов.* голоть (лід), *укр.* ожеледь, ожеледиця
Kaidron *вл. н.* Кедрон
kunþs *прикм.* відомий ‖ *д. ісл.* kúðr, kunnr, *д. англ.* cúþ, *д. сакс.* kûđ, *д. в. нім.* kund

L

lagjan *сл. д. 1* класти ‖ *д. ісл.* leggja, *д. англ.* lecȝan, *д. сакс.* leggian, *д. в. нім.* leggan
laisjan *сл. д. 1* навчати ‖ *д. англ.* lǽran, *д. сакс.* lêrian, *д. в. нім.* lêran
laistjan *сл. д. 1* іти слідом ‖ *д. англ.* lǽstan, *д. сакс.* lêstian, *д. в. нім.* leisten
leitils *прикм. -а-* малий, невеликий ‖ *д. ісл.* eiteil, *д. англ.* lytel, *д. сакс.* luttil, *д. в. нім.* luzzil
letan *сн. д. 7* відпускати, змушувати, веліти
liuba *див.* liufs
liufs *прикм. -а-* любий; *род. в.* liubis

M

Malkus *вл. н.* Малк
managei *ж. р. -n-* велика кількість, натовп, народ ‖ *д. ісл.* mengi, *д. англ.* meniȝu, *д. сакс.* menigo, *д. в. нім.* menigi; *пор. слов.* многий, *укр.* множина
manaseþs, -sedais *ж. р. -i-* людство, світ, *дослівно* «людський посів» ‖ *пор.* *seþs, *д. ісл.* sœþe, sáþ, *д. англ.* sǽd, *д. сакс.* sât, *д. в. нім.* sât > Saat посів
manna *ч. р. корен.* чоловік, людина ‖ *д. ісл.* maþr < *mannR, *д. англ.* mǻn, *д. сакс., д. в. нім.* man
manwjan *сл. д. 1* (під)готувати
marei *ж. р. -n-* море ‖ *д. ісл.* marr, *д. англ.* mere, *д. сакс.* meri, *д. в. нім.* mari, meri; *з аблаутом д. англ.* mōr, *суч. англ.* moor, morass, *д. сакс.* môr, *д. в. нім.* muor — болото, *лат.* mare, *слов.* море
matjan *сл. д. 1* їсти, споживати ‖ *пор. д. ісл.* matr, mata, *д. англ.* mete, *д. сакс.* mat, meti, *д. в. нім.* maȝ — їжа, страва
meinana *див.* ik
meins *присв. займ.* мій
mel *с. р. -а-* час, година ‖ *д. ісл.* mál, *д. англ.* mǽl, māl, *д. в. нім.* mâl — знак, визначений час
merjan *сл. д. 1* проповідувати, оголошувати ‖ *д. ісл.* mœra, *д. сакс.* marian, *д. в. нім.* marjan

mik *див.* ik
miliþ *с. р.* *-а-* мед ‖ *пор. лат.* mel, *грецьк.* mele, *д. ірл.* mil; *пор. д. ісл.* mjoþr, *д. англ.* meodu, *д. в. нім.* meto, mitu, *д. інд.* mádhu, *слов.* медъ, *лит.* medùs, midùs
mis *див.* ik
miþ *прийм. з дав.* з ‖ *д. ісл.* meþ, *д. англ.* mid, *д. сакс.* mid, *д. в. нім.* mit, miti, *грецьк.* meta — з, під, між
miþinngaleiþan *сн. д. 1* увійти разом

N

namo *с. р.* *-n-* ім'я ‖ *д. ісл.* naín, *д. англ.* nama, *д. сакс.*, *д. в. нім.* namo
nati *с. р.* *-ja-* сітка ‖ *д. ісл.*, *д. англ.* net, *д. сакс.* netti, *д. в. нім.* nezzi
Nazarai *вл. н.* Назорей
niman *сн. д. 4* брати, взяти ‖ *д. ісл.* nema, *д. англ. д. сако.* niman, *д. в. нім.* neman
ni *запереч. ч.* не, також не, ні
niu *пит. ч.* чи не так, хіба не
nu *присл.* тепер ‖ *д. ісл.*, *д. англ.*, *д. сакс.* nu, *д. в. нім.* nu, *лат.* nunc, *слов.* ныне, *лит.* nu
nuta *ч. р.* *-n-* ловець, рибалка

P

Paítrus *вл. н.* Петро
praúfetus *ч. р.* *-u-* пророк; *з грецьк.* prophetes

Q

qiman *сн. д. 4* приходити, іти ‖ *д. ісл.* koma, *д. англ.* cuman, *д. сакс.* cuman, *д. в. нім.* coman, cuman
qiþan *сн. д. 5* говорити, сказати ‖ *д. ісл.* kveða, *д. англ.* cweþan, *д. сакс.* quethan, *д. в. нім.* quedan

R

raihts *прикм.* *-а-* правий, справедливий, прямий ‖ *д. ісл.* réttr, *д. англ.* riht, *д. сакс.*, *д. в. нім.* recht, *лат.* rectus
rinnan *сн. д. 3* бігти ‖ *д. ісл.* rinn, renna, *д. англ.* rinnan, iernan, *д. сакс.*, *д. в. нім.* rinnan — бігти, текти
rodjan *сл. д. 1* говорити, промовляти ‖ *д. ісл.* rœða
rohsns *ж. р.* *-i-* дворище, двір

S

sa *вказ. займ. ч. р.* той, цей ‖ *д. ісл.* sá, *д. англ.* sē, *д. сакс.* se, *д. в. нім.* de-se, *д. інд.* sá, *лат.* ip-se, *слов.* сей
saei *відн. займ.* який, котрий
sa-h *вказ. займ.* той самий
sai *вигук* глянь(те), ось
Satana *ч. р.* сатана; *з грецьк.* satanas
Seimon *вл. н.* Симеон, Симон
seins *присв. займ.* свій, його ‖ *д. ісл.* sinn, *д. англ.* sīn, *д. сакс.*, *д. в. нім.* sîn
sinteino *присл.* завжди
siponeis *ч. р.* *-ja-* учень
skalks *ч. р.* *-а-* слуга, наймит ‖ *д. ісл.* skalkr, *д. англ.* scealc, *д. сакс.* skalk, *д. в. нім.* scalch
skauda-raips *ч. р.* *-а-* ремінець до черевика
skeima *ч. р.* ліхтар, світильник ‖ *д. ісл.* skima — світити, *д. англ.* scima, *д. сакс.*, *д. в. нім.* skimo — світло, блиск
skip *с. р.* *-а-* човен, корабель ‖ *д. ісл.* skip, *д. англ.* scip, *д. сакс.* skip, *д. в. нім.* skif, skef
skohs *ч. р.* *-а-* черевик, сандаля, постіл ‖ *д. ісл.* skōr, *д. англ.* scōh, scēoh, *д. сакс.* skoh, *д. в. нім.* skuoh
slahan *сн. д. 6* бити, вдарити ‖ *д. ісл.* slá, *д. англ.* slēan, *д. сакс.*, *д. в. нім.* slahan
sôkjan *сл. д. 1* шукати ‖ *д. ісл.* sókja, *д. англ.* sēcan > seek, *д. сако.* sôkjan, *д. в. нім.* suohhan > suchen

staiga *ж. р. -о-* дорога, шлях ‖ *д. ісл.* stigr, *д. англ.* stīʒ, *д. в. нім.* stîg, *рос.* стезя, *укр.* стежка, *слов.* стогна (широка вулиця)

standan *сн. д. 6* стояти ‖ *д. ісл.* standa, *д. англ.*, *д. сакс.* standan, *д. в. нім.* stantan, *лат.* sto — стою, *слов.* стати, стояти, *лит.* stoti

steigan *сн. д. 1* іти вгору ‖ *д. ісл.* stíga, *д. англ.* stīʒan, *д. сакс.*, *д. в. нім.* stîgan

stibna *ж. р. -ô-* голос ‖ *д. англ.* stefn, *д. сакс.* stemna, *д. в. нім.* stimna

stikls *ч. р. -а-* чаша, келих ‖ *д. в. нім.* stechal

stoþuh *див.* **standan**

suns *прикм.* швидкий, раптовий, одночасний ‖ *д. англ.* sōna, *д. сакс.*, *д. в. нім.* san

sunus *ч. р. -u-* син ‖ *д. ісл.* sunr, *д. англ.*, *д. сакс.*, *д. в. нім.* sunu, *д. інд.* sūnúš, *слов.* сынъ, *лит.* sūnùs

swaihra *ч. р. -n-* тесть, свекор ‖ *д. швед.* sver, *д. англ.* swehor, sweor, *д. в. нім.* swehur; *пор. д. ісл.* svœ́ra, *д. англ.* sweʒer, *д. в. нім.* swigar — свекруха, *грецьк.* ikuros, ikura, *лат.* socer (*ч. р.*), socrus (*ж. р.*), *слов.* свекръ (*ч. р.*), свекры (*ж. р.*)

swe *присл.* як ‖ *д. ісл.* sva, *д. англ.* swō

swinþs *прикм.* сильний, міцний ‖ *д. ісл.* svinnr — розумний, тямущий, *д. англ.* swiþ, *д. сакс.* swiþ, **swiþi**, *д. в. нім.* swinde

T

tagl *с. р. -а-* волосся, шерсть ‖ *д. ісл.* tagl — кінський хвіст, *д. англ.* tæʒl, *д. в. нім.* zagel — хвіст

aihswa *прикм.* правий ‖ *пор. лат.* dexter, *слов.* десьнъ, десница, *лит.* dessinė — правиця

Þ

þamma *див.* **sâ**

þan *присл.* коли, ще ‖ *д. ісл.* þá, *д. англ.* þǻn, *д. сакс.* than

þana *див.* **sâ**

þan-ei *див.* **saei**

þaṇs *див.* **sâ**

þanzei *див.* **saei**

þar-ei *присл.* де

þar-uh *присл.* де

þata *вказ. займ. с. р.* те ‖ *д. ісл.* þat, *д. англ.* þæt, *д. сакс.* that, *д. в. нім.* daz

þat-ei *відн. займ. с. р.* котре, те що; *спол.* бо, тому що

þaþroh *присл.* після того, потім

þis *див.* **sâ**

þiubjo *присл.* таємно, крадькома; *див.* **þiufs**

þiudan-gardi *ж. р. -jo-* царство ‖ *пор.* þiudans *ч. р. -а-* — цар, правитель, *д. ісл.* þjóðann, *д. англ.* þēoden, *д. сакс.* thiodan, *гот.* þiuda, *д. ісл.* **þjôd**, *д. англ.* **þēod**, *д. сакс.* thioda, thiod, *д. в. нім.* diota, diot — народ

þiufs *ч. р. -а-* злодій ‖ *д. ісл.* þjófr, *д. англ.* **þeof**, *д. сакс.* thiof, *д. в. нім.* **diob**

þiwi *ж. р. -jo-* служниця ‖ *д. ісл.* þy, þir, *д. англ.* þeowu, þeowe, *д. сакс.* **thiwi**, thiu, *д. в. нім.* diu, *род. в.* diuwi

þize *див.* **sâ**

þizei *див.* **sâ**

þo-ei *див.* **þat-ei** *займ.*

þramstei *ж. р. -n-* сарана

þu *ос. займ.* ти ‖ *д. ісл.* þú, þo, *д. англ.* **þū**, *д. сакс.* thu, *д. в. нім.* du, *д. інд.* **tvam**, *грецьк.* tu, *лат.* tu, *слов.* ты, *лит.* tu

bûsundi-faþs *ч. р. -i-* тисяцький *(старший над тисячею воякiв); пор. гот.* **þúsundi**, *д. ісл.* þúsund, *д. англ.* **þūsend**, *д. сакс.* **þûsundig**, *д. в. нім.* dûsunt, tûsent — **тисяча** *і гот.* faþs — пан, начальник; *д. інд.* pátis — пан, *грецьк.* potnia — **пані**, *лат.* potis — могутній

þuz-ei *відн. займ.* якому; *із* us + ei

U

ufar *прийм. з дав., знах.* над, за ‖ *д. ісл.* yfer, *д. англ.* ofer, *д. сакс.* oƀar, *д. в. нім.* ubar, ubir, *д. інд.* upári, *лат.* s-uper
ufta *присл.* часто ‖ *д. ісл.* opt, *д. англ., д. сакс.* oft, *д. в. нім.* ofto
ulbandus *ч. р. -u-* верблюд ‖ *д. ісл.* ulfade, *д. англ.* olfend, *д. в. нім.* olbanta
und-greipan *сн. д. 1* схопити ‖ *пор. гот.* greipan, *д. ісл.* grípa, *д. англ.* ȝripan, *д. сакс. д. в. нім.* gripan
unsar *присв. займ.* наш; *див.* eis
us *прийм. з дав.* з, від
us-iddjedun, us-iddja; *див.* **us-gaggan**
us-fullnan *сл. д. 4* сповнитися, здійснитися ‖ *д. ісл.* fylla, *д. англ.* fyllan, *д. сакс.* fullian, *д. в. нім.* fulljan, fullen
us-gaggan *сн. д. 7* вийти
us-lukan *сн. д. 2* розчинятися, розверзатися ‖ *пор. гот.* ga-lukan, *д. ісл.* lúka, *д. англ.* lūcan, *д. сакс.* bi-lûkan, *д. в. нім.* bi-luhhan — зачиняти, замикати
us-tiuhan *сн. д. 2* виводити; *див.* ga-tiuhan
ut *присл.* зовні, поза ‖ *д. ісл., д. англ.* ut, *д. сакс.* ût, *д. в. нім.* ûz

W

was *див.* **wisan**
waiht (*вжив. лише з запереч.* ni): ni waiht ніщо ‖ *пор.* waihts *ж. р. -i-* — річ, *д. ісл.* véttr, vittr — істота, річ, *д. англ.* істота, демон, річ; *д. сакс.* wiht — істота, *д. в. нім.* істота, річ
waila *присл.* добре, як слід ‖ *д. ісл.* vel, val, *д. англ.* wel, *д. сакс., д. в. нім.* wela, wola
waírpan *сн. д. 3* кидати ‖ *д. ісл.* verpa, *д. англ.* weorpan, *д. сакс.* werpan, *д. в. нім.* werfan
waírþan *сн. д.* ставати, робитися ‖ *д. ісл.* verða, *д. англ.* weorþan, *д. сакс.* werthan, *д. в. нім.* werdan
waírþs *прикм. -a-* вартий, гідний ‖ *д. ісл.* verþr, *д. англ.* weorþ, *д. сакс.* werth, *д. в. нім.* werd
warmjan *сл. д. 1* гріти ‖ *д. ісл.* verma, *д. англ.* wyrman, *д. сакс.* wermien, *д. в. нім.* wermen; *похідні від д. ісл.* varmr, *д. англ.* wearm, *д. сакс., д. в. нім.* warm — теплий
wato *с. р. -n-* вода ‖ *д. ісл.* vatn, *д. англ.* wæer, *д. сакс.* watar, *д. в. нім.* wazzar, *д. інд.* udán-, *грецьк.* udor, *слов.* вода, *лат.* unda — хвиля
waúrd *с. р. -a-* слово ‖ *д. ісл.* orð, *д. англ., д. сакс.* word, *д. в. нім.* wort, *лат.* verbum — слово
waúrkjan *сл. д. 1* діяти, чинити, робити, готувати; *див.* fra-waúrkjan
weiha *ч. р. -n-* священик
weihs *прикм. -a-* святий ‖ *д. ісл.* ve — храм, *д. англ.* wiȝ, weoh — «божий образ», *д. сакс.* wîh, *д. в. нім.* wîh, wîhi — святий
weis *ос. займ.* ми ‖ *д. ісл.* vér, *д. англ.* wē, *д. сакс.* wi, we, *д. в. нім.* wir
wêpna *с. р. -a-* зброя ‖ *д. ісл.* várn, *д. англ.* wæpn, *д. сакс.* wâpan, *д. в. нім.* wâfan
wigs *ч. р. -a-* дорога, шлях ‖ *д. ісл.* vegr, *д. англ.* weȝ, *д. сакс. д. в. нім.* weg
wisan *сн. д. 5* бути ‖ *д. ісл.* vesa, vera, *д. англ., д. сакс., д. в. нім.* wesan
wiss-uh *див.* **witan**
witan *прет. през. д.* знати ‖ *д. ісл.* vita, *д. англ., д. сакс.* witan, *д. в. нім.* wizzan, *д. інд.* vēda, *грецьк.* oida, *слов.* ведати

wopjan *сл. д. 1 з род.* кликати, голосно викрикувати ‖ *д. ісл.* œpa — кричати, кликати, *д. англ.* wēpan — плакати, *д. сакс., д. в. нім.* wuofan — голосити, *слов.* вабити, *рос.* вопить

Zaibaidaius *вл. н.* Зеведей

Список літератури

Энгельс Ф. К истории древних германцев.— К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч., т. 16, ч. I, 1937.

Энгельс Ф. Франкский диалект.— Там же.

Древние германцы. Сборник документов. М., 1937.

Семенов В. Ф. История средних веков. М., 1970.

Вессен Э. Скандинавские языки. М., 1949.

Гухман М. М. Готский язык. М., 1958.

Ершова И. А. Морфологическая система германского глагола. М., 1961.

Жирмунский В. М. Введение в сравнительно-историческое изучение германских языков. М., 1964.

Жирмунский В. М. История немецкого языка, изд. 5. М., 1965.

Задорожный Б. М. Значение и употребление причастий в германских языках. Автореф. докт. дисс. М., 1964.

Задорожний Б. М. Порівняльна фонетика і морфологія готської мови. Львів, 1958.

Ильиш Б. А. История английского языка. Изд. 5. М., 1968.

Макаев Э. А. Структура слова в индоевропейских и германских языках. М., 1970.

Макаев Э. А. Язык древнейших рунических надписей. М., 1965.

Маслов Ю. С. Категория предельности (непрерывности) глагольного действия в готском языке.— «Вопросы языкознания», 1959, № 5.

Мейе А. Основные особенности германской группы языков. М., 1952.

Прокош Э. Сравнительная грамматика германских языков. М., 1954.

Смирницкий А. И. Древнеанглийский язык. М., 1955.

Смирницкий А. И. Сравнительно-исторический метод и определение языкового родства. М., 1955.

Соловьева Л. Н. Введение в английскую филологию. Л., 1963.

Сравнительная грамматика германских языков. Т. 1—4. М., 1962—1966.

Стеблин-Каменский М. И. Древнеисландский язык. М., 1955.

Стеблин-Каменский М. И. История скандинавских языков. М.— Л., 1960.

Филичева Н. И. Передвижение согласных в германских языках. М., 1960.

Чемоданов Н. С. Хрестоматия по истории немецкого языка. М., 1953.

Hutterer C. J. Die germanischen Sprachen. Budapest, 1975.

Krahe H. Germanische Sprachwissenschaft. Berlin, 1956.

Porzig W. Die Gliederung des indogermanischen Sprachgebiets. Heidelberg, 1956.

Rastorgueva T. A. History of the English Language. M., 1969.

Schwarz E. Deutsche und Germanische Philologie. Heidelberg, 1951.

Schwarz E. Germanische Stammeskunde. Heidelberg, 1956.

Stroh F. Handbuch der germanischen Philologie. Berlin, 1952.

ЗМІСТ

Від авторів 3

I. Германські мови і германська писемність 5
§ 1. Германське мовознавство і предмет його вивчення 5
§ 2. Германська група мов 5
§ 3. Історичні джерела відомостей про давніх германців 6
§ 4. Історичні відомості про давніх германців 9
§ 5. Германська писемність 21
§ 6. Давні й сучасні германські мови 29
§ 7. Порівняльно-історичний метод 44
§ 8. Мова ранніх рунічних написів 47
§ 9. Готська мова 48

II. Порівняльно-історична характеристика фонетичної, граматичної і лексичної систем давніх германських мов 50

§ 10. Система консонантизму 50
§ 11. Система голосних у давньогерманських мовах 60
§ 12. Наголос у слові германських мов 67
§ 13. Порівняльна характеристика граматичної будови давньогерманських мов. Іменник 68
§ 14. Займенник 75
§ 15. Прикметник 78
§ 16. Числівник 81
§ 17. Прислівник 82
§ 18. Прийменник 83
§ 19. Дієслово 84
§ 20. Типи і способи словотворення в давніх германських мовах 107
§ 21. Давньогерманська лексика 108

III. Короткий нарис історії германського мовознавства 120

§ 22. Зарубіжна германістика 120
§ 23. Германська філологія в дожовтневій Росії та СРСР 133

Семінар з готської мови 140
Список літератури 166

Юрий Алексеевич Жлуктенко
Тамара Андреевна Яворская

ВВЕДЕНИЕ В ГЕРМАНСКОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Допущено Министерством высшего и среднего специального образования УССР в качестве учебного пособия для студентов факультетов романо-германской филологии университетов и педагогических институтов иностранных языков

(На украинском языке)

Киев, Головное издательство
издательского объединения «Вища школа»

Редактор *Л. О. Біда*
Оформлення *А. Е. Павловського*
Художній редактор *М. М. Панасюк*
Технічний редактор *А. І. Омоховська*
Коректор *С. Г. Чиркіна*

Інформ. бланк № 2718

Здано до набору 09.06.77. Підписано до друку 5.03.78. Формат $60\times90^1/_{16}$. Папір друк. № 1. Літ. гарн. Вис. друк. 10,5 + 0,125 вкл. друк. арк. 11,82+0,13 вкл. обл.-вид. арк. Тираж 1800 прим. Вид. № 3386. Зам. № 7—2120. Ціна 50 коп.

Головне видавництво видавничого об'єднання «Вища школа», 252054, Київ-54, вул. Гоголівська, 7.

Надруковано з матриць Головного підприємства республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, Київ, Довженка, 3, в Харківській міській друкарні № 16, м. Харків, 3, Університетська, 16. Зам. 859.